WIJ WILLEM ALEXANDER,
BIJ DE GRATIE GODS,
KONING DER NEDERLANDEN,
PRINS VAN ORANJE-NASSAU,
ENZ. ENZ. ENZ.

Besluit van …
tot wijziging van het Besluit kerndoelen primair en speciaal onderwijs 2026, het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 houdende de vaststelling van de vernieuwde kerndoelen voor de overige leergebieden in het funderend onderwijs, het Onderwijskundig besluit WEC en het Toetsbesluit PO alsmede de intrekking van het Besluit vernieuwde kerndoelen WPO (Besluit vernieuwde kerndoelen overige leergebieden) [KetenID WGK028540]

Op de voordracht van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van xx MAAND 20xx, nr. WJZ/1773298 (ID 28540);

Gelet op artikel 9, tweede lid, van de Wet op het primair onderwijs, artikelen 13, tweede en zesde lid, 14c, derde en elfde lid, en 14f, derde en tiende lid, van de Wet op de expertisecentra en de artikelen 2.13, tweede en zesde lid en 2.19, vijfde lid, van de Wet voortgezet onderwijs 2020;

De Afdeling advisering van de Raad van State gehoord (advies van xx MAAND 20xx, nr. xxx);

Gezien het nader rapport van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van xx MAAND 20xx, nr. WJZ/1773298 (ID 28540);

Hebben goedgevonden en verstaan:

ARTIKEL I. BESLUIT KERNDOELEN PRIMAIR EN SPECIAAL ONDERWIJS 2026

Het Besluit kerndoelen primair en speciaal onderwijs 2026 wordt als volgt gewijzigd:

A

In artikel 1 vervalt ‘voor de onderwerpen Nederlandse taal en rekenen en wiskunde’.

B

In de artikelen 2, 3 en 4 wordt ‘Nederlandse taal en rekenen en wiskunde’ vervangen door ‘Nederlandse taal, rekenen en wiskunde, burgerschap en digitale geletterdheid’.

C

Onder vernummering van artikel 5 tot en met 7 tot artikel 6 tot en met 8, wordt een artikel ingevoegd, luidende:

Artikel 5. Kerndoelen Nederlandse Gebarentaal
1. De kerndoelen voor het onderwerp Nederlandse Gebarentaal, bedoeld in artikel 13, zesde lid, van de Wet op de expertisecentra, worden voor dove en slechthorende kinderen als bedoeld in artikel 2, tweede lid, onderdelen a en b, van de Wet op de expertisecentra vastgesteld als aangegeven in bijlage 5, onderdeel A, bij dit besluit.
2. De kerndoelen voor het onderwerp Nederlandse Gebarentaal, bedoeld in de artikelen 14c, elfde lid en 14f, tiende lid van de Wet op de expertisecentra, worden voor dove en slechthorende kinderen als bedoeld in artikel 2, tweede lid, onderdelen a en b, van de Wet op de expertisecentra vastgesteld als aangegeven in bijlage 5, onderdeel B, bij dit besluit.

D

Artikel 6 (nieuw), tweede lid, onderdeel a, komt te luiden:
a. In bijlage 1 vervallen de onderdelen, Nederlandse taal, Friese taal, rekenen/wiskunde en Nederlandse Gebarentaal.

E

Artikel 7 (nieuw) komt te luiden:

Artikel 7. Overgangsrecht
1. Het bevoegd gezag kan in plaats van de kerndoelen, vastgesteld in bijlage 1 bij dit besluit, de kerndoelen zoals opgenomen in de bijlage bij het Besluit vernieuwde kerndoelen WPO, zoals deze luidden voor de inwerkingtreding van het Besluit vernieuwde kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde, tot 1 augustus 2031 hanteren voor de vormgeving van het onderwijsprogramma.
2. Het bevoegd gezag kan in plaats van de kerndoelen, vastgesteld in bijlage 2, onderdelen A en B, bijlage 3, onderdelen A en B en bijlage 4, onderdelen A en B, bij dit besluit, de kerndoelen zoals opgenomen in de onderdelen Nederlandse taal en rekenen/wiskunde in bijlage 1 bij het Besluit kerndoelen WEC, Nederlandse taal en rekenen en wiskunde in bijlage 2 bij het Besluit kerndoelen WEC en Nederlandse taal en communicatie en rekenen en wiskunde in de hoofdstukken 2 en 3 van bijlage 3 bij het Besluit kerndoelen WEC, zoals deze luidden voor de inwerkingtreding van het Besluit vernieuwde kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde, tot 1 augustus 2031 hanteren voor de vormgeving van het onderwijsprogramma.
3. Het bevoegd gezag kan tot 1 augustus 2031 besluiten de kerndoelen voor de onderwerpen burgerschap en digitale geletterdheid, vastgesteld in bijlage 2, onderdelen C en D, bijlage 3, onderdelen C en D, en bijlage 4, onderdelen C en D, bij dit besluit, niet te hanteren voor de vormgeving van het onderwijsprogramma.
4. Het bevoegd gezag van een school voor speciaal onderwijs kan in plaats van de kerndoelen, vastgesteld in bijlage 5, onderdeel A, bij dit besluit de kerndoelen zoals opgenomen in het onderdeel Nederlandse Gebarentaal in bijlage 1 bij het Besluit kerndoelen WEC, zoals deze luidden voor inwerkingtreding van het Besluit vernieuwde kerndoelen overige leergebieden, tot 1 augustus 2031 hanteren voor de vormgeving van het onderwijsprogramma.
5. Het bevoegd gezag van een school voor voortgezet speciaal onderwijs kan tot 1 augustus 2031 besluiten de kerndoelen voor het onderwerp Nederlandse Gebarentaal, vastgesteld in bijlage 5, onderdeel B, bij dit besluit, niet te hanteren voor de vormgeving van het onderwijsprogramma.

F

In artikel 8 (nieuw) wordt na ‘en’ ingevoegd ‘(voortgezet)’.

G

Aan bijlage 1 worden onderdelen toegevoegd, luidende:

Onderdeel C. Burgerschap

Domein: democratische oefenplaats

Kerndoel 19		
De school geeft vorm aan de democratische oefenplaats.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De school stimuleert sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen.	a. aanbieden van kennis en vaardigheden ten aanzien van basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de diverse samenleving, gericht op respectvolle omgang; b. stimuleren van sociale vaardigheden en kritische denkvaardigheden; c. stimuleren van respectvolle communicatie, offline en online; d. aanbieden van activiteiten die sociale cohesie en actief burgerschap stimuleren.

Domein: samenleven in een democratische rechtsstaat

Kerndoel 20		
De leerling leert over samenleven in een democratische rechtsstaat.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling redeneert over het belang van basiswaarden van de democratische rechtsstaat.	a. beschrijven van de betekenis van basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit; b. beschrijven hoe de Grondwet, kinder- en mensenrechten basiswaarden van de democratische rechtsstaat mogelijk maken; c. redeneren over hoe vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit met elkaar op gespannen voet kunnen staan; d. ervaringen opdoen met het voeren van dialogen, omgaan met conflicten en gelijkwaardige behandeling; e. herkennen en benoemen hoe basiswaarden van de democratische rechtsstaat een rol spelen in de samenleving en het eigen leven.

B.	De leerling verkent hoe die kan omgaan met diversiteit in de samenleving.	a. beschrijven van aspecten van diversiteit: godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap en seksuele gerichtheid; b. verkennen van de eigen identiteit ten aanzien van aspecten van diversiteit; c. herkennen en benoemen van stereotypering, discriminatie en uitsluiting; d. benoemen van het belang dat mensen elkaar gelijkwaardig behandelen; e. ervaringen opdoen met het omgaan met verschillende perspectieven en ervaringen van anderen, overeenkomsten en verschillen, oordeel uitstellen, omgaan met mogelijkheden en gedrag van anderen.

Domein: vormgeven aan democratische en maatschappelijke betrokkenheid

Kerndoel 21		
De leerling doet ervaringen op met democratische en maatschappelijke betrokkenheid.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent mogelijkheden om democratisch te handelen.	a. beschrijven hoe je door middel van inspraak, verkiezingen en vertegenwoordiging invloed kunt uitoefenen; b. ervaringen opdoen met inspraak en besluitvorming; c. ervaringen opdoen met het uitdrukken van eigen standpunten, luisteren naar argumenten van anderen, compromissen sluiten en omgaan met de uitkomsten van besluitvormingsprocessen; d. benoemen welke bijdrage de leerling zelf levert aan democratisch handelen.
B.	De leerling verkent mogelijkheden om bij te dragen aan de samenleving.	a. benoemen van taken, rollen, rechten en plichten van jezelf en anderen in de samenleving; b. onderzoeken van maatschappelijke initiatieven, bewegingen en organisaties en de middelen die zij aanwenden om bij te dragen aan de samenleving of veranderingen in de samenleving teweeg te brengen; c. verkennen van actuele, maatschappelijke en duurzaamheidsvraagstukken; d. ervaringen opdoen met verantwoordelijkheid nemen voor en bijdragen aan het welzijn van anderen; e. verkennen van mogelijkheden om vanuit eigen idealen bij te dragen aan de samenleving, nu en in de toekomst.

Onderdeel D. Digitale geletterdheid

Domein: praktische kennis en vaardigheden

Kerndoel 22

De leerling zet digitale technologie en digitale media in.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling zet digitale systemen functioneel in.	a. beschrijven van de onderdelen en de werking van digitale systemen in termen van invoer-verwerking-uitvoer; b. gebruiken van de basale mogelijkheden van software voor communicatie, samenwerken, tekenen, rekenen, tekstverwerken, presenteren en beeld-, geluid- en videobewerken; c. beheren van bestanden in digitale omgevingen: gestructureerd ordenen, opslaan en opvragen; d. herkennen van digitale systemen in de eigen omgeving; e. onderhouden en aanpassen van digitale systemen en het oplossen van problemen daarmee.
B.	De leerling navigeert doelgericht in het digitale media- en informatielandschap voor het verwerven en verwerken van informatie.	a. in kaart brengen van diverse media en bronnen, hun betrouwbaarheid en bruikbaarheid; b. hanteren van een geschikte zoekstrategie, zoekhulpmiddel en zoekopdracht; c. beoordelen van aangeboden en gevonden informatie op betrouwbaarheid en bruikbaarheid; d. beschrijven hoe makers van digitale media de aandacht van gebruikers trekken, vasthouden en beïnvloeden met kleurende en sturende technieken; e. benoemen van factoren die het aanbod en de zichtbaarheid van zoekresultaten beïnvloeden.
C.	De leerling verkent het gebruik van data en dataverwerking.	a. beschrijven hoe uit data informatie gehaald wordt door doelgericht verzamelen, structuren en verwerken van data; b. begrip tonen hoe de resultaten van dataverwerking afhankelijk zijn van de herkomst, juistheid en volledigheid van de gebruikte dataset; c. beantwoorden van een vraag met behulp van een dataset; d. beschrijven van het gebruik van data in de eigen omgeving; e. reflecteren op het feit dat de gebruiker van digitale technologie bewust en onbewust data achterlaat en dat die door anderen gebruikt kunnen worden.
D.	De leerling verkent AI.	a. beschrijven van elementen van een AI-systeem; b. beschrijven hoe het gedrag van AI-systemen lijkt op menselijk gedrag; c. herkennen van veelvoorkomende AI-systemen en hun toepassingen in de eigen omgeving; d. verantwoord interacteren met een AI-systeem.

Domein: ontwerpen en maken

Kerndoel 23
De leerling creëert digitale producten.

Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A.	De leerling gebruikt passende werkwijzen bij het creëren en gebruiken van verschillende typen digitale producten.	a. experimenteren met digitale middelen om gedachten, ideeën of gevoelens uit te drukken; b. delen van informatie en overbrengen van een boodschap; c. gebruiken van computationele denkstrategieën bij het ontwerpen van een digitaal product; d. ontwerpen van een digitaal product aan de hand van ontwerpeisen in een iteratief proces; e. rekening houden met auteursrechten, licenties en bron- en naamsvermelding bij het creëren van digitale producten.
B.	De leerling programmeert een computerprogramma met behulp van computationele denkstrategieën.	a. experimenteren met code; b. beschrijven van de taak en het doel van een computerprogramma; c. ontwerpen en schematisch weergeven van het algoritme behorende bij een taak; d. gebruikmaken van programmeerconcepten: invoer en uitvoer, variabelen, operatoren, herhaling en controlestructuren; e. testen en bijstellen van een eigen computerprogramma of een computerprogramma van anderen.

Domein: de gedigitaliseerde wereld

Kerndoel 24		
De leerling participeert in de gedigitaliseerde wereld.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling gaat veilig om met digitale systemen, data en de privacy van zichzelf en anderen.	a. herkennen van veiligheidsrisico's bij het gebruik van digitale systemen en data; b. veilig gebruiken van digitale systemen, data en informatie; c. nemen van passende technische maatregelen om digitale systemen, data en informatie te beschermen; d. wegen van dilemma's bij het delen van zowel eigen persoonsgegevens, data, informatie en digitale content als die van anderen; e. adequaat omgaan met ongepaste content, ongepast gedrag en veiligheidsrisico's in digitale omgevingen.

B.	De leerling maakt weloverwogen keuzes in het gebruik van digitale technologie en digitale media.	a. online communiceren en handelen op respectvolle en verantwoorde wijze; b. reflecteren op de invloed van digitale technologie en digitale media op eigen denken, eigen gedrag en de interactie met anderen; c. rekening houden met eigen fysieke en mentale gezondheid in relatie tot het gebruik van digitale technologie en digitale media; d. reflecteren op de eigen online identiteit en hoe die tot stand komt; e. verkennen van de eigen interesse in de ontwikkeling van digitale technologie en digitale media.
C.	De leerling verkent hoe digitale technologie, digitale media en de samenleving elkaar wederzijds beïnvloeden.	a. verkennen van de invloed van de mens op de ontwikkeling van digitale technologie en digitale media en andersom; b. verkennen hoe digitale technologie en digitale media sociaal welzijn en sociale inclusie beïnvloeden; c. redeneren over de kansen en risico's van het gebruik van digitale technologie in de nabije omgeving; d. verkennen wat effecten zijn van digitale technologie op de ecologie.

Onderdeel E. Mens en maatschappij

Domein: vraagstukken en perspectieven

Kerndoel 25		
De leerling onderzoekt vraagstukken over mens en samenleving.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling analyseert maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen en benoemt waarden en belangen.	a. analyseren aan de hand van overeenkomsten en verschillen, continuïteit en verandering, en oorzaken en gevolgen; b. benoemen van de schaalniveaus waarop verschijnselen zich voordoen; c. onderscheiden van perspectieven van personen en groepen en van geografische, historische en economische invalshoeken; d. benoemen van waarden en belangen van mensen en groepen; e. redeneren over de samenleving van de toekomst.
B.	De leerling onderzoekt maatschappelijke vraagstukken.	a. vraagstukken: duurzame ontwikkeling, historische herinnering, rechtvaardige verdeling, en participatie en inclusie; b. verkennen van vraagstukken vanuit geografische, historische en economische invalshoeken en perspectieven van belanghebbenden; c. gebruiken van relevante bronnen: kaart- en beeldmateriaal, teksten, tabellen en grafieken; d. verbanden leggen tussen mogelijke oplossingen en hun gevolgen voor de samenleving;

		e. presenteren van mogelijke oplossingen, met gebruik van vaktaal.
C.	De leerling verkent de omgeving van de school vanuit geografische, historische, economische en sociale invalshoeken.	a. inventariseren van ruimtegebruik en weergeven in een kaart; b. herkennen en benoemen van erfgoed in de omgeving van de school; c. inventariseren van economische activiteiten, werkgelegenheid en sociale voorzieningen; d. verkennen welke aspecten van diversiteit zichtbaar zijn; e. verkennen hoe digitale technologie de omgeving van de school vergroot.

Domein: mens en ruimte

Kerndoel 26		
De leerling verkent geografische verschijnselen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling analyseert de wereld met geografische bronnen en verkent haar vanuit persoonlijk perspectief.	a. aanwijzen van de ligging van continenten, oceanen, gebergten, rivieren, landen en steden op topografische kaarten; b. uitleggen dat Nederland deel uitmaakt van de Europese Unie en dat Nederland inclusief Caribisch Nederland, samen met Aruba, Curaçao en Sint-Maarten het Koninkrijk der Nederlanden vormt; c. onderscheiden van verschillende landschappen en geografische indelingen en grenzen met gebruik van topografische, overzichts- en thematische kaarten; d. beschrijven van bevolkings- en cultuurkenmerken van gebieden; e. verkennen van betekenissen die je aan plaatsen kunt geven.
B.	De leerling beschrijft hoe menselijk handelen en de leefomgeving elkaar beïnvloeden.	a. verbanden leggen tussen geografische kenmerken en de inrichting van de leefomgeving voor wonen, voedselvoorziening, werk, infrastructuur en recreatie; b. beschrijven hoe natuurlijke omstandigheden van invloed zijn op de inrichting van gebieden: water, bodem en klimaat; c. beschrijven van maatregelen waarmee inwoners van Nederland nu en in de toekomst kunnen omgaan met de gevolgen van klimaatverandering; d. beschrijven hoe het gebruik van natuurlijke grondstoffen leidt tot veranderingen in de natuur: productie, consumptie, afval en transport.

Domein: mens en tijd

Kerndoel 27
De leerling verkent historische verschijnselen.

Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A.	De leerling beschrijft historische ontwikkelingen aan de hand van gebeurtenissen, personen en voorwerpen.	a. ontwikkelingen uit de tijd van jagers en boeren: het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen; b. ontwikkelingen uit de tijd van oude rijken: verspreiding van de Grieks-Romeinse cultuur, verspreiding van de monotheïstische godsdiensten: jodendom, christendom en islam; c. ontwikkelingen uit de tijd van standen en steden: ontstaan van een standensamenleving, groei van handelsnetwerken en opkomst van steden; d. ontwikkelingen uit de tijd van pakhuizen en plantages: de Nederlandse Opstand en het ontstaan van de Republiek, kolonisatie en het ontstaan van mensenhandel tussen werelddelen, verstedelijking en culturele bloei in de Republiek, groeiende belangstelling voor wetenschap en uitvinding van nieuwe technieken; e. ontwikkelingen uit de tijd van burgers en stoommachines: industriële revolutie, streven naar vrijheid en gelijkheid en het ontstaan van een parlementaire democratie; f. ontwikkelingen uit de tijd van wereldoorlogen en mensenrechten: Tweede Wereldoorlog en Holocaust, dekolonisatie, verdergaande samenwerking rond wereldproblemen, groeiende welvaart en diversiteit, ontstaan van een informatiesamenleving.
B.	De leerling redeneert over historische ontwikkelingen met gebruik van tijdsaanduidingen en bronnen.	a. ordenen in de tijd met tijdsaanduidingen en een tijdlijn; b. rekenen met en redeneren over tijd en tijdsduur; c. redeneren over de maker van een bron en diens perspectief; d. combineren van informatie tot een consistent verhaal over een historische gebeurtenis.
C.	De leerling legt verbanden tussen historische ontwikkelingen en gebeurtenissen in het heden en verkent betekenissen die mensen geven aan het verleden.	a. uitleggen hoe slavernijverleden, koloniale verhoudingen, Tweede Wereldoorlog, Holocaust en migratie doorwerken in het heden; b. uitleggen dat de wording van het Koninkrijk der Nederlanden zichtbaar is in de vormgeving van de parlementaire democratie; c. verkennen van verschillende betekenissen die mensen kunnen geven aan erfgoed; d. verkennen van verschillende opvattingen over wat bewaard en wat herdacht moet worden; e. verwoorden van de invloed van het verleden op het eigen leven.

Domein: mens en samenleving

Kerndoel 28
De leerling verkent hoe mensen met elkaar samenleven.

Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A.	De leerling verkent economische keuzes van mensen en mogelijke gevolgen.	a. verkennen hoe mensen met werk en inkomen in hun levensonderhoud voorzien; b. verkennen hoe samenwerking invloed heeft op welzijn en welvaart; c. verkennen hoe keuzes worden beïnvloed door beschikbare middelen en door andere mensen; d. verkennen van keuzes en hun gevolgen ten aanzien van ontvangsten, uitgaven, sparen, lenen en risico's in de eigen omgeving; e. beschrijven van mogelijke gevolgen van consumptie voor jezelf, voor anderen en voor de leefomgeving.
B.	De leerling verkent invloed en macht in de samenleving.	a. verkennen hoe macht binnen verschillende staatsvormen wordt uitgeoefend; b. verkennen van de rol van overheden op lokaal, provinciaal en nationaal schaalniveau; c. benoemen hoe justitie en politie uitvoering geven aan rechtspraak en handhaving; d. verkennen van de invloed van (sociale) media en bedrijven op meningen en gedrag van mensen; e. verkennen op welke manieren mensen elkaar kunnen beïnvloeden.
C.	De leerling beschrijft hoe mensen omgaan met diversiteit in de samenleving.	a. uitleggen dat er verschillen bestaan tussen mensen op het gebied van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap en seksuele gerichtheid; b. uitleggen dat er verschillen bestaan tussen mensen op het gebied van lichamelijke en cognitieve mogelijkheden, cultuur en taal; c. beschrijven hoe waarden en gebruiken tussen mensen van elkaar kunnen verschillen; d. beschrijven van diversiteit op het gebied van godsdienst en levensovertuiging: jodendom, christendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme en humanisme; e. beschrijven hoe mensen met stereotypering, vooroordelen, racisme en discriminatie andere mensen uitsluiten; f. benoemen hoe mensen inclusie vormgeven.
D.	De school draagt bij aan de sociale en emotionele ontwikkeling van leerlingen en bevordert respectvolle omgang met anderen.	a. aandacht schenken aan emoties en het omgaan met emoties; b. bespreekbaar maken van wensen, grenzen, mogelijkheden en beperkingen; c. stimuleren van veilige sociale omgang, weerbaarheid, samenwerking en conflicthantering; d. aandacht schenken aan relationele en seksuele ontwikkeling; e. bevorderen van respectvolle omgang met seksualiteit en seksuele diversiteit.
E.	De leerling neemt op een veilige en	a. benoemen en toepassen van de verkeersregels die gelden voor voetgangers, fietsers en passagiers;

	verantwoorde wijze deel aan het verkeer.	b. kiezen van veilige routes en vermijden van gevaarlijke situaties; c. veilig handelen in verkeerssituaties in de omgeving van de school; d. rekening houden met andere verkeersdeelnemers.

Onderdeel F. Mens en natuur

Domein: natuurwetenschappen en technologie

Kerndoel 29		
De leerling verkent de wereld vanuit natuurwetenschappelijk en technologisch perspectief.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent de leefomgeving en onderzoekt vraagstukken uit de leefomgeving.	a. ervaringen in de leefomgeving opdoen met het waarnemen en waarderen van natuur en technologie; b. onderzoeken van vraagstukken over natuurwetenschappelijke verschijnselen, technische systemen, gezondheid, natuurbeheer, veiligheid, duurzaamheid en ruimtelijke inrichting; c. onderscheiden van verschillende perspectieven op en mogelijke oplossingen van een vraagstuk; d. verwoorden wat het vraagstuk en mogelijke oplossingen met je doen; e. oriënteren op beroepsbeelden en rolmodellen vanuit eigen interesses, ambities en capaciteiten.
B.	De leerling gebruikt natuurwetenschappelijke en technologische denkwijzen bij het ontdekken en verklaren van de wereld.	a. redeneren met patronen en oorzaak-gevolgrelaties; b. redeneren met structuur, vorm, eigenschap en functie; c. redeneren met schaal, verhoudingen en hoeveelheden; d. redeneren met systemen en modellen; e. redeneren met kringlopen.
C.	De leerling gebruikt natuurwetenschappelijke en technologische werkwijzen bij het ontdekken en begrijpen van de wereld.	a. oriënteren op verschillende manieren om tot oplossingen en antwoorden te komen; b. toepassen van onderzoeks- en ontwerpstappen op een systematische en iteratieve wijze; c. gebruiken van instrumenten, gereedschappen en materialen op doelmatige, veilige en duurzame wijze; d. interpreteren van kwalitatieve en kwantitatieve metingen en waarnemingen; e. onderbouwen van conclusies met gebruik van vaktaal.
D.	De leerling verkent de aard van natuurwetenschappen en technologie.	a. ervaring opdoen met werkzaamheden van wetenschappers en technologen en hun motieven; b. verkennen hoe wetenschappers en technologen eerlijk, verantwoordelijk en zorgvuldig werken;

		c. afwegen of alles mag wat kan: maakbaarheid en ethische grenzen; d. verwoorden van het verschil tussen een mening en een feit volgens de natuurwetenschappen; e. verkennen waarom wetenschappers en technologen niet alles weten.

Domein: natuurkundige en scheikundige verschijnselen en technische systemen

Kerndoel 30		
De leerling toont inzicht in en experimenteert met natuurverschijnselen en technische systemen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in en experimenteert met voorwerpen en technische systemen uit de leefomgeving.	a. communicatie-, meet-, regel-, productie- en transportsystemen; b. verkennen hoe een voorwerp werkt, geconstrueerd is en welke materialen zijn gebruikt; c. beschrijven hoe onderdelen bijdragen aan het functioneren van het voorwerp of systeem; d. experimenteren met overbrengingsprincipes van beweging en energie, verbindingsprincipes, constructies en profielen; e. experimenteren met ontwerpen, maken en repareren.
B.	De leerling toont inzicht in en experimenteert met stoffen en veranderingen die stoffen kunnen ondergaan.	a. benoemen van waarneembare eigenschappen van een stof bij een bepaalde temperatuur; b. benoemen van veel voorkomende stoffen en hun onderscheidende eigenschappen en gevaren; c. ordenen van stoffen gebaseerd op verschillen in eigenschappen; d. experimenteren met natuurkundige veranderingen van stoffen; e. experimenteren met scheikundige veranderingen van stoffen, waarneembaar door een verandering in stofeigenschappen.
C.	De leerling toont inzicht in en experimenteert met licht, geluid, energie en krachten.	a. begrip tonen van kenmerken van licht en geluid: bron, richting, voortplanting en sterkte; b. beschrijven van verschillende soorten energiebronnen en manieren van opslaan en transporteren van energie; c. verbanden leggen tussen krachten en verandering in beweging; d. benoemen van gevaren rond statische elektriciteit en elektrische stroom, geluid, onweer en zonlicht; e. experimenteren met de kracht van magnetisme, lucht en vloeistof.

Domein: organismen en gezondheid

Kerndoel 31

De leerling toont inzicht in organismen en hun gezondheid.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in organismen.	a. beschrijven van de levenscyclus van bacteriën, schimmels, planten en dieren; b. verbanden leggen tussen de bouw van planten en mensen en hun vorm en functie; c. beschrijven van verschillen en overeenkomsten tussen lichamen; verloop van de menselijke voortplanting; de menstruatiecyclus en de lichamelijke en mentale veranderingen bij de mens: bij het opgroeien, in de puberteit en de invloed van hormonen hierop; d. beschrijven van de verzorging van planten en dieren; e. verkennen van rollen van organismen bij voedselproductie.
B.	De leerling toont inzicht in leefstijl, gezondheid en ziekte en verkent keuzes hierin.	a. oriënteren op de invloed van hygiëne, voeding, slaap, natuur, relaties, seksualiteit en beweging op lichamelijke en mentale gezondheid; b. beschrijven hoe bacteriën, schimmels en virussen het functioneren van mensen positief en negatief kunnen beïnvloeden; c. verklaren hoe ziektes ontstaan en hoe ze voorkómen en behandeld kunnen worden; d. beschrijven hoe onbedoelde zwangerschappen voorkomen kunnen worden; e. benoemen van verschillende gezondheids- en welzijnsorganisaties voor hulp, mentale steun en preventie voor jezelf en anderen.

Domein: systeem aarde

Kerndoel 32		
De leerling toont inzicht in en verkent systeem aarde.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in en verkent veranderingen aan het aardoppervlak door natuurverschijnselen en menselijk handelen.	a. evalueren hoe planeten in ons zonnestelsel voldoen aan voorwaarden voor leven; b. verklaren hoe de beweging en positie van hemellichamen leiden tot dag-nacht, seizoenen, jaren en getijden; c. beschrijven van kenmerken van landschappen in Nederland, Europa en de wereld: reliëf, vulkanen, rivieren, kusten en vegetatie; d. beredeneren hoe processen in de aarde leiden tot verschuivende continenten, gebergtevorming en vulkanisme; e. verklaren van de ontstaanswijze van berg-, kust- en rivierlandschappen door natuurlijke processen en menselijk handelen.

B.	De leerling toont inzicht in de waterkringloop, weer en klimaat en verkent deze in de eigen leefomgeving.	a. beschrijven van de kenmerken en spreiding van klimaten op aarde; b. beschrijven hoe de waterkringloop in elkaar zit; c. analyseren van het weer aan de hand van temperatuur, luchtdruk, bewolking, neerslag, luchtvochtigheid en wind; d. beschrijven van frequentie en duur van extreem weer in gebieden: orkanen, windhozen, langdurige droogte, hittegolf en zware neerslag; e. verbanden leggen tussen klimaatverandering en natuurlijke processen en menselijk handelen.
C.	De leerling verkent verschillende ecosystemen en verklaart interacties binnen het systeem.	a. verkennen op welke plek in een biotoop planten, dieren en schimmels zich bevinden; b. benoemen van soortnamen van planten en dieren in verschillende soorten ecosystemen en deze planten en dieren indelen in een taxonomie; c. weergeven van voedselrelaties in een ecosysteem; d. beredeneren hoe biotische en abiotische onderdelen van een ecosysteem met elkaar samenhangen; e. beschrijven hoe de mens afhankelijk is van ecosystemen en wat de invloed van de mens is op de biodiversiteit.

Onderdeel G. Moderne vreemde talen: Engels

Domein: communicatie

Kerndoel 33		
De leerling communiceert in het Engels.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont begrip van beluisterde, bekeken en gelezen Engelstalige teksten.	a. eenvoudige, geïllustreerde fictie-en non-fictie teksten over vertrouwde en alledaagse zaken in eenvoudige standaardtaal; b. onderscheiden van de klanken van het Engels in langzaam en zorgvuldig uitgesproken teksten; c. inzetten en uitbreiden van woordenschat, kennis over taal en kennis van de wereld; d. onderscheiden van relevante informatie uit teksten; e. gebruiken van passende lees- en luisterstrategieën.
B.	De leerling spreekt en voert gesprekken in de Engelse taal, afgestemd op doel, publiek en context.	a. overbrengen van vertrouwde en alledaagse informatie, gevoelens en interesses; b. actief deelnemen aan eenvoudige gesprekken over vertrouwde en alledaagse onderwerpen; c. gebruiken van eenvoudige, vertrouwde woorden, woordcombinaties, uitdrukkingen en zinnen; d. gebruiken van passende spreek- en gespreksbevorderende strategieën.
C.	De leerling schrijft in het Engels, afgestemd	a. zeer eenvoudige teksten over vertrouwde en alledaagse informatie, gevoelens en interesses;

	op doel, publiek en context.	b. deelnemen aan zeer eenvoudige schriftelijke interacties; c. gebruiken van zeer eenvoudige woorden, woordcombinaties, uitdrukkingen en zinnen; d. gebruiken van passende schrijfstrategieën.

Domein: taal- en cultuurbewustzijn

Kerndoel 34		
De leerling ontwikkelt zich als taal- en cultuurbewuste gebruiker van de Engelse taal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent passende aanpakken voor het leren van Engels.	a. kennismaken met het leren van en het communiceren in het Engels als vreemde taal; b. inzetten van digitale hulpmiddelen bij het leren van Engels; c. inzetten van het eigen meertalige repertoire om Engels te leren: actieve en passieve beheersing van talen, taalvariëteiten, woorden en uitdrukkingen.
B.	De leerling verkent culturen van mensen die Engels spreken en van gebieden waar Engels wordt gesproken.	a. verkennen waar, door wie en in welke contexten Engels wordt gebruikt; b. vergelijken van de eigen leefwereld met culturele aspecten van mensen die Engels spreken en van gebieden waar Engels wordt gesproken.

Onderdeel H. Kunst en cultuur

Domein: artistiek creatief vermogen

Kerndoel 35		
De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling gebruikt creatieve maak- en denkstrategieën in een iteratief kunstzinnig proces.	a. omgaan met speelruimte: experimenteren, improviseren en spelen met materialen, technieken, beweging, klank en instrumenten; b. verkennen van eigen en gezamenlijke ideeën bij het maakproces; c. gebruiken van ideeën van andere makers als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; d. gebruiken van uitingen van kunst en cultuur als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; e. bijstellen van eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen.
B.	De leerling onderzoekt het eigen artistiek creatief vermogen.	a. oriënteren op diverse technieken, materialen, middelen, vormen en processen; b. bespreken van getoonde eigen of gezamenlijke kunstzinnige uitingen;

		c. kijken en luisteren naar uitingen van kunst en cultuur; d. verwoorden van eigen artistieke voorkeuren en vermogens tijdens het maakproces.
C.	De leerling onderzoekt betekenissen van kunst en cultuur tijdens het maken en meemaken.	a. bespreken van betekenissen van eigen kunstzinnig werk en dat van medeleerlingen; b. beschouwen en beschrijven van uitingen van kunst en cultuur van uiteenlopende makers; c. gebruiken van vaktaal; d. vragen stellen over de betekenissen van uitingen van kunst en cultuur; e. verwoorden van een mening over uitingen van kunst en cultuur.

Domein: maken en betekenis geven

Kerndoel 36		
De leerling maakt kunstzinnige uitingen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling drukt zich individueel en samen met anderen uit in vormen van kunst.	a. gebruiken van verbeeldende elementen uit beeldende kunst en muziek, alsmede van dans, of film, of theater bij het maken van eigen werk; b. verbeelden van verhalen, ideeën, gedachten, ervaringen en, gevoelens; c. maken van kunstzinnige uitingen als reactie op maatschappelijke vraagstukken en gebeurtenissen; d. ontwerpen en realiseren van toegepaste vormen van kunst; e. herinterpreteren van bestaand werk.
B.	De leerling gebruikt technieken en vaardigheden bij het maken van individueel en gezamenlijk werk.	a. beeldende materialen, technieken en gereedschappen; b. muzikale technieken en instrumenten; c. dansante technieken *of*; d. fotografische en filmische technieken *of*; e. spel- en acteertechnieken.

Domein: meemaken en betekenis geven

Kerndoel 37		
De leerling maakt kunst en cultuur mee.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling neemt deel aan diverse culturele en kunstzinnige activiteiten en reflecteert op eigen ervaringen en die van anderen.	a. omgaan met de gebruiken en gewoonten bij het actief meemaken van kunst en cultuur in uiteenlopende contexten; b. uitwisselen van ervaringen in interactie met professionele makers; c. omgaan met uiteenlopende opvattingen en belevingen van anderen;

		d. vergelijken van eigen interesses en voorkeuren voor kunstzinnige uitingsvormen met die van anderen; e. maken van een kunstzinnige uiting als verwerking van een culturele en kunstzinnige ervaring.
B.	De leerling verkent het ontstaan van kunstzinnige en cultuurhistorische uitingen.	a. verkennen van kunstzinnige uitingen, kunststromingen en erfgoed in cultuur; b. verkennen van de invloed van tijd en plaats op het werk van makers; c. verkennen van de functie en waarde van uitingen van kunst en cultuur voor zichzelf en de samenleving.

Onderdeel I. Bewegen en sport

Domein: leren bewegen

Kerndoel 38		
De leerling ontwikkelt zich in het bewegen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling neemt deel aan beweegactiviteiten in uiteenlopende beweegthema's.	a. balanceren, bewegen op muziek, doelspelen, draaien, hardlopen, intensief bewegen, jongleren, klimmen, springen, stoeien en treffen, terugslagspelen, tikspelen, wegspelen en mikken, zwaaien.
B.	De leerling verbetert de beweegvaardigheid.	a. aangaan van beweeguitdagingen; b. zoeken naar oplossingen wanneer het bewegen niet regelmatig lukt; c. controle houden wanneer het bewegen regelmatig lukt; d. experimenteren met complexere beweegactiviteiten; e. inzicht tonen in de bedoeling en uitvoering van beweegactiviteiten.
C.	De leerling stemt beweegactiviteiten af op de eigen mogelijkheden.	a. inschatten van de eigen mogelijkheden in relatie tot de complexiteit van de beweegactiviteit; b. kiezen voor gepaste complexiteit van de opdracht binnen de beweegactiviteit; c. meebeslissen over de inrichting van de beweegactiviteit; d. aanpassen van de beweegactiviteit met betrekking tot ruimte, materiaal, regels en leerhulp.

Domein: samen bewegen

Kerndoel 39	
De leerling beweegt samen met anderen.	
Doelzin:	**Het gaat hierbij om:**

A.	De leerling neemt verantwoordelijkheid voor het samen deelnemen aan beweegactiviteiten.	a. bijdragen aan een sociaal en fysiek veilige leeromgeving; b. constructief bijdragen aan sociale interacties in een groep of team; c. omgaan met mogelijkheden, gedrag, opvattingen en beleving van de ander; d. afstemmen van het eigen handelen op de beweegcontext; e. accepteren van regels en uitkomsten.
B.	De leerling regelt beweegactiviteiten.	a. arrangeren van de beweegomgeving: op- en afbouwen, herstellen en aanpassen; b. assisteren bij beweegactiviteiten: verzorgen, beveiligen en coachen; c. afspreken van regels: uitleggen, controleren en afstemmen.

Domein: betrokken bewegen

Kerndoel 40		
De leerling geeft betekenis aan bewegen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling oriënteert zich op beweegcontexten.	a. herkennen van verschillende beweegactiviteiten; b. verkennen van diverse beweegomgevingen en organisatievormen; c. onderscheiden van verschillende doelgroepen aan beweegactiviteiten; d. herkennen van verschillende motieven en doelen om deel te nemen aan bewegen en sporten; e. verkennen van de relatie tussen bewegen en welbevinden.
B.	De leerling onderzoekt welke vormen van bewegen passen bij eigen voorkeuren.	a. verwoorden welke ervaringen en welke beleving bewegen oproept; b. vergelijken van eigen interesses, kwaliteiten en motieven met die van de anderen; c. uitleggen hoe ervaringen worden beïnvloed door de beweegcontext; d. reflecteren op de eigen ontwikkeling in het bewegen; e. kiezen van beweegactiviteiten in verschillende contexten.

H

Aan bijlage 2 worden onderdelen toegevoegd, luidende:

Onderdeel C. Burgerschap

Domein: jezelf en de ander

Kerndoel 15

De school stimuleert sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De school draagt bij aan de sociale identiteit van leerlingen.	a. bespreekbaar maken van gevoelens, gewoontes en opvattingen van jezelf en de ander; b. bespreekbaar maken van de eigen identiteit en hoe die kan overeenkomen en verschillen met die van de ander; c. oefenplaats bieden voor het maken van keuzes, rekening houdend met de gevolgen ervan voor jezelf en de ander; d. oefenplaats bieden voor het belang van waarden en grenzen van jezelf en de ander; e. aanbieden van activiteiten die sociale cohesie stimuleren.
B.	De school stimuleert een respectvolle omgang van leerlingen met diversiteit in de samenleving.	a. aandacht besteden aan aspecten van diversiteit: godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap en seksuele gerichtheid; b. bespreekbaar maken van overeenkomsten en verschillen ten aanzien van aspecten van diversiteit; c. aandacht besteden aan discriminatie en het belang van inclusie en gelijkwaardige behandeling; d. bespreekbaar maken van vooroordelen en oordelen.

Domein: samenleven in een democratische rechtsstaat

Kerndoel 16		
De leerling doet ervaringen op met samenleven in een democratische rechtsstaat.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent het belang van basiswaarden van de democratische rechtsstaat.	a. verkennen van de betekenis van basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit; b. verkennen van het belang van de Grondwet, kinder- en mensenrechten voor jezelf en de samenleving; c. ervaringen opdoen met respectvol communiceren, het voeren van dialogen, omgaan met conflicten en gelijkwaardige behandeling; d. verkennen dat basiswaarden van de democratische rechtsstaat een rol spelen in de samenleving en het eigen leven.

Domein: vormgeven aan democratische en maatschappelijke betrokkenheid

Kerndoel 17

De leerling doet ervaringen op met democratische en maatschappelijke betrokkenheid.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent mogelijkheden om democratisch te handelen.	a. verkennen welke regels en afspraken van belang zijn bij inspraak en besluitvorming; b. ervaringen opdoen met inspraak en besluitvorming; c. ervaringen opdoen met het uitdrukken van eigen standpunten, luisteren naar argumenten van anderen, compromissen sluiten en omgaan met de uitkomsten van besluitvormingsprocessen.
B.	De leerling verkent mogelijkheden om betrokken te zijn bij de samenleving.	a. verkennen van taken, rollen, rechten en plichten van jezelf en anderen in de samenleving; b. oriënteren op het belang van maatschappelijke voorzieningen en organisaties in je omgeving; c. verkennen van actuele thema's die spelen in de samenleving; d. ervaring opdoen met bijdragen aan het welzijn van anderen; e. verkennen van eigen wensen en idealen om betrokken te zijn bij de samenleving, nu en in de toekomst.

Onderdeel D. Digitale geletterdheid

Domein: praktische kennis en vaardigheden

Kerndoel 18		
De leerling zet digitale technologie en digitale media in.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling zet digitale systemen functioneel in.	a. verkennen van de werking van verschillende digitale apparaten; b. kennis hebben van het doel en de taak van verschillende software; c. gebruiken van de mogelijkheden van software; d. gebruiken van ondersteuningsmogelijkheden die digitale systemen bieden.
B.	De leerling verkent het digitale media- en informatielandschap voor het verwerven en verwerken van informatie.	a. verkennen van functies van digitale media; b. experimenteren met een geschikte zoekstrategie, zoekhulpmiddel en zoekopdracht; c. verkennen van de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van aangereikte digitale informatie.
C.	De leerling verkent AI.	a. herkennen van toepassingen van AI in de eigen omgeving; b. experimenteren met ondersteuningsmogelijkheden van AI-hulpmiddelen.

Domein: ontwerpen en maken

Kerndoel 19		
De leerling creëert met digitale technologie.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling ontwerpt en maakt producten met digitale technologie.	a. verkennen van de mogelijkheden van digitale middelen om producten te creëren; b. experimenteren met digitale middelen om gedachten, ideeën of gevoelens uit te drukken; c. producten gericht op het delen van informatie.

Domein: de gedigitaliseerde wereld

Kerndoel 20		
De leerling participeert in de gedigitaliseerde wereld.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling gaat veilig om met digitale systemen, data en de privacy van zichzelf en van anderen.	a. veilig gebruiken van digitale systemen, data en informatie; b. verkennen hoe data in de eigen omgeving worden gebruikt; c. omgaan met veiligheidsrisico's in digitale omgevingen.
B.	De leerling maakt passende keuzes bij het gebruik van digitale technologie en digitale media.	a. online communiceren en handelen op respectvolle en verantwoorde wijze; b. omgaan met de invloed van digitale technologie en digitale media op het eigen leven; c. rekening houden met eigen fysieke en mentale gezondheid in relatie tot het gebruik van digitale technologie en digitale media; d. kiezen wat je online over jezelf wilt delen.

I

Aan bijlage 3 worden onderdelen toegevoegd, luidende:

Onderdeel C. Burgerschap

Domein: jezelf en de ander

Kerndoel 15	
De school stimuleert sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen.	
Doelzin:	**Het gaat hierbij om:**

A.	De school draagt bij aan de sociale identiteit van leerlingen.	a. bespreekbaar maken van gevoelens, gewoontes en opvattingen van jezelf en de ander; b. bespreekbaar maken van de eigen identiteit en hoe die kan overeenkomen en verschillen met die van de ander; c. oefenplaats bieden voor het maken van keuzes, rekening houdend met de gevolgen ervan voor jezelf en de ander; d. oefenplaats bieden voor het belang van waarden en grenzen van jezelf en de ander; e. aanbieden van activiteiten die sociale cohesie stimuleren.
B.	De school stimuleert een respectvolle omgang van leerlingen met diversiteit in de samenleving.	a. aandacht besteden aan aspecten van diversiteit: godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap en seksuele gerichtheid; b. bespreekbaar maken van overeenkomsten en verschillen ten aanzien van aspecten van diversiteit; c. aandacht besteden aan discriminatie en het belang van inclusie en gelijkwaardige behandeling; d. bespreekbaar maken van vooroordelen en oordelen.

Domein: samenleven in een democratische rechtsstaat

Kerndoel 16		
De leerling doet ervaringen op met samenleven in een democratische rechtsstaat.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent het belang van basiswaarden van de democratische rechtsstaat.	a. verkennen van de betekenis van basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit; b. verkennen van het belang van de Grondwet, kinder- en mensenrechten voor jezelf en de samenleving; c. ervaringen opdoen met respectvol communiceren, het voeren van dialogen, omgaan met conflicten en gelijkwaardige behandeling; d. verkennen dat vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit met elkaar op gespannen voet kunnen staan; e. verkennen dat basiswaarden van de democratische rechtsstaat een rol spelen in de samenleving en het eigen leven.

Domein: vormgeven aan democratische en maatschappelijke betrokkenheid

Kerndoel 17
De leerling doet ervaringen op met democratische en maatschappelijke betrokkenheid.

Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A.	De leerling verkent mogelijkheden om democratisch te handelen.	a. verkennen welke regels en afspraken van belang zijn bij inspraak en besluitvorming in school en samenleving; b. ervaringen opdoen met inspraak en besluitvorming; c. ervaringen opdoen met het uitdrukken van eigen standpunten, luisteren naar argumenten van anderen, compromissen sluiten en omgaan met de uitkomsten van besluitvormingsprocessen.
B.	De leerling verkent mogelijkheden om betrokken te zijn bij de samenleving.	a. verkennen van taken, rollen, rechten en plichten van jezelf en anderen in de samenleving; b. oriënteren op het belang van maatschappelijke voorzieningen en organisaties voor jezelf en de ander; c. verkennen van actuele en maatschappelijke thema's; d. ervaring opdoen met bijdragen aan het welzijn van anderen; e. verkennen van eigen wensen en idealen om betrokken te zijn bij de samenleving, nu en in de toekomst.

Onderdeel D. Digitale geletterdheid

Domein: praktische kennis en vaardigheden

Kerndoel 18		
De leerling zet digitale technologie en digitale media in.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling zet digitale systemen functioneel in.	a. verkennen van de werking van verschillende digitale apparaten; b. kennis hebben van het doel en de taak van verschillende software; c. gebruiken van de mogelijkheden van software in de context van wonen, dagbesteding en vrije tijd; d. gebruiken van ondersteuningsmogelijkheden die digitale systemen bieden.
B.	De leerling verkent het digitale media- en informatielandschap voor het verwerven en verwerken van informatie.	a. verkennen van functies van digitale media; b. experimenteren met een geschikte zoekstrategie, zoekhulpmiddel en zoekopdracht; c. verkennen van de betrouwbaarheid en bruikbaarheid van aangereikte digitale informatie.
C.	De leerling verkent AI.	a. herkennen van toepassingen van AI in de eigen omgeving; b. experimenteren met ondersteuningsmogelijkheden van AI-hulpmiddelen.

Domein: ontwerpen en maken

Kerndoel 19		
De leerling creëert met digitale technologie.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling ontwerpt en maakt producten met digitale technologie.	a. verkennen van de mogelijkheden van digitale middelen om producten te creëren; b. experimenteren met digitale middelen om gedachten, ideeën of gevoelens uit te drukken; c. producten gericht op het delen van informatie.

Domein: de gedigitaliseerde wereld

Kerndoel 20		
De leerling participeert in de gedigitaliseerde wereld.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling gaat veilig om met digitale systemen, data en de privacy van zichzelf en van anderen.	a. veilig gebruiken van digitale systemen, data en informatie; b. verkennen hoe data in de eigen omgeving worden gebruikt; c. omgaan met ongepaste content, ongepast gedrag en veiligheidsrisico's in digitale omgevingen.
B.	De leerling maakt passende keuzes bij het gebruik van digitale technologie en digitale media.	a. online communiceren en handelen op respectvolle en verantwoorde wijze; b. omgaan met de invloed van digitale technologie en digitale media in de samenleving op wonen, dagbesteding en vrije tijd; c. rekening houden met eigen fysieke en mentale gezondheid in relatie tot het gebruik van digitale technologie en digitale media; d. kiezen wat je online over jezelf en anderen wilt delen; e. verkennen van de eigen interesse in digitale technologie en digitale media.

J

Aan bijlage 4 worden onderdelen toegevoegd, luidende:

Onderdeel C. Burgerschap

Domein: jezelf en de ander

Kerndoel 15
De school stimuleert sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen.

Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A.	De school draagt bij aan de sociale identiteit van leerlingen.	a. bespreekbaar maken van gevoelens, gewoontes en opvattingen van jezelf en de ander; b. bespreekbaar maken van de eigen identiteit en hoe die kan overeenkomen en verschillen met die van de ander; c. oefenplaats bieden voor het maken van keuzes, rekening houdend met de gevolgen ervan voor jezelf en de ander; d. oefenplaats bieden voor het belang van waarden en grenzen van jezelf en de ander; e. aanbieden van activiteiten die sociale cohesie stimuleren.
B.	De school stimuleert een respectvolle omgang van leerlingen met diversiteit in de samenleving.	a. aandacht besteden aan aspecten van diversiteit: godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap en seksuele gerichtheid; b. bespreekbaar maken van perspectieven ten aanzien van aspecten van diversiteit; c. aandacht besteden aan discriminatie en het belang van inclusie en gelijkwaardige behandeling; d. bespreekbaar maken van vooroordelen en oordelen.

Domein: samenleven in een democratische rechtsstaat

Kerndoel 16		
De leerling doet ervaringen op met samenleven in een democratische rechtsstaat.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent het belang van basiswaarden van de democratische rechtsstaat.	a. uitleggen van de betekenis van basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid, solidariteit; b. uitleggen van het belang van de Grondwet, kinder- en mensenrechten voor jezelf en de samenleving; c. ervaringen opdoen met respectvol communiceren, het voeren van dialogen, omgaan met conflicten en gelijkwaardige behandeling; d. verkennen hoe vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit met elkaar op gespannen voet kunnen staan; e. verkennen hoe basiswaarden van de democratische rechtsstaat een rol spelen in de samenleving en het eigen leven.

Domein: vormgeven aan democratische en maatschappelijke betrokkenheid

Kerndoel 17

De leerling doet ervaringen op met democratische en maatschappelijke betrokkenheid.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent mogelijkheden om democratisch te handelen.	a. uitleggen welke regels en afspraken van belang zijn bij inspraak en besluitvorming in school en samenleving; b. ervaringen opdoen met inspraak en besluitvorming; c. ervaringen opdoen met het uitdrukken van eigen standpunten, luisteren naar argumenten van anderen, compromissen sluiten en omgaan met de uitkomsten van besluitvormingsprocessen; d. reflecteren op eigen ervaringen met inspraak en besluitvorming.
B.	De leerling verkent mogelijkheden om betrokken te zijn bij de samenleving.	a. benoemen van taken, rollen, rechten en plichten van jezelf en anderen in de samenleving; b. benoemen van het belang van maatschappelijke voorzieningen en organisaties voor jezelf en de ander; c. verkennen van actuele en maatschappelijke vraagstukken; d. ervaring opdoen met verantwoordelijkheid nemen voor en bijdragen aan het welzijn van anderen; e. verkennen van eigen wensen en idealen om betrokken te zijn bij de samenleving, nu en in de toekomst.

Onderdeel D. Digitale geletterdheid

Domein: praktische kennis en vaardigheden

Kerndoel 18		
De leerling zet digitale technologie en digitale media in.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling zet digitale systemen functioneel in.	a. bedienen van verschillende digitale apparaten; b. kennis hebben van het doel en de taak van verschillende software; c. gebruiken van de mogelijkheden van software in de context van wonen, werken en vrije tijd; d. met begrip kiezen en gebruiken van ondersteuningsmogelijkheden die digitale systemen bieden; e. beheren van bestanden in digitale omgevingen: ordenen, opslaan en opvragen.
B.	De leerling navigeert doelgericht in het digitale media- en informatielandschap voor het verwerven en	a. vergelijken van media en bronnen op betrouwbaarheid en bruikbaarheid; b. hanteren van een geschikte zoekstrategie, zoekhulpmiddel en zoekopdracht;

	verwerken van informatie.	c. beoordelen van aangeboden en gevonden informatie op betrouwbaarheid en bruikbaarheid; d. beschrijven hoe makers van media de aandacht van gebruikers trekken, vasthouden en beïnvloeden met kleurende en sturende technieken.
C.	De leerling verkent AI.	a. verkennen hoe het gedrag van AI-systemen lijkt op menselijk gedrag; b. herkennen van toepassingen van AI in de eigen omgeving; c. experimenteren met het gebruik van AI-systemen.

Domein: ontwerpen en maken

Kerndoel 19		
De leerling creëert met digitale technologie.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling ontwerpt en maakt producten met digitale technologie.	a. kiezen uit digitale middelen om producten te creëren; b. experimenteren met digitale middelen om gedachten, ideeën of gevoelens uit te drukken; c. producten gericht op het delen van informatie en het overbrengen van een boodschap; d. ontwerpen van producten met digitale middelen aan de hand van ontwerpeisen; e. experimenteren met computationele denkstrategieën.

Domein: de gedigitaliseerde wereld

Kerndoel 20		
De leerling participeert in de gedigitaliseerde wereld.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling gaat veilig om met digitale systemen, data en de privacy van zichzelf en van anderen.	a. herkennen van veiligheidsrisico's bij het gebruik van digitale systemen en data; b. veilig gebruiken van digitale systemen, data en informatie; c. nemen van passende technische maatregelen om digitale systemen, data en informatie te beschermen; d. wegen van dilemma's bij het delen van zowel eigen persoonsgegevens, data, informatie en digitale content als die van anderen; e. omgaan met ongepaste content, ongepast gedrag en veiligheidsrisico's in digitale omgevingen.
B.	De leerling maakt passende keuzes bij het	a. online communiceren en handelen op respectvolle en verantwoorde wijze;

	gebruik van digitale technologie en digitale media.	b. omgaan met de invloed van digitale technologie en digitale media in de samenleving op wonen, werken en vrije tijd; c. rekening houden met eigen fysieke en mentale gezondheid in relatie tot het gebruik van digitale technologie en digitale media; d. kiezen wat je online over jezelf en anderen wilt delen; e. verkennen van de eigen interesse in digitale technologie en digitale media.

K

Er wordt een bijlage toegevoegd, luidende:

Bijlage 5. Kerndoelen Nederlandse Gebarentaal

Onderdeel A. Speciaal onderwijs

Domein: overkoepelend

Kerndoel 1		
De school stimuleert de vaardigheid van leerlingen in de Nederlandse Gebarentaal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De school zorgt voor een rijke taalomgeving om de Nederlandse Gebarentaal te leren en te gebruiken.	a. stimuleren van de ontwikkeling in de Nederlandse Gebarentaal van de leerlingen in diverse (school)contexten; b. aanbieden van kennis en vaardigheden uit het leergebied Nederlandse Gebarentaal in onderlinge samenhang; c. aanbieden van uitdagende, verschillende en actuele Nederlandse Gebarentaal-teksten.

Domen: communicatie

Kerndoel 2		
De leerling begrijpt informatie in de Nederlandse Gebarentaal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont begrip van informatie in de Nederlandse Gebarentaal.	a. aandachtig kijken naar inhoud en vorm van rijke en verschillende soorten teksten in de Nederlandse Gebarentaal; b. inzetten en uitbreiden van kennis van de wereld en lexicon, inclusief school- en vaktaal om aangeboden informatie te begrijpen; c. reageren op en evalueren van de waarde en inhoud van informatie in de Nederlandse Gebarentaal; d. analyseren en interpreteren van de aangeboden informatie in de Nederlandse Gebarentaal;

		e. herkennen van perspectieven, communicatieve doelen, publiek, context.
B.	De leerling onderzoekt en verwerkt informatie uit verschillende bronnen in de Nederlandse Gebarentaal.	a. verkennen van kenmerken van aangereikte bronnen: maker, communicatief doel en actualiteit; b. inschatten van de betrouwbaarheid van informatie in aangereikte bronnen in de Nederlandse Gebarentaal; c. gebruiken van een passende aanpak bij de selectie van bruikbare en doelgerichte informatie uit bronnen in de Nederlandse Gebarentaal; d. creëren van verschillende soorten teksten op basis van informatie uit bronnen in de Nederlandse Gebarentaal.

Kerndoel 3		
De leerling drukt zich uit in de Nederlandse Gebarentaal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling drukt zich naar vorm en inhoud begrijpelijk en correct uit in de Nederlandse Gebarentaal.	a. fonologisch en grammaticaal correct gebaren; b. inzetten van lexicon en kennis van gebaar-, zins- en verhaalopbouw; c. uitdrukking geven aan gedachten, verworven inzichten en kennis van de wereld in een Nederlandse Gebarentaal-tekst; d. gebruiken van vertel- en presentatietechniek gerelateerd aan inhoud en doel; e. structureren van gedachten, verworven inzichten en kennis van de wereld in een Nederlandse Gebarentaal-tekst.
B.	De leerling gebruikt de Nederlandse Gebarentaal op een creatieve manier.	a. uitdrukking geven aan ideeën, gedachten, ervaringen, gevoelens en fantasieën in verschillende soorten gebarentaalcreaties; b. experimenteren met parameters, gebaren, zinnen en visuele vormen; c. experimenteren met het versterken van taaluitingen met behulp van figuurlijk taalgebruik, idiomatische uitdrukkingen, ritme en toegevoegde visuele elementen; d. verkennen van talige keuzes in creatieve taaluitingen; e. waarderen van het gebruik van de Nederlandse Gebarentaal in creatieve taaluitingen van jezelf en anderen.

Kerndoel 4
De leerling voert gesprekken in de Nederlandse Gebarentaal.

Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling voert gesprekken in de Nederlandse Gebarentaal afgestemd op doel, gesprekspartner(s) en context.	a. kiezen van de vorm van de Nederlandse Gebarentaal, afgestemd op communicatief doel; b. kiezen van de vorm en lexicon van de Nederlandse Gebarentaal, afgestemd op de gesprekspartner: gebarentaalvaardigheid, kennis en achtergrond; c. gebruiken van talig repertoire, mimiek, manier van gebaren, lichaamshouding en niet-talige communicatie afgestemd op een formele of informele context; d. gebruiken van gesprekconventies bij on- en offline gesprekken in de Nederlandse Gebarentaal.
B.	De leerling voert gesprekken in de Nederlandse Gebarentaal om tot kennisopbouw, begrip of een aanpak te komen.	a. uiten van gedachten, inzichten en kennis over concepten, verschijnselen en aanpakken; b. vragen om toelichting, verklaring en verificatie en het beantwoorden van vragen; c. verkennen van informatie en perspectieven van gesprekspartners; d. beargumenteren van standpunten, beslissingen en gekozen aanpak; e. samenvatten van standpunten en opgedane kennis.

Kerndoel 5		
De leerling ontwikkelt zich als bewuste taalgebruiker.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling reflecteert op de eigen ontwikkeling in de Nederlandse Gebarentaal en evalueert het product van de taalactiviteit.	a. evalueren hoe de eigen ontwikkeling in de Nederlandse Gebarentaal verloopt; b. waarderen van de uitvoering van een taalactiviteit in de Nederlandse Gebarentaal; c. reflecteren op en bijstellen van gekozen aanpak tijdens en na de uitvoering van een taalactiviteit; d. verwerken van ontvangen feedback over eigen taalproducten in de Nederlandse Gebarentaal; e. formuleren van leerdoelen voor proces en product voor toekomstige taalactiviteiten op basis van evaluatie.

Domein: Taal

Kerndoel 6		
De leerling toont inzicht in de Nederlandse Gebarentaal als systeem.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling beschouwt de relatie tussen vorm	a. functioneel gebruiken van taalkundige begrippen en taalbeschouwingsstrategieën;

	en betekenis van de Nederlandse Gebarentaal.	b. benoemen van de gebaarvolgorde in enkelvoudige zinsopbouw en verschillende grammaticale elementen die informatie toevoegen aan de zin; c. benoemen van grammaticale regels en procedures op gebaar-, zins- en tekstniveau; d. afleiden van de betekenis van gebaren op basis van de relatie tussen vorm en betekenis.

Kerndoel 7		
De leerling verkent het gebruik van de Nederlandse Gebarentaal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent de eigen talige identiteit in de Nederlandse Gebarentaal.	a. verkennen van het eigen talige repertoire in relatie tot de positie van de Nederlandse Gebarentaal; b. experimenteren met je eigen talige repertoire in relatie tot publiek, doel en context; c. verkennen van meningen over het gebruik van de Nederlandse Gebarentaal; d. benoemen waarom en wanneer de Nederlandse Gebarentaal wordt gebruikt; e. verkennen van de rol van de Nederlandse Gebarentaal binnen de eigen onderwijscontexten, nu en later.
B.	De leerling verkent taalvariatie en taalverandering van de Nederlandse Gebarentaal.	a. verkennen van de meest voorkomende taalvariëteiten van de Nederlandse Gebarentaal: school- en thuistaal, straattaal, regionale varianten; b. benoemen van de contexten waarin de verschillende gebarentalen en taalvariëteiten worden gebruikt; c. verkennen van gebarentalen uit andere landen en international sign; d. benoemen van verschillen in gebaren en taalgebruik van vroeger en nu; e. benoemen van nieuwe gebaren en uitdrukkingen in de Nederlandse Gebarentaal onder invloed van media, digitalisering en andere (gebaren)talen.

Domein: Visueel-manuele literatuur

Kerndoel 8		
De leerling doet ervaring op met visueel-manuele literatuur.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in verhalende teksten in de Nederlandse Gebarentaal.	a. beschrijven van het plot in een verhaal; b. herkennen en benoemen van vertelperspectieven; c. benoemen van figuurlijk taalgebruik, idiomatische uitdrukkingen en gebruikte stijlmiddelen in verhalende teksten in de Nederlandse

		Gebarentaal; d. verkennen van gebruikte visuele verteltechnieken in verhalende teksten in de Nederlandse Gebarentaal; e. benoemen van gebaarkeuze, register, zins- en tekstopbouw in verhalende teksten in de Nederlandse Gebarentaal.
B.	De leerling verkent genres, kenmerken en eigen voorkeuren van de visueel-manuele literatuur.	a. oriënteren op verschillende genres van visueel-manuele literatuur; b. benoemen van de kenmerken van een genre van visueel-manuele literatuur; c. vergelijken van eigen interpretaties met die van anderen; d. benoemen van persoonlijke voorkeur voor vormen van visueel-manuele literatuur.

Onderdeel B. Voortgezet speciaal onderwijs

Domein: overkoepelend

Kerndoel 1		
De school stimuleert de vaardigheid van leerlingen in de Nederlandse Gebarentaal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De school zorgt voor een rijke taalomgeving om de Nederlandse Gebarentaal te leren en te gebruiken.	a. stimuleren van de ontwikkeling in de Nederlandse Gebarentaal van de leerlingen in diverse (school)contexten; b. aanbieden van kennis en vaardigheden uit het leergebied Nederlandse Gebarentaal in onderlinge samenhang; c. aanbieden van uitdagende, verschillende en actuele Nederlandse Gebarentaal-teksten.

Domen: communicatie

Kerndoel 2		
De leerling begrijpt informatie in de Nederlandse Gebarentaal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont begrip van informatie in de Nederlandse Gebarentaal.	a. aandachtig kijken naar inhoud en vorm van rijke en verschillende soorten teksten in de Nederlandse Gebarentaal; b. inzetten en uitbreiden van kennis van de wereld en lexicon, inclusief school- en vaktaal om aangeboden informatie te begrijpen; c. reageren op en evalueren van de waarde en inhoud van informatie in de Nederlandse Gebarentaal; d. benoemen van perspectieven, communicatieve doelen, publiek en context.

B.	De leerling onderzoekt en verwerkt informatie uit verschillende bronnen in de Nederlandse Gebarentaal.	a. analyseren van kenmerken van aangereikte bronnen: maker, communicatief doel en actualiteit; b. beoordelen van de betrouwbaarheid van informatie in aangereikte bronnen in de Nederlandse Gebarentaal; c. gebruiken van een passende aanpak bij de analyse van bruikbare en doelgerichte informatie uit bronnen in de Nederlandse Gebarentaal; d. creëren van verschillende soorten teksten op basis van informatie uit bronnen in de Nederlandse Gebarentaal.

Kerndoel 3		
De leerling drukt zich uit in de Nederlandse Gebarentaal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling drukt zich naar vorm en inhoud begrijpelijk en correct uit in de Nederlandse Gebarentaal.	a. grammaticaal correct gebaren; b. inzetten van lexicon en kennis van gebaar-, zins- en verhaalopbouw; c. uitdrukking geven aan gedachten, verworven inzichten en kennis van de wereld in een Nederlandse Gebarentaal-tekst; d. gebruiken van vertel- en presentatietechnieken gerelateerd aan inhoud en doel; e. structureren van gedachten, verworven inzichten en kennis van de wereld in een Nederlandse Gebarentaal-tekst.
B.	De leerling gebruikt de Nederlandse Gebarentaal op een creatieve manier.	a. uitdrukking geven aan ideeën, gedachten, ervaringen, gevoelens en fantasieën in verschillende soorten gebarentaalcreaties; b. experimenteren met parameters, gebaren, zinnen en visuele vormen; c. experimenteren met het versterken van taaluitingen met behulp van figuurlijk taalgebruik, idiomatische uitdrukkingen, ritme en toegevoegde visuele elementen; d. waarderen van talige keuzes in creatieve taaluitingen; e. reflecteren op het gebruik van de Nederlandse Gebarentaal in creatieve taaluitingen van jezelf en anderen.

Kerndoel 4	
De leerling voert gesprekken in de Nederlandse Gebarentaal.	
Doelzin:	**Het gaat hierbij om:**

A.	De leerling voert gesprekken in de Nederlandse Gebarentaal afgestemd op doel, gesprekspartner(s) en context.	a. kiezen van de vorm van de Nederlandse Gebarentaal, afgestemd op communicatief doel; b. kiezen van de vorm en lexicon van de Nederlandse Gebarentaal, afgestemd op de gesprekspartner: gebarentaalvaardigheid, kennis, achtergrond, standpunt en perspectief; c. gebruiken van talig repertoire, mimiek, manier van gebaren, lichaamshouding en niet-talige communicatie, afgestemd op een formele of informele context; d. gebruiken van gesprekconventies bij on- en offline gesprekken in de Nederlandse Gebarentaal.
B.	De leerling voert gesprekken in de Nederlandse Gebarentaal om tot kennisopbouw, begrip of een aanpak te komen.	a. uiten van gedachten, inzichten en kennis over concepten, verschijnselen en aanpakken; b. vragen om toelichting, verklaring en verificatie en het beantwoorden van vragen; c. analyseren van informatie en perspectieven van gesprekspartners; d. beargumenteren van standpunten, beslissingen en gekozen aanpak; e. samenvatten van inzichten, oplossingen, standpunten en opgedane kennis.

Kerndoel 5		
De leerling ontwikkelt zich als bewuste taalgebruiker.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling reflecteert op de eigen ontwikkeling in de Nederlandse Gebarentaal en evalueert het product van de taalactiviteit.	a. evalueren hoe de eigen ontwikkeling in de Nederlandse Gebarentaal verloopt; b. waarderen van de uitvoering van een taalactiviteit in de Nederlandse Gebarentaal; c. reflecteren op en bijstellen van de gekozen aanpak tijdens en na uitvoering van een taalactiviteit; d. verwerken van ontvangen feedback over eigen taalproducten in de Nederlandse Gebarentaal; e. formuleren van leerdoelen voor toekomstige taalactiviteiten op basis van evaluatie en reflectie.

Domein: Taal

Kerndoel 6		
De leerling toont inzicht in de Nederlandse Gebarentaal als systeem.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling beschouwt de relatie tussen vorm en betekenis van de	a. functioneel gebruiken van taalkundige begrippen en taalbeschouwingsstrategieën; b. benoemen van de gebaarvolgorde in complexere zinsopbouw en verschillende grammaticale

	Nederlandse Gebarentaal.	elementen die informatie toevoegen aan de zin; c. inzicht hebben in grammaticale regels en procedures op gebaar-, zins- en tekstniveau; d. afleiden van de betekenis van gebaren op basis van de relatie tussen vorm en betekenis.

Kerndoel 7		
De leerling verkent het gebruik van de Nederlandse Gebarentaal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent de eigen talige identiteit in de Nederlandse Gebarentaal.	a. waarderen van het eigen talige repertoire in relatie tot de positie van de Nederlandse Gebarentaal; b. verkennen van de juridische status en de maatschappelijke positie van de Nederlandse Gebarentaal; c. onderbouwen van een standpunt over het gebruik en de positie van de Nederlandse Gebarentaal; d. benoemen waarom en wanneer de Nederlandse Gebarentaal wordt gebruikt op basis van kennis over de relatie tussen taalgebruik, identiteit en (sub)cultuur en kennis over meertaligheid; e. verkennen van de rol van de Nederlandse Gebarentaal binnen de eigen onderwijs- en beroepscontexten, nu en later.
B.	De leerling verkent taalvariatie en taalverandering van de Nederlandse Gebarentaal.	a. vergelijken van de meest voorkomende taalvariëteiten van de Nederlandse Gebarentaal: school- en thuistaal, straattaal, regionale varianten, leengebaren; b. vergelijken van de contexten waarin de verschillende gebarentalen en taalvariëteiten worden gebruikt; c. vergelijken van de Nederlandse Gebarentaal met gebarentalen uit andere landen en international sign; d. analyseren van nieuwe gebaren en uitdrukkingen in de Nederlandse Gebarentaal; e. verkennen van verandering van de Nederlandse Gebarentaal in de loop der tijd onder invloed van media, digitalisering en andere (gebaren)talen.

Domein: Visueel-manuele literatuur

Kerndoel 8		
De leerling toont inzicht in visueel-manuele literatuur.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in verhalende	a. beschrijven van de ontwikkelingen in een verhaal die het plot beïnvloeden;

	teksten in de Nederlandse Gebarentaal.	b. herkennen en benoemen wat het effect is van een vertelperspectief; c. benoemen van het effect van figuurlijk taalgebruik, idiomatische uitdrukkingen en toegevoegde stijlmiddelen in verhalende teksten in de Nederlandse Gebarentaal; d. verkennen van gebruikte visuele verteltechnieken in verhalende teksten in de Nederlandse Gebarentaal; e. analyseren van gebaarkeuze, register, zins- en tekstopbouw in verhalende teksten in de Nederlandse Gebarentaal.
B.	De leerling toont inzicht in genres, kenmerken en eigen voorkeuren van de visueel-manuele literatuur.	a. vergelijken van verschillende genres van visueel-manuele literatuur; b. vergelijken van de kenmerken van verschillende genres van visueel-manuele literatuur; c. betekenis geven aan taalcreaties uit verschillende vormen van visueel-manuele literatuur; d. reflecteren op eigen interpretaties met die van anderen; e. beargumenteren van persoonlijke voorkeur voor vormen van visueel-manuele literatuur.

ARTIKEL II. WIJZIGING VAN HET UITVOERINGSBESLUIT WVO 2020

Het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 wordt als volgt gewijzigd:

A

In artikel 2.1 vervalt ‘en bijlage 1a’.

B

Artikel 10.6 komt te luiden:

Artikel 10.6. Overgangsrecht kerndoelen
Het bevoegd gezag kan, in plaats van de kerndoelen zoals opgenomen in bijlage 1 bij dit besluit, tot 1 augustus 2031 de kerndoelen hanteren zoals deze luidden voor inwerkingtreding van het Besluit vernieuwde kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde, voor de vormgeving van het onderwijsprogramma.

C

Aan bijlage 1 worden onderdelen toegevoegd, luidende:

Onderdeel C. Burgerschap

Domein: democratische oefenplaats

Kerndoel 18
De school geeft vorm aan de democratische oefenplaats.

Doelzin:		Het gaat hierbij om:
A.	De school stimuleert sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen.	a. aanbieden van kennis en vaardigheden ten aanzien van basiswaarden van de democratische rechtsstaat en de diverse samenleving, gericht op respectvolle omgang; b. stimuleren van sociale vaardigheden en kritische denkvaardigheden; c. stimuleren van respectvolle communicatie, offline en online; d. aanbieden van activiteiten die sociale cohesie en actief burgerschap stimuleren.

Domein: samenleven in een democratische rechtsstaat

Kerndoel 19		
De leerling leert over samenleven in een democratische rechtsstaat.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in het belang van basiswaarden van de democratische rechtsstaat.	a. beschrijven van de betekenis van basiswaarden van de democratische rechtsstaat: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit; b. inzicht tonen in hoe de Grondwet, kinder- en mensenrechten en internationale verdragen basiswaarden van de democratische rechtsstaat mogelijk maken en beschermen; c. redeneren over hoe basiswaarden van de democratische rechtsstaat en vrijheden, zoals vastgelegd in de Grondwet, met elkaar op gespannen voet kunnen staan; d. ervaringen opdoen met het voeren van dialogen, omgaan met conflicten, gelijkwaardige behandeling en ethische oordeelsvorming; e. reflecteren op het belang van basiswaarden van de democratische rechtsstaat voor de samenleving en het eigen leven.
B.	De leerling verkent en reflecteert op hoe die kan omgaan met diversiteit in de samenleving.	a. beschrijven van aspecten van diversiteit: godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap en seksuele gerichtheid; b. reflecteren op de eigen identiteit in relatie tot aspecten van diversiteit; c. herkennen en benoemen van processen van stereotypering, discriminatie en uitsluiting; d. beargumenteren van het belang dat mensen elkaar gelijkwaardig behandelen; e. reflecteren op ervaringen met openstaan voor perspectieven en ervaringen van anderen, overeenkomsten en verschillen benoemen, oordeel uitstellen, omgaan met mogelijkheden en gedrag van anderen.

Domein: vormgeven aan democratische en maatschappelijke betrokkenheid

Kerndoel 20		
De leerling doet ervaringen op met democratische en maatschappelijke betrokkenheid.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent en reflecteert op mogelijkheden om democratisch te handelen.	a. beschrijven van onderdelen van de democratische rechtsstaat: machtenscheiding, onafhankelijke rechtspraak en hoe de Grondwet individuen en groepen beschermt; b. inzicht tonen in processen van inspraak en besluitvorming en welke regels en afspraken daarbij van belang zijn; c. ervaringen opdoen met het uitwisselen van standpunten, compromissen sluiten en omgaan met meerderheids- en minderheidsstandpunten; d. reflecteren op eigen ervaringen met inspraak en besluitvorming en met het besluitvormingsproces; e. inzicht tonen in de waarde van democratisch handelen in het eigen leven.
B.	De leerling verkent en reflecteert op mogelijkheden om bij te dragen aan de samenleving.	a. beschrijven hoe burgers met taken, rollen, rechten en plichten bijdragen aan de samenleving; b. onderzoeken van de rol en de impact van maatschappelijke initiatieven, bewegingen en organisaties en de middelen die zij aanwenden om bij te dragen aan de samenleving of veranderingen in de samenleving teweeg te brengen; c. verkennen van actuele, maatschappelijke en duurzaamheidsvraagstukken; d. ervaringen opdoen met verantwoordelijkheid nemen voor en bijdragen aan het welzijn van anderen; e. reflecteren op mogelijkheden om vanuit eigen idealen of overtuigingen bij te dragen aan de samenleving, nu en in de toekomst.

Onderdeel D. Digitale geletterdheid

Domein: praktische kennis en vaardigheden

Kerndoel 21	
De leerling zet digitale technologie en digitale media in.	
Doelzin:	**Het gaat hierbij om:**

A.	De leerling zet digitale systemen functioneel in.	a. beschrijven van wat technisch nodig is om digitale systemen te laten werken en in een netwerk te laten samenwerken; b. beschrijven van de werking van internet en de plaats van slimme apparatuur daarin; c. gebruiken van geavanceerde mogelijkheden van software voor communicatie, samenwerken en het creëren en bewerken van verschillende typen bestanden; d. herkennen van digitale systemen die in bedrijven, in de wereld van de media en door de overheid gebruikt worden bij het uitvoeren van taken of het oplossen van problemen; e. bijhouden van nieuwe technologische ontwikkelingen, hun mogelijkheden en beperkingen.
B.	De leerling navigeert doelgericht in het digitale media- en informatielandschap voor het verwerven en verwerken van informatie.	a. combineren van geschikte zoekhulpmiddelen, zoekopdrachten en zoekstrategieën; b. beoordelen van aangeboden en gevonden informatie op betrouwbaarheid en bruikbaarheid, rekening houdend met eigenschappen van bronnen, zoekhulpmiddelen en gebruikte media; c. reflecteren op de geschiktheid van gebruikte zoekstrategieën, zoekhulpmiddelen en zoekopdrachten voor het verkrijgen van het gewenste resultaat; d. beschrijven hoe sociale media werken en hoe ze de aandacht van gebruikers trekken, vasthouden en beïnvloeden; e. reflecteren op welke wijze eigen kennis, opvattingen en voorkeuren de interpretatie van digitale informatie beïnvloeden. **Aanvulling havo en vwo:** f. gebruikmaken van vakspecifieke zoekstrategieën, zoekhulpmiddelen en zoekopdrachten.
C.	De leerling verkent het gebruik van data en dataverwerking.	a. redeneren over hoe een dataset een beperkt beeld geeft van de werkelijkheid; b. uitvoeren van onderzoek met een dataset om een vraag te beantwoorden, een taak uit te voeren of een probleem op te lossen; c. beschrijven van het gebruik van data door bedrijven, instellingen en overheden; d. beschrijven van de toenemende mogelijkheden om datagestuurd te werken; e. reflecteren hoe AI nieuwe manieren om data te verwerken mogelijk maakt. **Aanvulling havo en vwo:** f. gebruiken van open data om een probleem op te lossen of een onderzoek uit te voeren.

D.	De leerling verkent mogelijkheden en beperkingen van AI.	a. beschrijven van de rol en invloed van de kwaliteit en eigenschappen van data voor de werking en resultaten van AI-systemen; b. herkennen van veelvoorkomende AI-systemen en hun toepassingen door bedrijven, instellingen en overheden; c. beschrijven van verschillen tussen op regels gebaseerde digitale systemen en op statistiek gebaseerde AI-systemen; d. doelgericht, verantwoord en kritisch interacteren met een AI-systeem; e. experimenteren met het trainen van AI-systemen. **Aanvulling havo en vwo:** f. beschrijven van machine *learning*, expertsystemen en gangbare manieren om AI-systemen te trainen; g. reflecteren op de mogelijkheden en beperkingen van AI-systemen.

Domein: ontwerpen en maken

Kerndoel 22		
De leerling creëert digitale producten.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling gebruikt passende werkwijzen bij het creëren en gebruiken van verschillende typen digitale producten.	a. experimenteren met ontwikkel- en bewerkingssoftware om gedachten, ideeën of gevoelens uit te drukken; b. ontwikkelen en delen van een digitaal product gericht op het informeren, overtuigen of beïnvloeden; c. afwegen met behulp van computationele denkstrategieën in hoeverre het doel met een digitaal product bereikt kan worden; d. ontwerpen en realiseren van een product aan de hand van ontwerpeisen in een iteratief proces, inclusief reflectie op product en proces; e. rekening houden met auteursrechten, licenties en bron- en naamsvermelding bij het creëren van digitale producten. **Aanvulling havo en vwo:** f. oplossen van een probleem of uitvoeren van een taak in een ander vak met behulp van computationele denkstrategieën.

B.	De leerling programmeert een computerprogramma met behulp van computationele denkstrategieën.	a. beschrijven van de taak en het doel van een computerprogramma; b. ontwerpen en schematisch weergeven van het algoritme behorende bij een taak; c. gebruikmaken van programmeerconcepten: events, datastructuren en combinaties van logische operatoren; d. documenteren, testen en bijstellen van een eigen computerprogramma of een computerprogramma van anderen; e. aanpakken van een probleem of taak zodanig, dat programmeren gebruikt kan worden om het op te lossen.

Domein: de gedigitaliseerde wereld

Kerndoel 23		
De leerling participeert in de gedigitaliseerde wereld.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling gaat veilig om met digitale systemen, data en de privacy van zichzelf en anderen.	a. kennis hebben van rechten en plichten van individuen en instellingen ten aanzien van de bescherming van persoonsgegevens, data en privacy; b. herkennen van veiligheidsrisico's bij het gebruik van digitale systemen van bedrijven, instellingen en overheden; c. beschermen tegen zwakke plekken in gebruikte digitale systemen en netwerken; d. herkennen hoe anderen omgaan met privacy en de veiligheid van door hen verzamelde of bewaarde data; e. adequaat omgaan met ongepaste content, ongepast gedrag en veiligheidsrisico's in digitale omgevingen. **Aanvulling havo en vwo:** f. beschrijven van malware en andere bedreigingen.
B.	De leerling maakt weloverwogen keuzes bij het gebruik van digitale technologie en digitale media.	a. online communiceren en handelen op respectvolle en verantwoorde wijze; b. evalueren van de invloed van digitale technologie en digitale media op eigen denken, eigen gedrag en de interactie met anderen; c. rekening houden met eigen fysieke en mentale gezondheid en die van anderen in relatie tot het gebruik van digitale technologie en digitale media; d. reflecteren op en vormgeven van de eigen online identiteit in relatie met anderen; e. verkennen van de eigen interesse in digitale technologie en digitale media in relatie tot studies en beroepen.

C	De leerling analyseert hoe digitale technologie, digitale media en de samenleving elkaar wederzijds beïnvloeden.	a. verkennen van mogelijkheden om digitale technologie en digitale media te benutten bij het vormgeven van maatschappelijke betrokkenheid; b. verkennen van mogelijkheden om de ontwikkeling van digitale technologie en digitale media te sturen en te reguleren en daarmee menselijke en democratische waarden te beschermen; c. redeneren over kansen en risico's van het gebruik van digitale technologie in de samenleving vanuit ethisch, sociaal, economisch en ecologisch perspectief; d. analyseren hoe samenlevingen afhankelijk zijn van digitale technologie en van grote technologiebedrijven; e. beschrijven van ethische dilemma's bij het maken van keuzes voor de toekomst die gerelateerd zijn aan ontwikkelingen van digitale technologie en digitale media.

Onderdeel E. Mens en maatschappij

Domein: vraagstukken en perspectieven

Kerndoel 24		
De leerling onderzoekt vraagstukken over mens en samenleving.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling analyseert maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen en weegt waarden en belangen af.	a. analyseren aan de hand van overeenkomsten en verschillen, continuïteit en verandering, en oorzaken en gevolgen, actoren en structuren; b. benoemen van contexten waarin en schaalniveaus waarop verschijnselen zich voordoen; c. beschrijven van perspectieven van personen en groepen en van geografische, historische en economische invalshoeken; d. afwegen van waarden en belangen van mensen, groepen en instituties; e. redeneren over de samenleving van de toekomst aan de hand van maatschappelijke ontwikkelingen. **Aanvulling havo en vwo:** f. beschrijven hoe kennis over maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen tot stand komt.
B	De leerling onderzoekt maatschappelijke vraagstukken en evalueert mogelijke oplossingen.	a. vraagstukken: duurzame ontwikkeling, historische representatie, rechtvaardige verdeling, en participatie en inclusie; b. analyseren van vraagstukken vanuit geografische, historische en economische invalshoeken en perspectieven van belanghebbenden; c. combineren van informatie uit verschillende relevante bronnen: kaart- en beeldmateriaal, teksten, tabellen en grafieken;

		d. onderbouwen van mogelijke oplossingen en beschrijven van hun sociale en morele implicaties; e. presenteren en waarderen van mogelijke oplossingen, met gebruik van vaktaal.
C	De leerling beschrijft de omgeving van de school vanuit geografische, historische, economische en sociale invalshoeken.	a. karteren van ruimtegebruik; b. leggen van verbanden tussen lokale geschiedenis en erfgoed in de omgeving van de school; c. inventariseren van economische activiteiten, werkgelegenheid en sociale voorzieningen; d. benoemen welke aspecten van diversiteit zichtbaar zijn; e. beschrijven hoe digitale technologie de omgeving van de school beïnvloedt en vergroot.

Domein: mens en ruimte

Kerndoel 25		
De leerling onderzoekt geografische verschijnselen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling analyseert de wereld vanuit geografische kenmerken en verkent haar vanuit verschillende perspectieven.	a. analyseren van ruimtelijke patronen aan de hand van fysisch-geografische, sociaalgeografische en topografische kenmerken; b. vergelijken van demografische ontwikkelingen in natuurlijke bevolkingsgroei en migratie, verstedelijking en mobiliteit binnen en tussen gebieden; c. beschrijven van de invloed van globalisering en migratie op culturen; d. verklaren van ruimtelijke patronen die ontstaan door geopolitieke en economische ontwikkelingen: conflicten, internationale samenwerking, (de)globalisering; e. verkennen van betekenissen die personen en groepen aan plaatsen geven.
B.	De leerling analyseert hoe menselijk handelen en de leefomgeving elkaar beïnvloeden en evalueert hoe mensen omgaan met de gevolgen.	a. beschrijven van de gevolgen die water- en grondstofwinning en productie van (consumptie)goederen hebben voor klimaat en leefomgeving; b. verbanden leggen tussen veranderingen in voedselproductie en de gevolgen voor de leefomgeving; c. verkennen van mitigatie- en adaptatiemaatregelen bij gevolgen van klimaatverandering; d. evalueren van perspectieven op de relatie tussen de mens en de natuur in de leefomgeving; e. evalueren van de mogelijkheden en beperkingen van verschillende regio's om met de gevolgen van klimaatverandering om te gaan.
C.	De leerling evalueert toekomstscenario's	a. beschrijven van claims van verschillende actoren op de in Nederland beschikbare ruimte voor wonen,

	voor ruimtelijke inrichting van Nederland.	natuur, landbouw, werk, infrastructuur, watermanagement en energie; b. afwegen van waarden en belangen bij de ruimtelijke inrichting; c. vergelijken van toekomstscenario's voor zowel landelijke als stedelijke gebieden; d. evalueren van mogelijke gevolgen van toekomstscenario's.

Domein: mens en tijd

Kerndoel 26		
De leerling onderzoekt historische verschijnselen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling beschrijft historische ontwikkelingen aan de hand van gebeurtenissen, personen en voorwerpen.	a. ontwikkelingen uit de prehistorie: ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen; b. ontwikkelingen uit de oudheid: ontstaan van wetenschappelijk denken en ideeën over burgerschap, verspreiding van antieke culturen, verspreiding van de monotheïstische godsdiensten: jodendom, christendom en islam; c. ontwikkelingen uit de middeleeuwen: ontstaan van een standensamenleving, groei van handelsnetwerken en steden, begin van staatsvorming en centralisatie, veranderend mens- en wereldbeeld; d. ontwikkelingen uit de vroegmoderne tijd: de Nederlandse Opstand en het ontstaan van de Republiek, Europese kolonisatie en mensenhandel tussen werelddelen, verstedelijking en culturele bloei in de Republiek, groeiende belangstelling voor wetenschap en uitvinding van nieuwe technieken, de Verlichting en het streven naar vrijheid en gelijkheid; e. ontwikkelingen uit de moderne tijd: industriële revolutie, opkomst van emancipatiebewegingen en ontstaan van parlementaire democratie, opkomst van nationalisme en modern imperialisme, opkomst en toepassing van totalitaire ideologieën, ontstaan van totale oorlog en genocide, dekolonisatie, blokvorming en samenwerking rond wereldproblemen, toename van diversiteit en verschillen in welvaart, ontstaan van een informatiesamenleving.
B.	De leerling redeneert over historische ontwikkelingen met gebruik van tijdsaanduidingen en bronnen.	a. ordenen van historische gebeurtenissen en ontwikkelingen met behulp van tijdsaanduidingen, een tijdlijn en geografische kaarten; b. beoordelen van de bruikbaarheid van bronnen in relatie tot de vraagstelling en op basis van de context waarin de bron is ontstaan;

		c. combineren van informatie uit en over verschillende bronnen tot een consistent verhaal over historische gebeurtenissen en ontwikkelingen. **Aanvulling havo en vwo:** d. verbanden leggen tussen perspectieven van mensen en de keuze voor bepaalde naamgeving en periodisering.
C.	De leerling toont inzicht in verbanden tussen historische ontwikkelingen en ontwikkelingen in het heden en redeneert over betekenissen die mensen en groepen geven aan het verleden.	a. beschrijven hoe slavernijverleden en koloniale verhoudingen, Tweede Wereldoorlog, Holocaust en migratie doorwerken in het heden; b. beschrijven van de wording en werking van de constitutionele monarchie, parlementaire democratie en rechtsstaat van het Koninkrijk der Nederlanden; c. vergelijken van betekenissen die mensen en groepen geven aan het verleden en aan erfgoed; d. redeneren over wat bewaard, en wat herdacht moet worden vanuit verschillende perspectieven en invalshoeken; e. redeneren over de invloed van het verleden op het eigen leven en de eigen geschiedenis. **Aanvulling havo en vwo:** f. reflecteren op de mogelijkheid oorzakelijke verbanden te leggen tussen historische ontwikkelingen en gebeurtenissen en die uit het heden.

Domein: mens en welvaart

Kerndoel 27		
De leerling onderzoekt economische verschijnselen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont begrip van de structuur en de werking van het Nederlandse economische systeem.	a. beschrijven van de verschillende sectoren en hun bijdrage aan de Nederlandse economie; b. vergelijken van markten en marktvormen; c. beschrijven hoe organisatievormen, wet- en regelgeving en contracten de Nederlandse economie reguleren; d. beschrijven van de invloed van de Europese Unie en internationale handel op de Nederlandse economie. e. beschrijven hoe fiscale maatregelen, wet- en regelgeving en publieke voorzieningen invloed hebben op huishoudens en bedrijven. **Aanvulling havo en vwo:** f. gebruiken van modellen om onderdelen van en processen binnen de Nederlandse economie te verklaren.
B.	De leerling toont begrip van	a. inventariseren hoe beperkte middelen en rationele en niet-rationele factoren keuzes ten aanzien van

	economische keuzes en beschrijft hun mogelijke gevolgen.	levensonderhoud, samenwerking en welvaart beïnvloeden; b. beschrijven hoe economische keuzes voortkomen uit afwegingen tussen individueel en algemeen belang; c. begrip tonen van gevolgen en risico's van keuzes ten aanzien van ontvangsten, uitgaven, bezittingen en schulden binnen huishoudens; d. beschrijven hoe keuzes voor vormen van samenwerking welzijn en welvaart beïnvloeden; e. beschrijven van gevolgen van consumptie en productie voor de samenleving en de leefomgeving, hier en nu, op andere plaatsen en in de toekomst. **Aanvulling havo en vwo:** f. inventariseren van financiële feiten van een onderneming en verwerken tot financiële overzichten om onderbouwde keuzes te kunnen maken.

Domein: mens en samenleving

Kerndoel 28		
De leerling onderzoekt hoe mensen met elkaar samenleven.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling beschrijft de samenleving als sociaal systeem.	a. beschrijven welke vormen van interactie tussen individuen, groepen en instituties de samenleving in stand kunnen houden; b. beschrijven hoe tegengestelde waarden en belangen kunnen leiden tot spanning, conflict en verandering; c. beschrijven hoe overheden en instituties op verschillende schaalniveaus gericht zijn op het in stand houden van de samenleving; d. inventariseren hoe groepen verschillend kunnen omgaan met maatschappelijke vraagstukken.
B.	De leerling toont inzicht in de werking en de gevolgen van invloed en macht in de samenleving.	a. analyseren hoe macht binnen verschillende staatsvormen wordt uitgeoefend en welke invloed burgers uitoefenen op besluitvorming; b. beschrijven hoe overheden in het Koninkrijk der Nederlanden en de Europese Unie besluiten nemen, uitvoeren en er toezicht op houden; c. analyseren hoe bedrijven en (sociale) media de meningen en het gedrag van mensen beïnvloeden; d. beschrijven hoe culturele waarden en rolpatronen het gedrag van mensen beïnvloeden; e. beschrijven hoe macht kan leiden tot onderdrukking van mensen en groepen en hoe mensen en groepen zich hiertegen kunnen verzetten.
C.	De leerling toont inzicht in hoe mensen omgaan met diversiteit in de samenleving.	a. analyseren van diversiteit in de samenleving op het gebied van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap en seksuele gerichtheid;

		b. analyseren van diversiteit in de samenleving op het gebied van lichamelijke en cognitieve mogelijkheden, sociaaleconomische status, cultuur en taal; c. verbanden leggen tussen de zichtbaarheid en de mate van acceptatie van diversiteit in de leefomgeving; d. verklaren waarom tolerantie mogelijkheden biedt om met diversiteit om te gaan; e. beschrijven hoe stereotypering, vooroordelen, racisme en discriminatie leiden tot uitsluiting van mensen en groepen; f. beschrijven hoe mensen inclusie vormgeven.
D.	De school draagt bij aan de sociale en emotionele ontwikkeling van leerlingen en bevordert respectvolle omgang met anderen.	a. aandacht schenken aan emoties en het omgaan met emoties; b. bespreekbaar maken van wensen, grenzen, mogelijkheden en beperkingen; c. stimuleren van veilige sociale omgang, weerbaarheid, samenwerking en conflicthantering; d. aandacht schenken aan relationele en seksuele ontwikkeling; e. bevorderen van respectvolle omgang met seksualiteit en seksuele diversiteit.

Onderdeel F. Mens en natuur

Domein: natuurwetenschappen en technologie

Kerndoel 29		
De leerling verkent en verklaart de wereld vanuit natuurwetenschappelijk en technologisch perspectief.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling verkent de leefomgeving en onderzoekt vraagstukken uit de wereld.	a. ervaringen in de leefomgeving opdoen met het waarnemen en waarderen van natuur en technologie; b. onderzoeken van vraagstukken over natuurwetenschappelijke verschijnselen, technische systemen, gezondheid, natuurbeheer, veiligheid, duurzaamheid en ruimtelijke inrichting; c. onderscheiden van verschillende perspectieven op en mogelijke oplossingen voor een vraagstuk; d. reflecteren op de waarde en geldigheid van een oplossing en de impact ervan op de omgeving en samenleving; e. oriënteren op profielen, studies en beroepen met beroepsbeelden en rolmodellen vanuit de eigen interesses, ambities en capaciteiten.
B.	De leerling gebruikt natuurwetenschappelijke en technologische denkwijzen bij het	a. redeneren met patronen en oorzaak-gevolgrelaties; b. redeneren met structuur, vorm, eigenschap en functie;

	ontdekken en verklaren van de wereld.	c. redeneren met schaal, verhoudingen en hoeveelheden; d. redeneren met systemen en modellen; e. redeneren met behoudswetten, kringlopen en transport. **Aanvulling havo en vwo:** f. analyseren van aspecten van een systeem met een model; g. beschrijven dat keuzes bij het opstellen van een model, beperken waarover het model wel of niet een uitspraak kan doen; h. beschrijven dat modellen het gedrag van een systeem kunnen voorspellen; i. beschrijven dat aannames en randvoorwaarden van modellen de geldigheid van voorspellingen beperken.
C.	De leerling gebruikt natuurwetenschappelijke en technologische werkwijzen bij het ontdekken en verklaren van de wereld.	a. toepassen van onderzoeks- en ontwerpstappen op een systematische en iteratieve wijze; b. veilig, doelmatig en duurzaam gebruiken van digitale en analoge instrumenten, gereedschappen, stoffen en materialen; c. interpreteren van kwalitatieve en kwantitatieve metingen en waarnemingen; d. onderbouwen van conclusies en oplossingen met argumenten en afwegingen, met gebruik van vaktaal; e. gebruiken van modellen die verschijnselen en systemen beschrijven. **Aanvulling havo en vwo:** f. voorspellen van situaties en systemen met modellen; g. benoemen van overeenkomsten en verschillen tussen model en werkelijkheid; h. aanpassen van parameters in een bestaand model; i. relaties leggen tussen variabelen met een model; j. evalueren of uitkomsten aannemelijk zijn.
D.	De leerling verkent de aard van natuurwetenschappen en technologie.	a. oriënteren op het systematisch werken waarmee wetenschappers en technologen tot betrouwbare kennis en bewijsvoering en optimale oplossingen te komen; b. verkennen hoe wetenschappers en technologen eerlijk, onafhankelijk, transparant, verantwoordelijk en zorgvuldig werken; c. discussiëren over wat het betekent dat wetenschappelijke kennis bestaat uit modellen, en waar de grens van die modellen ligt; d. reflecteren of alles mag wat kan, ook mag: maakbaarheid en ethische grenzen; e. betekenis geven aan de toegevoegde waarde van wetenschappelijke kennis en technologische oplossingen voor de samenleving.

		Aanvulling havo en vwo: f. verkennen dat nieuwe technologieën en inzichten leiden tot ontwikkeling van modellen met andere verklaringen; g. verkennen hoe vanuit verschillende perspectieven naar eenzelfde model kan worden gekeken; h. verkennen hoe wetenschap continu in ontwikkeling is, en dat inzichten kunnen veranderen.
E.	De leerling toont begrip van gevaren van fysische, geologische, chemische en biologische verschijnselen, mogelijke voorzorgsmaatregelen en hoe te handelen in geval van nood.	a. statische en bewegende elektrische lading, geluid, onweer, straling, zonlicht; b. extreem weer, diep en stromend water, ijs, extreme kou en hitte; c. CO, brand, rook en chemicaliën: toxiciteit, dosis en effect; d. wilde dieren, giftig voedsel, allergische reacties, ernstige bloedingen en hartstilstand; e. aardbevingen, vulkaanuitbarstingen, overstromingen en watertekorten.

Domein: natuurkundige verschijnselen en technische systemen

Kerndoel 30		
De leerling toont inzicht in en experimenteert met natuurkundige verschijnselen en technische systemen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in en experimenteert met voorwerpen en technische systemen.	a. constructie-, energie-, communicatie-, meet-, regel-, productie- en transportsystemen; b. verkennen hoe een voorwerp werkt en geconstrueerd is: functie, eigenschappen en onderliggende mechanismen; c. maken van werkende analoge en digitale 2D- en 3D-modellen in een ontwerpproces; d. toepassen van krachtenverdeling, bewegingsprincipes en overbrengingsprincipes; e. experimenteren met ontwerpen, maken en repareren.
B.	De leerling toont inzicht in en experimenteert met krachten en beweging.	a. zwaartekracht, trekkracht, duwkracht en wrijvingskracht; b. verbanden leggen tussen krachten op een voorwerp, en verandering in beweging en snelheid van dat voorwerp; c. experimenteren met krachten in de constructie; d. beschrijven hoe natuurlijke fenomenen krachten uitoefenen op constructies en welke effecten die krachten hebben op constructies; e. rekenen aan eenparige bewegingen met de grootheden plaats, snelheid en tijd. **Aanvulling havo en vwo:**

		f. normaalkracht, magnetische kracht, elektrostatische kracht, en veerkracht.
C.	De leerling toont inzicht in elektrische schakelingen en energiesystemen, en experimenteert met elektrische schakelingen.	a. onderscheiden van verschillende energievormen in een systeem; b. beschrijven hoe elektrische energie en warmte kunnen worden opgewekt, omgezet, getransporteerd en opgeslagen; c. experimenteren met serie- en parallelschakelingen; d. beschrijven van relaties tussen typen energiebronnen, -transport en -behoeften op het stroomnet; e. rekenen met behulp van de grootheden stroomsterkte, spanning, weerstand, vermogen en tijd. **Aanvulling havo en vwo:** f. verbanden leggen tussen energieopwekking en -gebruik en de planetaire grenzen.
D.	**Aanvulling havo en vwo:** De leerling verklaart optische verschijnselen vanuit eigenschappen van licht.	**Aanvulling havo en vwo:** a. toepassen van de eigenschap dat licht van richting verandert bij overgang van het ene naar het andere materiaal; b. onderzoeken hoe beeldvorming met spiegels en lenzen tot stand komt; c. schematisch weergeven van stralengang bij spiegels en lenzen; d. toepassen van het gegeven dat licht van verschillende golflengtes bij verschillende materialen in verschillende mate wordt geabsorbeerd, gereflecteerd en doorgelaten; e. beschrijven dat geometrische optica niet alle optische verschijnselen kan uitleggen.

Domein: scheikundige verschijnselen

Kerndoel 31		
De leerling toont inzicht in en experimenteert met materie, processen en circulaire productie.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in deeltjes, faseovergangen, scheidingsmethoden en chemische reacties en experimenteert met deze verschijnselen en methoden.	a. beschrijven dat deeltjes opgebouwd zijn uit atomen van één of meerdere atoomsoorten; b. beschrijven van verschillen tussen zuivere stoffen en mengsels aan de hand van waardes van grootheden en het deeltjesmodel; c. beschrijven van faseovergangen en chemische reacties met deeltjesmodellen; d. toepassen van geschikte scheidingsmethodes bij het scheiden van een mengsel; e. experimenteren met het versnellen en vertragen van fysische processen en chemische reacties:

		effect van temperatuur, oppervlakte, concentratie en katalysator. **Aanvulling havo en vwo:** f. beschrijven hoe atomen zijn opgebouwd: atoomkern en elektronenwolk; g. analyseren van verschillen in bouw en eigenschappen van atoomsoorten; h. beschrijven van de waarde en bruikbaarheid van modellen over de bouw van materie: de vier elementen, flogiston, Dalton, atoomkern en elektronenwolk.
B.	De leerling toont inzicht in chemische processen en circulariteit en verkent de impact van processen op de omgeving.	a. beschrijven van chemische reacties in chemische notatie of woorden; b. onderzoeken hoe fysische en chemische processen gebruikt worden om grondstoffen om te zetten in producten; c. beschrijven hoe productie circulair kan worden: drinkwater, blik, glas, plastics en kleding; d. redeneren over de impact van grootschalige productie voor de samenleving. **Aanvulling havo en vwo:** e. beschrijven van chemische reacties met massa– en atoombehoud; f. rekenen bij een chemische reactie met een gegeven massaverhouding; g. verbanden leggen tussen de toename van kennis over chemische reacties en materie, en de ontwikkeling van nieuwe materialen en chemische processen.

Domein: organismen en gezondheid

Kerndoel 32		
De leerling toont inzicht in organismen en hun gezondheid.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in de bouw, werking en het gebruik van bacteriën, schimmels, planten en dieren en verkent de diversiteit aan organismen.	a. beschrijven van de bouw en basale functie van cellen en de celorganellen: celkern, celmembraan, celwand, cytoplasma, bladgroenkorrel, vacuole en mitochondrium; b. beschrijven van de bouw van plantaardige en dierlijke orgaanstelsels, organen en weefsels; c. verklaren hoe samenwerking van organen leidt tot functionerende orgaanstelsels: skelet, voortplantingsstelsel, zenuwstelsel, ademhalingsstelsel, bloedvatenstelsel, afweersysteem, spijsverteringsstelsel, uitscheidingsstelsel, spierstelsel en hormoonstelsel;

		d. redeneren hoe stofwisselingsprocessen en samenwerkende orgaanstelsels nodig zijn om planten en dieren in leven te houden; e. onderzoeken hoe organismen worden gebruikt in de biotechnologie, landbouw en veeteelt.
B.	De leerling toont inzicht in het voortbestaan van leven op aarde.	a. beschrijven van de levenscyclus van organismen en de invloed van het milieu en genetica hierop; b. beschrijven hoe geslachtelijke en ongeslachtelijke voortplanting verloopt; c. verklaren van het ontstaan van biodiversiteit door evolutie: mutaties, natuurlijke selectie en soortvorming; d. beschrijven van aanpassingen van erfelijke eigenschappen door de mens: veredeling, fokken en genetische modificatie. **Aanvulling havo en vwo:** e. beschrijven van de celdeling: mitose en meiose; f. beschrijven dat DNA-moleculen informatie bevatten van erfelijke eigenschappen; g. beschrijven hoe erfelijke eigenschappen worden doorgegeven aan een volgende generatie; h. vergelijken van stambomen die zijn gemodelleerd op basis van fenotypische en genetische kenmerken; i. beschrijven van grote stappen in de evolutie: RNA naar DNA, ontstaan van eukaryoten, van ongeslachtelijke- naar geslachtelijke voortplanting en van protist naar meercellige.
C.	De leerling toont inzicht in leefstijl, lichamelijke- en mentale gezondheid en reflecteert hierop.	a. de leefstijlthema's: hygiëne, voeding, slaap, natuur, en beweging; b. beschrijven van invloed van bacteriën, schimmels en virussen op gezond leven; c. beschrijven hoe ziektes ontstaan, voorkómen en behandeld kunnen worden; d. beschrijven hoe technologie de gezondheid en kwaliteit van leven beïnvloedt; e. reflecteren op de eigen leefstijl en gezondheid, de invloed van de leefomgeving, media en eigen keuzes hierin.
D.	De leerling toont inzicht in relationele en seksuele gezondheid en draagt bij aan een veilige en respectvolle omgeving rondom gedrag, diversiteit en seksualiteit.	a. reflecteren op de betekenis van seksualiteit, op seksuele ontwikkeling en diversiteit, op het aangaan van gewenste, plezierige relaties en op sociale veiligheid; b. beschrijven van het belang van consent, respect voor wensen en grenzen van zichzelf en de ander en wat te doen bij grensoverschrijding, geweld en misbruik; c. beschrijven hoe soa's, hiv en onbedoelde zwangerschap zijn te voorkomen; d. benoemen van verschillende gezondheids- en welzijnsorganisaties voor hulp, mentale steun en

		preventie op het gebied van grensoverschrijdend gedrag, misbruik, vruchtbaarheid, anticonceptie, zwangerschap, abortus, ouderschap, soa's en seksualiteit; e. reflecteren hoe bij te dragen aan een veilige en respectvolle online en offline omgeving, voor zichzelf en anderen, op het gebied van seksualiteit.

Domein: systeem aarde

Kerndoel 33		
De leerling toont inzicht in en verkent systeem aarde.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont inzicht in en verkent veranderingen in fysische omstandigheden op aarde op verschillende tijdschalen.	a. fysische veranderingen in geosfeer, atmosfeer, hydrosfeer en biosfeer; b. beredeneren hoe endogene en exogene processen en menselijk handelen van invloed zijn op reliëf, rivieren, kusten, oceanen en vegetatie; c. beschrijven van de samenhang tussen geofactoren in gebieden; d. analyseren van de kansen en risico's van natuurrampen. **Aanvulling havo en vwo:** e. verkennen van verklaringsmodellen voor het ontstaan van reliëf, vulkanisme en aardbevingen.
B.	De leerling toont inzicht in en verkent weer, klimaat en watersystemen en hun veranderingen.	a. verklaren van de spreiding van klimaten aan de hand van klimaatfactoren; b. beschrijven van de oorzaken van klimaatverandering op geologische en menselijke tijdschaal; c. analyseren van de invloed van menselijk handelen op het broeikaseffect en de koolstofkringloop; d. beschrijven van het watersysteem; e. analyseren van de gevolgen van klimaatverandering voor het watersysteem en de beschikbaarheid van water in een gebied." **Aanvulling havo en vwo:** f. verkennen van mogelijke, gewenste en waarschijnlijke scenario's voor zeespiegelstijging en klimaatverandering; g. beschrijven welke aannames van klimaatmodellen leiden tot verschillende scenario's.
C.	De leerling toont inzicht in ecosystemen en verkent de relatie tussen mens en ecosysteem.	a. analyseren van interacties tussen biotische en abiotische factoren in een ecosysteem; b. verbanden leggen tussen kringlopen, voedselketens, voedselwebben en hun onderlinge samenhang in een ecosysteem;

		c. beschrijven van kringlopen en verstoringen daarvan; d. beschrijven van het dynamisch evenwicht in een ecosysteem en successie; e. analyseren van de menselijke afhankelijkheid van ecosystemen.

Onderdeel G. Moderne vreemde talen

Domein: communicatie

Kerndoel 34		
De leerling gebruikt de Engelse taal in rijke en betekenisvolle contexten.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling doet ervaring op met een rijk aanbod aan bronnen in de Engelse taal op een passend beheersingsniveau.	a. lezen van, kijken naar en luisteren naar fictie en non-fictieteksten over uiteenlopende thema's en onderwerpen; b. verschillende taalvariëteiten en taalniveaus van het Engels en contexten waarin het Engels als lingua franca wordt gebruikt.
B.	De leerling gebruikt de Engelse taal op een creatieve manier.	a. verkennen van creatief taalgebruik in fictie; b. gebruiken van creatieve voorbeelden om zelf een creatief schriftelijk of mondeling product te maken; c. experimenteren met klanken, woorden en zinnen; d. verwoorden van gedachten, ervaringen, gevoelens en fantasieën; e. reflecteren op het eigen creatieve product en dat van anderen. **Aanvulling havo en vwo:** f. creëren van korte teksten met zinnen, illustraties en eenvoudig figuurlijk taalgebruik.
C.	De leerling verwerkt Engelstalige teksten mondeling en schriftelijk om tot kennisopbouw en begrip te komen.	a. samenvatten van de gelezen en beluisterde inhoud; b. vergelijken van de inhoud van teksten; c. ordenen van informatie in een schema; d. verwoorden van ideeën en meningen naar aanleiding van teksten; e. gebruiken van school- en vaktaal. **Aanvulling havo en vwo:** f. onderbouwen van meningen, verworven inzichten en standpunten.

Kerndoel 35	
De leerling communiceert in het Engels.	
Doelzin:	**Het gaat hierbij om:**

A.	De leerling toont begrip van auditieve en audiovisuele Engelstalige teksten.	a. langzaam en duidelijk uitgesproken geïllustreerde fictie- en non-fictieteksten over voorspelbare en alledaagse zaken in heldere standaardtaal en een vertrouwde taalvariëteit; b. onderscheiden van de klanken van het Engels en van verschillende Engelse taalvariëteiten; c. inzetten en uitbreiden van woordenschat, kennis over taal en kennis van de wereld; d. onderscheiden van relevante informatie uit auditieve en audiovisuele teksten; e. gebruiken van passende kijk- en luisterstrategieën. **Aanvulling havo en vwo:** f. duidelijk gestructureerde en helder uitgesproken fictie- en non-fictieteksten over bekende onderwerpen, eventueel verhelderd door beeld en opmaak; g. onderscheiden van tekstsoorten en tekstkenmerken.
B.	De leerling toont begrip van schriftelijke Engelstalige teksten.	a. geïllustreerde fictie- en non-fictieteksten over voorspelbare en alledaagse zaken in heldere standaardtaal en een vertrouwde taalvariëteit; b. inzetten en uitbreiden van woordenschat, kennis over taal en kennis van de wereld; c. onderscheiden van relevante informatie uit schriftelijke teksten; d. gebruiken van passende leesstrategieën. **Aanvulling havo en vwo:** e. duidelijk gestructureerde fictie- en non-fictieteksten over bekende onderwerpen, eventueel verhelderd door beeld en opmaak; f. onderscheiden van tekstsoorten en tekstkenmerken.
C.	De leerling spreekt en voert gesprekken in de Engelse taal, afgestemd op doel, publiek en context.	a. overbrengen van vertrouwde en alledaagse informatie, gevoelens en interesses; b. actief deelnemen aan eenvoudige gesprekken over vertrouwde, feitelijke en alledaagse onderwerpen. c. inzetten en uitbreiden van eenvoudige, veelgebruikte en alledaagse woordenschat, woordcombinaties, uitdrukkingen, zinnen en taalstructuren; d. gebruiken van passende spreek- en gespreksbevorderende strategieën. **Aanvulling havo en vwo:** e. overbrengen van feitelijke informatie in korte informele en formele sociale interacties; f. doelgericht gesprekken voeren om het uitvoeren van een gezamenlijke taak te bevorderen.
D.	De leerling schrijft in de Engelse taal, afgestemd op doel, publiek en context.	a. eenvoudige teksten over vertrouwde en alledaagse informatie, gevoelens en interesses; b. deelnemen aan schriftelijke interacties over eenvoudige, feitelijke onderwerpen;

		c. inzetten en uitbreiden van eenvoudige, veelgebruikte, alledaagse woordenschat, woordcombinaties, uitdrukkingen, zinnen en taalstructuren; d. inzetten van digitale hulpmiddelen ter bevordering van het schrijfproces; e. gebruiken van passende schrijfstrategieën. **Aanvulling havo en vwo:** f. overbrengen van feitelijke informatie in korte informele en formele schriftelijke interacties.

Domein: taal-en cultuurbewustzijn

Kerndoel 36		
De leerling ontwikkelt zich als taal- en cultuurbewuste gebruiker van de Engelse taal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling kiest passende aanpakken voor het leren van Engels.	a. onderzoeken van de eigen interesses en doelen voor het leren van en over het Engels: culturen, gebieden en sprekers; b. onderzoeken wat werkt in het eigen taalleerproces; c. verkennen van eigen taalleervoorkeuren; d. inzetten van het eigen meertalige repertoire om Engels te leren: actieve en passieve beheersing van talen, taalvariëteiten, woorden en uitdrukkingen; e. inzetten van passende digitale middelen.
B.	De leerling verkent culturele aspecten en culturele diversiteit in fictie en non-fictie.	a. onderzoeken waar, door wie en in welke contexten het Engels wordt gebruikt; b. beschrijven van culturele aspecten van doeltaalsprekers en doeltaalgebieden; c. onderscheiden van overeenkomsten en verschillen binnen en tussen culturen waarin het Engels gesproken wordt; d. herkennen van stereotypering; e. vergelijken van doeltaalculturen met de eigen leefwereld. **Aanvulling havo en vwo:** f. evalueren van aannames met betrekking tot culturen van doeltaalsprekers en doeltaalgebieden.
C.	De leerling gebruikt culturele kennis in interculturele communicatieve situaties.	a. deelnemen aan fictieve interculturele communicatieve situaties; b. herkennen van de rol van cultuur in het communiceren met sprekers van het Engels; c. reflecteren op de rol van cultuur in de eigen fictieve interculturele communicatieve ervaringen.

Domein: communicatie

Kerndoel 37

De leerling gebruikt de […] taal in rijke en betekenisvolle contexten.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling doet ervaring op met een rijk aanbod aan bronnen in de […] taal op een passend beheersingsniveau.	a. lezen van, kijken naar en luisteren naar fictie en non-fictieteksten over uiteenlopende thema's en onderwerpen; b. verschillende taalvariëteiten en taalniveaus van de […] taal en contexten waarin de […] taal als lingua franca wordt gebruikt.
B.	De leerling gebruikt de […] taal op een creatieve manier.	a. verkennen van creatief taalgebruik in fictie; b. gebruiken van creatieve voorbeelden om zelf een creatief schriftelijk of mondeling product te maken; c. experimenteren met klanken, woorden en zinnen; d. verwoorden van gedachten, ervaringen, gevoelens en fantasieën; e. reflecteren op het eigen creatieve product en dat van anderen. **Aanvulling havo en vwo:** f. creëren van korte teksten met zinnen, illustraties en eenvoudig figuurlijk taalgebruik.
C.	**Aanvulling havo en vwo:** De leerling verwerkt […]talige teksten mondeling en schriftelijk om tot kennisopbouw en begrip te komen.	**Aanvulling havo en vwo:** a. samenvatten van de gelezen en beluisterde inhoud; b. vergelijken van de inhoud van teksten; c. ordenen van informatie in een schema; d. verwoorden van ideeën en meningen naar aanleiding van teksten; e. gebruiken van school- en vaktaal.

Kerndoel 38		
De leerling communiceert in de […] taal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling toont begrip van auditieve en audiovisuele […]talige teksten.	a. langzaam en duidelijk uitgesproken geïllustreerde fictie- en non-fictieteksten over voorspelbare en alledaagse zaken in heldere standaardtaal en een vertrouwde taalvariëteit; b. onderscheiden van de klanken van de […] taal; c. inzetten en uitbreiden van woordenschat, kennis over taal en kennis van de wereld; d. onderscheiden van relevante informatie uit auditieve en audiovisuele teksten; e. gebruiken van passende kijk- en luisterstrategieën.
B.	De leerling toont begrip van schriftelijke [..]talige teksten.	a. geïllustreerde fictie- en non-fictieteksten over voorspelbare en alledaagse zaken in heldere standaardtaal en een vertrouwde taalvariëteit; b. inzetten en uitbreiden van woordenschat, kennis over taal en kennis van de wereld;

		c. onderscheiden van relevante informatie uit schriftelijke teksten; d. gebruiken van passende leesstrategieën.
C.	De leerling spreekt en voert gesprekken in de […] taal, afgestemd op doel, publiek en context.	a. overbrengen van vertrouwde en alledaagse informatie, gevoelens en interesses; b. actief deelnemen aan eenvoudige gesprekken over vertrouwde en alledaagse onderwerpen; c. inzetten en uitbreiden van eenvoudige en vertrouwde woordenschat, woordcombinaties, uitdrukkingen, zinnen en taalstructuren; d. gebruiken van passende spreek- en gespreksbevorderende strategieën. **Aanvulling havo en vwo:** e. actief deelnemen aan eenvoudige gesprekken over vertrouwde, feitelijke en alledaagse onderwerpen; f. inzetten en uitbreiden van eenvoudige, veelgebruikte en alledaagse, vertrouwde woordenschat, woordcombinaties, uitdrukkingen, zinnen en taalstructuren.
D.	De leerling schrijft in de […] taal, afgestemd op doel, publiek en context.	a. eenvoudige teksten over vertrouwde en alledaagse informatie, gevoelens en interesses; b. deelnemen aan eenvoudige schriftelijke interacties; c. inzetten en uitbreiden van eenvoudige en vertrouwde woordenschat, woordcombinaties, uitdrukkingen, zinnen en taalstructuren; d. inzetten van digitale hulpmiddelen ter bevordering van het schrijfproces; e. gebruiken van passende schrijfstrategieën. **Aanvulling havo en vwo:** f. deelnemen aan schriftelijke interacties over eenvoudige, feitelijke onderwerpen; g. inzetten en uitbreiden van eenvoudige, veelgebruikte en alledaagse woordenschat, woordcombinaties, uitdrukkingen, zinnen en taalstructuren.

Domein: taal-en cultuurbewustzijn

Kerndoel 39		
De leerling ontwikkelt zich als taal- en cultuurbewuste gebruiker van de […] taal.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling kiest passende aanpakken voor het leren van de doeltaal.	a. onderzoeken van de eigen interesses en doelen voor het leren van en over de doeltaal: culturen, gebieden en sprekers; b. onderzoeken wat werkt in het eigen taalleerproces; c. verkennen van eigen taalleervoorkeuren; d. inzetten van het eigen meertalige repertoire om de doeltaal te leren: actieve en passieve beheersing van talen, taalvariëteiten, woorden en uitdrukkingen; e. inzetten van passende digitale middelen.

B.	De leerling verkent culturele aspecten en culturele diversiteit in fictie en non-fictie.	a. onderzoeken waar, door wie en in welke contexten de doeltaal wordt gebruikt; b. beschrijven van culturele aspecten van doeltaalsprekers en doeltaalgebieden; c. onderscheiden van overeenkomsten en verschillen binnen en tussen culturen waarin de doeltaal gesproken wordt; d. herkennen van stereotypering; e. vergelijken van doeltaalculturen met de eigen leefwereld. **Aanvulling havo en vwo:** f. evalueren van aannames met betrekking tot culturen van doeltaalsprekers en doeltaalgebieden.
C.	De leerling gebruikt culturele kennis in interculturele communicatieve situaties.	a. deelnemen aan fictieve interculturele communicatieve situaties; b. herkennen van de rol van cultuur in het communiceren met sprekers van de doeltaal; c. reflecteren op de rol van cultuur in de eigen fictieve interculturele communicatieve ervaringen.

Onderdeel H. Kunst en cultuur

Domein: artistiek creatief vermogen

Kerndoel 40		
De leerling ontwikkelt artistiek creatief vermogen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling gebruikt creatieve maak- en denkstrategieën in een iteratief kunstzinnig proces en reflecteert op gemaakte keuzes.	a. omgaan met speelruimte en selecteren van creatieve strategieën bij het maken en meemaken; b. onderzoeken van verschillende ideeën, mogelijkheden en oplossingen bij het maken van eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; c. gebruiken van ideeën, perspectieven en inzichten van andere makers als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; d. selecteren en gebruiken van bronnen als inspiratie voor eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; e. evalueren en bijstellen van het maakproces.
B.	De leerling onderzoekt het eigen artistiek creatief vermogen.	a. onderzoeken van artistieke voorkeuren: technieken, materialen, middelen, thema's, stijlen, genres; b. maken van keuzes in relatie tot het proces en het product; c. bespreken van getoonde eigen of gezamenlijke kunstzinnige uitingen; d. verwoorden van een mening over eigen en gezamenlijke kunstzinnige uitingen; e. verwoorden van eigen artistieke voorkeuren en vermogens tijdens het maakproces.

C.	De leerling onderzoekt betekenissen van kunst en cultuur tijdens het maken en meemaken.	a. beschouwen en beschrijven van uitingen van kunst en cultuur van uiteenlopende makers en perspectieven; b. beschrijven van vormgevingselementen; c. gebruiken van bronnen over makers, het werk en de context; d. interpreteren van eigen en gezamenlijke uitingen van kunst en cultuur; e. onderbouwen van een mening met gebruik van vaktaal over uitingen van kunst en cultuur.

Domein: maken en betekenis geven

Kerndoel 41		
De leerling maakt kunstzinnige uitingen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling drukt zich individueel en samen met anderen uit in vormen van kunst.	a. Gebruiken van vormgevingselementen uit beeldende kunst en muziek, alsmede van dans of film of theater bij het maken van eigen werk; b. verbeelden van verhalen, ideeën, gedachten, ervaringen en gevoelens; c. maken van kunstzinnige uitingen als reactie op maatschappelijke vraagstukken en gebeurtenissen; d. ontwerpen en realiseren van toegepaste vormen van kunst; e. herinterpreteren van bestaand werk.
B.	De leerling kiest en gebruikt bekende en nieuwe technieken en vaardigheden bij het maken van individueel en gezamenlijk werk.	a. beeldende materialen, technieken en gereedschappen; b. muzikale technieken en instrumenten; c. dansante technieken *of*; d. fotografische en filmische technieken *of*; e. spel- en acteertechnieken.

Domein: meemaken en betekenis geven

Kerndoel 42		
De leerling maakt kunst en cultuur mee.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling neemt deel aan diverse culturele en kunstzinnige activiteiten en toont inzicht in kunst- en cultuuruitingen.	a. omgaan met de gebruiken en gewoonten bij het actief meemaken van kunst en cultuur in uiteenlopende contexten; b. uitwisselen van ervaringen in interactie met professionele makers; c. beschrijven van het effect van de gebruikte technieken en vormgevingselementen op de ervaring; d. vergelijken van interesses en voorkeuren voor kunstzinnige uitingsvormen;

		e. maken van een kunstzinnige uiting als verwerking van een culturele en kunstzinnige ervaring.
B.	De leerling onderzoekt kunstzinnige en cultuurhistorische uitingen en de functie in de samenleving.	a. vergelijken van diverse, actuele en historische uitingen van kunst en erfgoed in cultuur; b. vragen stellen over de invloed van tijd en plaats op het werk van makers; c. vragen stellen over de invloed van kunst op de samenleving; d. verwoorden van een mening over de functie en betekenis van kunst en cultuur in het eigen leven.

Onderdeel I. Bewegen en sport

Domein: leren bewegen

Kerndoel 43		
De leerling ontwikkelt zich in het bewegen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling neemt deel aan beweegactiviteiten in uiteenlopende beweegthema's.	a. balanceren, bewegen op muziek, doelspelen, draaien, hardlopen, intensief bewegen, jongleren, klimmen, springen, stoeien en treffen, terugslagspelen, tikspelen, wegspelen en mikken, zwaaien.
B.	De leerling verbetert de beweegvaardigheid.	a. aangaan van beweeguitdagingen; b. zoeken naar oplossingen wanneer het bewegen niet regelmatig lukt; c. controle houden wanneer het bewegen regelmatig lukt; d. experimenteren met complexere beweegactiviteiten; e. inzicht tonen in de bedoeling en uitvoering van beweegactiviteiten.
C.	De leerling stemt beweegactiviteiten af op de eigen mogelijkheden.	a. inschatten van de eigen mogelijkheden in relatie tot de complexiteit van de beweegactiviteit; b. meebeslissen over de inrichting van de beweegactiviteit; c. kiezen voor gepaste complexiteit van de opdracht binnen de beweegactiviteit; d. aanpassen van de beweegactiviteit met betrekking tot ruimte, materiaal, regels en leerhulp.

Domein: samen bewegen

Kerndoel 44		
De leerling beweegt samen met anderen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling neemt verantwoordelijkheid	a. bijdragen aan een sociaal en fysiek veilige leeromgeving;

	voor het samen deelnemen aan beweegactiviteiten.	b. constructief bijdragen aan sociale interacties in een groep of team; c. omgaan met mogelijkheden, gedrag, opvattingen en beleving van de ander; d. afstemmen van het eigen handelen op de beweegcontext; e. accepteren van regels en uitkomsten.
B.	De leerling regelt beweegactiviteiten.	a. arrangeren van de beweegomgeving: op- en afbouwen, herstellen en aanpassen; b. assisteren bij beweegactiviteiten: verzorgen, beveiligen en coachen; c. afspreken van regels: uitleggen, controleren en afstemmen.

Domein: betrokken bewegen

Kerndoel 45		
De leerling geeft betekenis aan bewegen.		
Doelzin:		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling oriënteert zich op beweegcontexten.	a. herkennen van verschillende beweegactiviteiten; b. verkennen van diverse beweegomgevingen en organisatievormen; c. onderscheiden van verschillende doelgroepen aan beweegactiviteiten; d. herkennen van verschillende motieven en doelen om deel te nemen aan bewegen en sporten; e. verkennen van de relatie tussen bewegen en welbevinden.
B.	De leerling onderzoekt welke vormen van bewegen passen bij eigen voorkeuren.	a. verwoorden welke ervaringen en welke beleving bewegen oproept; b. vergelijken van eigen interesses, kwaliteiten en motieven met die van de anderen; c. uitleggen hoe ervaringen worden beïnvloed door de beweegcontext; d. reflecteren op de eigen ontwikkeling in het bewegen; e. kiezen van beweegactiviteiten in verschillende contexten.

D

Bijlage 1a vervalt.

ARTIKEL III. WIJZIGING ONDERWIJSKUNDIG BESLUIT WEC

Het Onderwijskundig besluit WEC wordt als volgt gewijzigd:

In artikel 14, tweede lid, wordt ‘in artikel 14c, dertiende lid, eerste volzin, onderscheidenlijk in artikel 14f, twaalfde lid, eerste volzin van de wet toepassing kan

vinden.’ vervangen door ‘artikel 14c, dertiende lid, eerste volzin, onderscheidenlijk artikel 14f, twaalfde lid, eerste volzin van de wet toepassing kan vinden.’

ARTIKEL IV. WIJZIGING TOETSBESLUIT PO

Het Toetsbesluit PO wordt als volgt gewijzigd:

A

Artikel 8, eerste lid, komt te luiden:

1. De toetsaanbieder maakt de resultaten van de doorstroomtoetsen in het Europese deel van Nederland uiterlijk op 15 maart van het schooljaar waarin de doorstroomtoets wordt afgenomen bekend aan het bevoegd gezag. In het openbaar lichaam Bonaire maakt de toetsaanbieder de resultaten van de doorstroomtoetsen vier weken na de afname van de doorstroomtoets bekend.

B

Artikel 9 wordt als volgt gewijzigd:

1. Aan het eerste lid wordt een zin toegevoegd, luidende:

In afwijking van de eerste zin, dient een toetsaanbieder op 15 september van het schooljaar voorafgaand aan het schooljaar waarin de doorstroomtoets wordt afgenomen een aanvraag in voor een doorstroomtoets in het openbaar lichaam Bonaire.

2. Het tweede lid komt te luiden:

2. Een aanvraag als bedoeld in het eerste lid die eerder dan 31 mei dan wel 15 september wordt ingediend bij het College voor toetsen en examens wordt beschouwd als een aanvraag ingediend op 31 mei dan wel op 15 september.

ARTIKEL V. INTREKKING BESLUIT VERNIEUWDE KERNDOELEN WPO

Het Besluit vernieuwde kerndoelen WPO wordt ingetrokken.

ARTIKEL VI. INWERKINGTREDING

Dit besluit treedt in werking met ingang van 1 augustus 2027.

ARTIKEL VII. CITEERTITEL

Dit besluit wordt aangehaald als: Besluit vernieuwde kerndoelen overige leergebieden.

Lasten en bevelen dat dit besluit met de daarbij behorende nota van toelichting in het Staatsblad zal worden geplaatst.

De Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

Nota van toelichting

Inhoudsopgave

I Algemeen deel 64
1. Inleiding 64
2. Hoofdlijnen van het besluit 65
2.1 Probleemomschrijving 65
2.2 Kern van het voorstel 68
2.2.1. Kerndoelen burgerschap en functionele kerndoelen burgerschap 72
2.2.2. Kerndoelen digitale geletterdheid en functionele kerndoelen digitale geletterdheid 74
2.2.3. Kerndoelen mens en maatschappij 77
2.2.4. Kerndoelen mens en natuur 79
2.2.5. Kerndoelen moderne vreemde talen 80
2.2.6. Kerndoelen kunst en cultuur 82
2.2.7. Kerndoelen bewegen en sport 84
2.2.8. Kerndoelen Nederlandse Gebarentaal 86
3. Verhouding tot hoger recht 88
3.1 Verhouding tot artikel 23 van de Grondwet
3.2 Verhouding tot de wettelijke burgerschapsopdracht
4. Gevolgen 89
4.1 Gevolgen voor de uitvoering 89
4.1.1. Gevolgen voor scholen 90
4.1.2. Gevolgen voor leermiddelenmakers en toetsaanbieders 90
4.1.3. Gevolgen voor aanbieders van onderwijsadvies, ondersteuning en expertise 91
4.2 Gevolgen voor het doenvermogen 91
4.3 Gevolgen voor de regeldruk 91
4.3.1 Aanschaf nieuwe leermiddelen 91
4.3.2 Aanpassing lerarenopleidingen 93
4.3.3 Professionalisering 93
4.3.4 Intern overleg 94
4.3.5 Monitoring door het bevoegd gezag 95
5. Toezicht en handhaving 95
6. Financiële gevolgen 96
7. Caribisch Nederland 96
8. Advies en consultatie 97
9. Overgangsrecht en inwerkingtreding 97
10. Evaluatie en monitoring 97
II Artikelsgewijze toelichting 99

I. Algemeen deel

Deze algemene maatregel van bestuur (hierna: amvb) legt de vernieuwde kerndoelen vast voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs voor de leergebieden burgerschap, digitale geletterdheid, mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur, en bewegen en sport (hierna: de overige leergebieden). Hiermee zijn alle vernieuwde kerndoelen voor die doelgroep vastgelegd. Ook de functionele kerndoelen voor het (voorgezet) speciaal onderwijs voor de nieuwe leergebieden burgerschap en digitale geletterdheid worden hiermee vastgelegd. Ten slotte worden de kerndoelen Nederlandse Gebarentaal vastgelegd voor het (voortgezet) speciaal onderwijs voor leerlingen in cluster 2-onderwijs, die doof of slechthorend zijn. Deze amvb maakt deel uit van de integrale curriculumherziening in het funderend onderwijs. De herziene (functionele) kerndoelen voor de leergebieden Nederlands en rekenen en wiskunde, zijn met prioriteit in een andere amvb vastgelegd.[1] Voor het (voortgezet) speciaal onderwijs volgen op een later moment de functionele kerndoelen voor de overige vijf leergebieden waaronder: mens en maatschappij, mens en natuur, Engels, kunst en cultuur, bewegen en sport, niet zijnde de basisvaardigheden. Wanneer hierna in deze amvb wordt geschreven over de kerndoelen voor het funderend onderwijs worden hiermee de kerndoelen voor het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs bedoeld.

Daarnaast wijzigt deze amvb het Toetsbesluit PO. Met de Vereenvoudigingswet OCW 20## wordt het afnamemoment van de doorstroomtoets op Bonaire aangepast. Via dit besluit wordt het Toetsbesluit PO aangepast, zodat deze aansluit bij de wijzigingen die voortvloeien uit de vereenvoudigingswet. In de artikelsgewijze toelichting wordt hier nader op ingegaan.

1. Inleiding

Het landelijke voorgeschreven curriculum – de inhoudelijke doelstellingen over wat scholen leerlingen aan kennis, inzicht, vaardigheden en ervaringen moeten meegeven – wordt van tijd tot tijd herzien om het curriculum ambitieus, actueel en concreet te houden. Deze doelstellingen staan beschreven in de kerndoelen. Voor de kerndoelen die gelden op 31 juli 2026, als vastgelegd in het Besluit vernieuwde kerndoelen WPO, het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 en het Besluit kerndoelen WEC (hierna: oude kerndoelen) geldt het volgende: de kerndoelen bieden leraren te weinig houvast om te beoordelen of leerlingen het beoogde minimumniveau bereiken omdat ze te globaal geformuleerd zijn.[2] Dit maakt het lastig voor de overheid om te sturen op de onderwijskwaliteit. Dit geldt in het bijzonder voor digitale geletterdheid en burgerschap waarvoor nog geen kerndoelen bestaan, en voor Nederlands, rekenen en wiskunde waarbij sprake is van dalende onderwijsprestaties van leerlingen op het gebied van lezen, schrijven en rekenen. Daarnaast zijn deze kerndoelen verouderd en sluiten ze niet meer goed aan bij de huidige samenleving. Actuele onderwijsinhouden die in deze kerndoelen (grotendeels) ontbreken zijn bijvoorbeeld burgerschap, digitale geletterdheid en Nederlandse Gebarentaal. Ook zijn de oude kerndoelen voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs niet goed op elkaar afgestemd. Dit geldt ook voor de aansluiting van de kerndoelen voor het primair en het voortgezet onderwijs op het (voortgezet) speciaal onderwijs. Hierdoor is er geen sprake van gedegen doorlopende leerlijnen. Dit gebrek aan duidelijkheid kan leiden tot een gevoel van overladenheid in het curriculum.

[1] Stb, 2026. 198.
[2] Volgens de Curriculumspiegel 2017 (SLO) bieden de huidige kerndoelen 'last noch gemak': ze bieden voldoende vrijheid, maar ze zijn niet concreet genoeg om een onderwijsprogramma op te bouwen. Dit geeft onduidelijkheid over wat leraren mogen doen en wat zij moeten doen in hun lessen.

Sinds 2022 wordt door het landelijk expertisecentrum voor het curriculum (hierna: SLO), gewerkt aan de actualisatie van het gehele curriculum van het funderend onderwijs. Onderdeel daarvan zijn de vernieuwde kerndoelen voor het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs.

Alle leerlingen hebben recht op goed onderwijs dat hen helpt in hun ontwikkeling. Het is daarom van belang om de kerndoelen voor álle leerlingen te actualiseren, waaronder ook voor leerlingen die zeer moeilijk leren of een meervoudige beperking hebben[3] en voor leerlingen die uitstromen naar dagbesteding of naar de arbeidsmarkt in het (voortgezet) speciaal onderwijs. Voor deze leerlingen gelden de functionele kerndoelen. De functionele kerndoelen voor de leergebieden Nederlands en rekenen en wiskunde zijn al vastgelegd. De nieuwe leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap zijn, als onderdeel van de basisvaardigheden, ook met prioriteit opgesteld en worden in dit besluit vastgelegd. De functionele kerndoelen voor de overige vijf leergebieden worden later opgeleverd en in een ander besluit vastgelegd.[4]

Ten slotte zijn er voor het eerst kerndoelen Nederlandse Gebarentaal ontwikkeld voor het voortgezet speciaal onderwijs en zijn deze voor het speciaal onderwijs geactualiseerd. Deze kerndoelen zijn verplicht in cluster 2-onderwijs aan dove en slechthorende leerlingen. Het staat uiteraard alle scholen vrij om in aanvulling op hun onderwijs ook Nederlandse Gebarentaal aan te bieden en zij kunnen daarbij gebruik te maken van de kerndoelen ter ondersteuning. Dit is echter niet wettelijk verplicht omdat dit niet voor alle scholen noodzakelijk is. Bovendien zijn scholen daarnaast niet ingericht om dit onderwijs aan te kunnen bieden.

2. Hoofdlijnen van het besluit

2.1 Probleemomschrijving

Het landelijke curriculum is aan herziening toe. Geconstateerd is dat het curriculum verschillende gebreken kent ten aanzien van de kerndoelen voor alle leergebieden: het landelijke curriculum biedt te weinig houvast voor leraren, mist actuele onderwijsinhouden en biedt geen gedegen doorlopende leerlijn van het primair onderwijs naar de onderbouw van het voortgezet onderwijs, noch van het regulier naar het (voortgezet) speciaal onderwijs en vice versa.

Te weinig houvast voor leraren
De oude kerndoelen voor het funderend onderwijs bieden leraren te weinig houvast om een kwalitatief goed onderwijsprogramma op af te stemmen. Dat komt door de globale formulering van de kerndoelen. Dat was destijds (ca. 2006) een bewuste keuze om scholen en leraren zoveel mogelijk ruimte te bieden om het onderwijs naar eigen inzicht vorm te geven. Dit heeft echter niet uitgepakt zoals bedoeld en verwacht. Leraren weten niet goed wat ze wel moeten doen en wat ze niet hoeven te doen.[5] Daarom kunnen deze kerndoelen leiden tot een overladen programma waarin leraren voor de zekerheid zo veel mogelijk doen. Ook missen deze kerndoelen een concrete uitwerking. Hierdoor bieden zij de overheid weinig mogelijkheden om gericht te sturen op de kwaliteit van het onderwijs en is het moeilijk te meten wanneer leerlingen het beoogde niveau beheersen.

Ontbreken van actuele inhouden

[3] Het gaat hier om de kerndoelen voor het onderwijs aan meervoudig gehandicapte kinderen zoals opgenomen in artikel 2, tweede lid, onder n, van de Wet op de expertisecentra. In aansluiting op de gebruikelijke, hedendaagse terminologie wordt in het vervolg van deze nota van toelichting de terminologie 'leerlingen met een meervoudige beperking' gehanteerd.
[4] Het betreft de overige leergebieden: mens en maatschappij, mens en natuur, Engels, kunst en cultuur, bewegen en sport.
[5] Volgens de Curriculumspiegel 2017 (SLO) bieden de huidige kerndoelen 'last noch gemak': ze bieden voldoende vrijheid, maar ze zijn niet concreet genoeg om een onderwijsprogramma op te bouwen. Dit geeft onduidelijkheid over wat leraren mogen doen en wat zij moeten doen in hun lessen.

Een groot deel van de oude kerndoelen zijn sinds 2006 niet meer geactualiseerd en sluiten niet goed aan op onderwijskundige en vakspecifieke ontwikkelingen, noch op de huidige samenleving (en die van de toekomst). Denk aan technologische ontwikkelingen in het leergebied mens en natuur, de verbreding van belevingsmogelijkheden in het leergebied kunst en cultuur, taal- en cultuurbewustzijn in moderne vreemde talen, brede beweegontwikkeling in bewegen en sport, en maatschappelijke vraagstukken in het leergebied mens en maatschappij.[6] Daarnaast ontbreken digitale geletterdheid, burgerschap en Nederlandse Gebarentaal (grotendeels) in het curriculum. Hoewel burgerschap en digitale geletterdheid al wel op verschillende manieren worden aangeboden op scholen, ontbreekt voor leraren richting en houvast omdat er geen kerndoelen bestaan. Hierdoor geeft de overheid geen concrete richtlijnen aan scholen wat leerlingen moeten leren of wat leerlingen moeten beheersen.

Geen sprake van doorlopende leerlijnen
De oude kerndoelen voor de verschillende sectoren zijn op verschillende momenten en in verschillende trajecten opgesteld en vastgelegd[7], en sluiten onvoldoende op elkaar aan. Dit zorgt ervoor dat er geen sprake is van gedegen doorlopende leerlijnen van het primair onderwijs tot het einde van de onderbouw van het voortgezet onderwijs, en van het primair en het voortgezet onderwijs op het (voortgezet) speciaal onderwijs. Voor Nederlandse Gebarentaal geldt dat er geen sprake is van een doorlopende leerlijn door het ontbreken van kerndoelen Nederlandse Gebarentaal voor het voortgezet speciaal onderwijs. Daarnaast zijn er geen specifieke doelgroepen in het speciaal onderwijs aangewezen voor wie de kerndoelen Nederlandse Gebarentaal gelden.

Burgerschap
Burgerschapsonderwijs draagt onder meer bij aan de ontwikkeling van jongeren tot betrokken burgers en aan hun functioneren binnen de democratische rechtsstaat. Conform de wettelijke burgerschapsopdracht zijn scholen al verplicht om kennis, vaardigheden en competenties rondom burgerschap op te nemen in het onderwijsprogramma. Op dit moment bestaan er echter grote verschillen tussen scholen in hoe de burgerschapsopdracht uitwerking krijgt in het onderwijs. Hierdoor is niet voor iedere leerling gewaarborgd dat dezelfde basis aan burgerschapskennis, -vaardigheden en -competenties wordt aangeboden. Meest recentelijk blijkt uit onderzoek van de Inspectie van het Onderwijs (hierna: inspectie) dat de kwaliteit van het huidige burgerschapsonderwijs niet toereikend is.[8] Scholen hebben moeite met de bevordering van burgerschap doelgericht en samenhangend vorm te geven. De inspectie geeft als aanbeveling om te streven naar concreet geformuleerde leerdoelen en een samenhangende opzet.

Voor burgerschap geldt dat scholen sinds 2006 met de invoering van de wettelijke burgerschapsopdracht verplicht zijn om burgerschapsonderwijs aan te bieden en is sinds 1 augustus 2021 de wettelijke verduidelijking van de burgerschapsopdracht van kracht.[9] Het is in 2021 een bewuste keuze van de wetgever geweest om de uitwerking in kerndoelen en eindtermen voor burgerschap te laten plaatsvinden via de huidige curriculumherziening en los daarvan de algemene opdracht aan scholen te verduidelijken.[10] De wettelijke burgerschapsopdracht wordt gedeeltelijk ondersteund door de oude kerndoelen binnen andere leergebieden die raken aan het thema burgerschap, maar deze vormen geen samenhangend geheel van doelen op kennis,

[6] Deze voorbeelden zijn op basis van de startnotities die voor ieder leergebied zijn opgesteld door SLO (september 2023).
[7] De oude kerndoelen voor het primair en de onderbouw van het voortgezet onderwijs dateren respectievelijk uit 2006. De oude kerndoelen Nederlandse Gebarentaal voor het speciaal onderwijs dateren uit 2010. De oude kerndoelen voor het speciaal onderwijs (voor zeer moeilijk lerende leerlingen of meervoudig gehandicapte leerlingen) dateren uit 2010, en voor het voortgezet speciaal onderwijs (gericht op uitstroomprofielen dagbesteding en arbeidsmarkt) uit 2014.
[8] Inspectie van het Onderwijs, *De Staat van het Onderwijs* 2025.
[9] *Stb*. 2021, 320.
[10] *Kamerstukken II* 2019/20, 35 352, nr. 3, p. 3-4.

inzicht, vaardigheden en ervaringen voor het burgerschapsonderwijs.[11] De kerndoelen burgerschap die in deze amvb worden vastgelegd, zijn dat wel en vormen daarmee een nadere concretisering van het onderwijsinhoudelijk gedeelte van de wettelijke burgerschapsopdracht.

Het vastleggen van kerndoelen burgerschap biedt ondersteuning aan scholen bij het organiseren van een meer doelgericht en samenhangend burgerschapsonderwijs, doordat in de kerndoelen concreet is uitgewerkt om welke kennis, vaardigheden en competenties het gaat. De kerndoelen burgerschap bevatten geen voorschriften over de schoolcultuur. De kerndoelen burgerschap vervangen de wettelijke burgerschapsopdracht daarmee dus niet, maar vormen daarvan een nadere concretisering. Zij bieden scholen ondersteuning bij de invulling van het onderwijsinhoudelijke deel van die opdracht en bij het formuleren van schooleigen doelen, het ontwikkelen van leerlijnen en het vormgeven van het onderwijsaanbod.

In 2012, 2017 en 2023 zijn er rapporten verschenen over internationaal onderzoek naar burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs van Nederlandse leerlingen.[12] Uit het meest recente onderzoek blijkt – evenals in eerdere jaren – dat Nederland achterblijft bij scholen in vergelijkingslanden zoals Denemarken, Noorwegen en Zweden als het gaat om de aandacht die aan burgerschap wordt besteed op school.[13] Nederland scoort hierin onder het internationaal gemiddelde. Nederlandse leerlingen zeggen in vergelijking met internationale leeftijdsgenoten minder over burgerschap te hebben geleerd op school. Thema's die hoog scoren – en dus vaker aan bod lijken te komen in het onderwijs – zijn het milieu, het beoordelen van online informatie en leren hoe de economie werkt. Thema's als de bescherming van burgerrechten, de invoering en wijziging van wetten, het kandidaat stellen voor lokale verkiezingen en het bijdragen aan de oplossing van problemen in de lokale gemeenschap komen minder aan de orde. Ook zijn de verschillen tussen scholen erg groot wat betreft de gemiddelde burgerschapscompetenties en burgerschapskennis. In Nederland doet het er, als het gaat om burgerschapsonderwijs, meer toe op welke school een leerling zit, dan in de vergelijkingslanden. Deze uitkomsten benadrukken het belang van concretere kerndoelen, zodat scholen beter worden ondersteund bij het doelgericht vormgeven van burgerschapsonderwijs en de verschillen tussen scholen kunnen worden verkleind.

Digitale geletterdheid
De afgelopen jaren hebben digitale technologie en media een grote rol ingenomen in de Nederlandse samenleving. Als gevolg hiervan is het een vereiste om digitaal geletterd te zijn om te kunnen functioneren in de huidige samenleving en is het om deze reden een basisvaardigheid. Het is daarom van belang dat alle leerlingen kennis krijgen van digitale technologieën en dat ze vaardigheden ontwikkelen om hier bewust, verantwoord en kritisch mee om te gaan.[14] Bij gebrek aan kerndoelen digitale geletterdheid is het onderwijs hierin onvoldoende structureel en doordacht. Hierdoor verschilt per school wat leerlingen leren.

Scholen missen richting en houvast op het gebied van digitale geletterdheid, omdat kerndoelen digitale geletterdheid tot het moment van vaststelling van dit besluit ontbreken. Hoewel scholen in toenemende mate uiteenlopend aandacht besteden aan

[11] Zie bijvoorbeeld po kerndoel 37 uit het leergebied oriëntatie op jezelf en de wereld: "De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen." (Besluit vernieuwde kerndoelen WPO).
[12] Maslowski, R., Werf, M. P. C. V. D., Oonk, G. H., Naayer, H. M., & Isac, M. M. (2012). *Burgerschapscompetenties van leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs: Eindrapport van de International Civic and Citizenship Education Study (ICCS) in Nederland*. GION, Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs, Opvoeding en Ontwikkeling, Rijksuniversiteit Groningen.; Manniksma, A., Dijkstra, A.B., van der Veen, I., Ledoux, G., van de Werfhorst, H. en ten Dam, G. (2017). *Burgerschap het voortgezet onderwijs. Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam University Press.; Daas, R., ten Dam, G., Dijkstra, A.B., Karkdijk, E.M., Naayer, H.M., Nieuwelink, H., & van der Veen, I. (2023). *Burgerschap in Beeld. Burgerschapscompetenties en burgerschapsonderwijs in vergelijkend perspectief.* Amsterdam University Press.
[13] Burgerschap in het voortgezet onderwijs: Nederland in vergelijkend perspectief, Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Veen, I. van der, Ledoux, G., Werfhorst, H. van der, Dam, G. ten, Amsterdam University Press, 2017.
[14] SLO (2022) Startnotitie Digitale Geletterdheid.

digitale geletterdheid, gaat hierbij meestal de aandacht uit naar ICT-basisvaardigheden en wordt er weinig aandacht besteed aan andere vaardigheden die bij digitale geletterdheid komen kijken zoals mediawijsheid, informatievaardigheden, probleemoplossend vermogen en logisch redeneren. Daarnaast is de aandacht voor digitale geletterdheid voornamelijk ad hoc, waarbij er geen leerlijn wordt gevolgd en de vorderingen van de leerling niet worden gemonitord.[15]

Uit een onderzoek van Kennisnet (2020) is gebleken dat te veel leerlingen onvoldoende digitaal vaardig zouden zijn, met name waar het (kritische) informatievaardigheden, mediawijsheid en het gebruiken van programmeertalen betreft.[16] Daarnaast zijn er grote verschillen tussen scholen in de wijze waarop aandacht wordt besteed aan digitale geletterdheid. Dit heeft tot gevolg dat het niveau van digitale vaardigheid dat leerlingen op verschillende scholen bereiken, verschilt. Uit het *Peilingsonderzoek digitale geletterdheid einde basisonderwijs* dat begin 2024 is gepubliceerd, blijkt dat scholen zich zeer bewust zijn van het belang van digitale geletterdheid in het onderwijs en hierin een taak voor zichzelf zien.[17] Er gebeurt daarom al veel op scholen op het gebied van digitale geletterdheid maar lang niet altijd op basis van een visie en een gestructureerde aanpak. Scholen geven aan dat het onduidelijk is wat er van hen verwacht wordt op het gebied van digitale geletterdheid. Volgens de focusgroep van experts in het peilingsonderzoek zou dit onder meer kunnen komen doordat er nog geen kerndoelen voor digitale geletterdheid zijn vastgelegd. De focusgroep van experts verwacht dat kerndoelen digitale geletterdheid hierbij zullen helpen en scholen kaders zullen bieden.[18]

Nederlandse Gebarentaal
Ten slotte is het curriculum voor het (voortgezet) speciaal onderwijs incompleet en verouderd: voor Nederlandse Gebarentaal zijn er al wel kerndoelen voor het speciaal onderwijs, maar voor het voortgezet speciaal onderwijs nog niet. Hierdoor is er geen sprake van een doordachte, doorlopende leerlijn Nederlandse Gebarentaal. Ook is het voor cluster 2-scholen onduidelijk welk aanbod zij dienen te verzorgen voor welke doelgroepen binnen dit cluster.[19] Dit maakt dat er verschillen tussen scholen kunnen bestaan. De oude kerndoelen Nederlandse Gebarentaal zijn daarnaast verouderd en niet volgens dezelfde structuur ontwikkeld als de andere kerndoelen binnen het funderend onderwijs.

Nederland heeft als onderdeel van de implementatie van het VN-Verdrag inzake de Rechten van Personen met een Handicap (CRPD) in 2021 de Nederlandse Gebarentaal als officiële staatstaal erkend in de wet.[20] Artikel 24, derde lid, onder b en c, van de CRPD creëert ook een inspanningsplicht om gebarentaalonderwijs te faciliteren en de taalidentiteit van de dovengemeenschap te bevorderen. Daarnaast creëert het een waarborgplicht dat onderwijs moet plaatsvinden in de taal en met de communicatiemiddelen die het meest geschikt en toegankelijk zijn voor de leerling. Steeds meer CRPD-landen verankeren gebarentaal daarom op verschillende wijzen en mate van verplichting in het curriculum, bijvoorbeeld binnen het leergebied moderne vreemde talen of als erkend keuze-examenvak. Nederland loopt hierop achter, mede omdat lange tijd het beeld heerste dat tweetalige taalverwerving met Nederlandse Gebarentaal zou interfereren met gesproken-taalontwikkeling. Recente wetenschappelijke studies onderbouwen echter dat een rijke gebarentaalomgeving de taalontwikkeling van doven en slechthorenden juist versterkt en niet conflicteert met de ontwikkeling van een gesproken taal.[21]

[15] SLO (2024) Startnotitie Digitale Geletterdheid.
[16] Kennisnet - Leerlingmonitor Digitale Geletterdheid 2020, p. 21
[17] Inspectie van het Onderwijs (2024) Peil.Digitale geletterdheid einde basisonderwijs 2021-2022.
[18] Inspectie van het Onderwijs (2024) Peil.Digitale geletterdheid einde basisonderwijs 2021-2022.
[19] Onderwijs aan dove of slechthorende leerlingen.
[20] Wet erkenning Nederlandse Gebarentaal.
[21] Pontecorvo, E., Higgins, M., Mora, J., Lieberman, A. M., Pyers, J., & Caselli, N. K. (2023). Learning a Sign Language Does Not Hinder Acquisition of a Spoken Language. *Journal of speech, language, and hearing research: JSLHR*, *66*(4), 1291–1308; Davidson,

2.2 Kern van het voorstel

In opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (hierna: OCW) heeft SLO, in samenwerking met het onderwijsveld, kerndoelen ontwikkeld en geactualiseerd voor de leergebieden burgerschap, digitale geletterdheid, mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur, bewegen en sport, en Nederlandse Gebarentaal, alsmede functionele kerndoelen burgerschap en digitale geletterdheid. In dit besluit worden de kerndoelen voor deze leergebieden vastgelegd. Deze kerndoelen zijn gericht op het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs.

Kerndoelen gelden als wettelijke opdracht ten aanzien van de onderwijsinhoud voor het funderend onderwijs. Het is belangrijk om leerlingen een brede basis aan inhouden mee te geven, zodat zij zo goed mogelijk worden voorbereid op het vervolgonderwijs en om mee te kunnen doen in de maatschappij. Dat vraagt om een goede afweging wat er in het landelijk curriculum moet worden opgenomen.

Functionele kerndoelen[22]
Functionele kerndoelen zijn ontwikkeld voor het (voortgezet) speciaal onderwijs met leerlingen die zeer moeilijk leren, leerlingen met een meervoudige beperking, en leerlingen die uitstromen naar dagbesteding of de arbeidsmarkt. De functionele kerndoelen sluiten qua inhouden en opbouw aan bij de kerndoelen voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs, maar met passende inhouden die zijn afgestemd op de onderwijsbehoeften van deze leerlingen.

De functionele kerndoelen zijn op drie niveaus beschreven:

1. Voor speciaal onderwijs: leerlingen die zeer moeilijk leren en leerlingen met een meervoudige beperking. Deze leerlingen hebben functionele kerndoelen nodig omdat zij gebaat zijn bij doelen die aansluiten bij hun cognitieve mogelijkheden en dagelijks functioneren. Dit draagt bij aan hun zelfredzaamheid in wonen, werk/dagbesteding en vrije tijd, passend bij hun ambities en mogelijkheden.
2. Voor voortgezet speciaal onderwijs: leerlingen die uitstromen naar dagbesteding. Leerlingen in dit niveau hebben functionele kerndoelen nodig die gericht zijn op het ontwikkelen en onderhouden van kennis, vaardigheden en inzichten die leerlingen zo zelfstandig mogelijk laten functioneren binnen dagbesteding, wonen en vrije tijd.
3. Voor voortgezet speciaal onderwijs: leerlingen die uitstromen naar arbeidsmarkt. Leerlingen in dit niveau hebben functionele kerndoelen nodig die gericht zijn op democratische en maatschappelijke betrokkenheid ter voorbereiding op werk en dagbesteding, en het zelfstandig kunnen redden in een digitale samenleving.

De functionele kerndoelen zijn praktijkgericht en geschreven vanuit het perspectief op uitstroom naar werk en dagbesteding. Tevens zijn de functionele kerndoelen speciaal onderwijs en voortgezet speciaal onderwijs in een doorlopende leerlijn ontwikkeld. Door de functionele kerndoelen worden leerlingen gestimuleerd om zich te ontwikkelen tot burgers die zich zo zelfstandig mogelijk kunnen redden in de democratische en digitale samenleving. De functionele kerndoelen beschrijven streefdoelen, bedoeld om een passend en haalbaar onderwijsaanbod voor leerlingen in de verschillende doelgroepen te realiseren. De leraar beoordeelt welk doel voor welke leerling uitdagend genoeg is. Er

K., Lillo-Martin, D., & Chen Pichler, D. (2014). Spoken english language development among native signing children with cochlear implants. *Journal of deaf studies and deaf education*, *19*(2), 238–250; en Giezen, M.R. (2011). *Speech and sign perception in deaf children with cochlear implants.* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

[22] Deze paragraaf is mede gebaseerd op *Definitief concept functionele kerndoelen burgerschap inclusief toelichtingsdocument* (november 2025), (Amersfoort: SLO) en *Definitief concept functionele kerndoelen digitale geletterdheid inclusief toelichtingsdocument,* (november 2025) (Amersfoort: SLO).

wordt niet verondersteld dat de functionele kerndoelen voor alle leerlingen haalbaar zijn. In de onderwijspraktijk is sprake van een beredeneerd en haalbaar aanbod met passende doelstellingen op het niveau van de leerling. De wet voorziet daartoe in een mogelijkheid om waar nodig van de kerndoelen af te wijken.[23]
Kortom: juist leerlingen in het speciaal onderwijs die zeer moeilijk leren, leerlingen met een meervoudige beperking en leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs met uitstroomprofiel dagbesteding of arbeidsmarkt, hebben een specifieke onderwijsbehoefte, die ook een duidelijke weerspiegeling moet hebben in het aangeboden curriculum. De functionele kerndoelen geven daar invulling aan, en moeten bijdragen aan het verduidelijken van de onderwijsopdracht en het versterken van het onderwijsaanbod voor deze doelgroepen.

Nederlandse Gebarentaal
De kerndoelen Nederlandse Gebarentaal zijn ontwikkeld voor cluster 2-scholen in het (voortgezet) speciaal onderwijs, met leerlingen die doof of slechthorend zijn. Deze doelgroep wordt verder in de tekst nader toegelicht. De Nederlandse Gebarentaal is voor deze leerlingen onderdeel van het onderwijsaanbod en helpt hen om te communiceren en tot leren te komen, zodat ze in staat zijn om zich voor te bereiden op vervolgonderwijs en om actief mee te kunnen doen in de samenleving.

Structuur van de kerndoelen
In de werkopdracht aan SLO zijn criteria meegegeven voor de ontwikkelaars, die borgen dat de herziene kerndoelen voor het funderend onderwijs meer richtinggevend zijn voor curriculum- en onderwijsontwikkeling op school. De nieuwe generatie kerndoelen is daarom concreter geformuleerd en bestaat uit een combinatie van aanbod-, beheersings- en ervaringsdoelen. In aanbodsdoelen wordt beschreven waar een school in haar onderwijsaanbod in moet voorzien. In beheersingsdoelen worden de kennis en vaardigheden beschreven die leerlingen moeten beheersen. In ervaringsdoelen wordt beschreven welke ervaringen leerlingen moeten opdoen om hun horizon te verbreden, hun kennis te verdiepen of ervaringen die bijdragen aan persoonlijke inzichten en waardenontwikkeling.[24] De kerndoelen zijn zo geformuleerd dat scholen ruimte behouden voor een eigen schoolvisie en keuzes voor eigen accenten op basis van de leerlingenpopulatie of identiteit. De kerndoelen zijn ingedeeld in negen leergebieden namelijk: Nederlands, rekenen en wiskunde, burgerschap, digitale geletterdheid, mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur en bewegen en sport. Nederlandse Gebarentaal is als wettelijke erkende taal een opzichzelfstaand leergebied dat van belang is voor alle dove en slechthorende leerlingen in het cluster 2-onderwijs.

De kerndoelen zijn opgebouwd volgens een vaste structuur. Deze structuur is voor het primair onderwijs, de onderbouw van het voorgezet onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs hetzelfde en ziet er als volgt uit.

Domein: x

Kerndoel x		
De leerling…		
Doelzin(nen):		**Het gaat hierbij om:**
A.	De leerling…	a. hanteren van…; b. verwerken…; c. etc.

[23] Artikelen 14c, dertiende lid, en 14f, twaalfde lid, van de Wet op de expertisecentra.
[24] SLO, *Kerndoelen primair onderwijs*, Amersfoort: SLO 2026, p. 12-13.

B.	De leerling…	a. verkennen van…; b. inzicht tonen in…; c. etc.
C.	**Aanvulling havo en vwo:** De leerling…	**Aanvulling havo en vwo:** a. onderzoeken van…; b. verwoorden van…; c. beoordelen van…; d. etc.

1. Domein: het onderdeel van het leergebied waarop dit kerndoel ziet. Ieder kerndoel valt onder een domein, zoals *mens en ruimte* of *de gedigitaliseerde wereld*.
2. Kerndoel: een korte kernzin bestaande uit een Actor (school/leerling) + Behavior (een werkwoord) + Content (een globale verwoording van de inhoud uit het doel).
De kernzin geldt als een overkoepelend doel voor de doelzinnen die onder het kerndoel zijn opgenomen.
3. Doelzin met bijbehorende uitwerking: de nadere uitwerking van het kerndoel. De doelzin is geformuleerd als aanbod-, beheersings- of ervaringsdoel.
4. Het gaat hierbij om: de uitwerking onder 'het gaat hierbij om' moet worden bezien als een gelijkwaardige en complete set: alle bullets zijn nodig om aan de doelzin te voldoen. Alle doelzinnen zijn nodig om aan het kerndoel te voldoen.

De totstandkoming van de kerndoelen
De conceptkerndoelen voor het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn ontwikkeld door kerndoelenteams bestaande uit leraren, vakexperts en curriculumexperts. Zij werden bijgestaan door een advieskring bestaande uit vakverenigingen, wetenschappers en vertegenwoordigers uit de onderwijssector en daarbuiten, passend bij het leergebied. In 2024 publiceerde SLO de conceptkerndoelen burgerschap, digitale geletterdheid, mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur, bewegen en sport, en Nederlandse Gebarentaal. In 2025 volgden de concept functionele kerndoelen voor digitale geletterdheid en burgerschap. Deze zijn opgesteld volgens een vergelijkbaar proces door een expertgroep (v)so en zijn op basis van reeds bestaande kerndoelen en de opgeleverde conceptkerndoelen. Zo kon de aansluiting van het primair en de onderbouw van het voortgezet onderwijs op het (voortgezet) speciaal onderwijs worden geborgd.

De conceptkerndoelen voor het primair en voortgezet onderwijs zijn tijdens de fase van beproeven voorgelegd aan leraren en schoolleiders van ruim 180 scholen uit het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en (voortgezet) speciaal onderwijs. De functionele kerndoelen digitale geletterdheid en burgerschap zijn beproefd door tientallen scholen aan de hand van een landelijke bijeenkomst en een praktijkopdracht op de eigen school. De conceptkerndoelen Nederlandse Gebarentaal zijn beproefd door middel van een landelijke bijeenkomst. Hieraan deden 34 leraren van het (voortgezet) speciaal onderwijs, begeleiders en (vak)experts mee die werkzaam zijn voor scholen en bij organisaties voor dove en slechthorende leerlingen. Daarnaast heeft de wetenschappelijke Curriculumcommissie een advies[25] uitgebracht over de conceptkerndoelen burgerschap en digitale geletterdheid, en zijn de aanbevelingen ook verwerkt in de (functionele) kerndoelen voor de andere leergebieden. Tot slot is er door SLO gekeken naar de aansluiting van deze kerndoelen op de geactualiseerde kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde.

[25] Wetenschappelijke Curriculumcommissie, Tussenadvies 5C: *Kerndoelen in ontwikkeling. Reflecties op de leergebieden Burgerschap en Digitale geletterdheid (2024).*

Vervolgens is SLO een analyseproces gestart waarbij alle feedback zorgvuldig is gewogen. Na deze analysefase zijn keuzes gemaakt welke conceptkerndoelen aangepast of verhelderd moesten worden. De afwegingen en beoogde aanpassingen zijn gedeeld en besproken met het kerndoelenteam (bestaande uit leraren en vakexperts) en met de advieskring.

In november 2024 is de motie Soepboer c.s.[26] aangenomen waarin de regering wordt verzocht een *spoedopdracht terugdringen overladenheid curriculum* aan SLO te geven om binnen vier maanden te komen tot een reductie van het aantal kerndoelen om zo de volledige focus op lezen, schrijven en rekenen te behouden en overladenheid te voorkomen.[27] SLO heeft daarop een scherpe selectie gemaakt op aantal, inhoud en samenhang van de definitieve conceptkerndoelen.

Op 15 juli 2025 zijn de definitieve conceptkerndoelen voor de leergebieden burgerschap en digitale geletterdheid in herziene versie gepresenteerd aan het ministerie van OCW. Op 1 september 2025 volgden de definitieve conceptkerndoelen Nederlandse Gebarentaal. Ten slotte werden op 21 november 2025 de definitieve conceptkerndoelen voor de leergebieden mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur, bewegen en sport, alsmede de functionele kerndoelen digitale geletterdheid en burgerschap gepresenteerd. De verantwoording en onderbouwing van het proces, evenals de inhoudelijke keuzes en aanpassingen die zijn gemaakt, staan beschreven in de toelichtingsdocumenten die bij de definitieve conceptkerndoelen zijn toegevoegd.

De kerndoelen zijn ontwikkeld in drie stappen: opstellen van een visie op het leergebied (hierna: karakteristiek), een raamwerk met de belangrijkste thema's (hierna: domeinen) en ten slotte de kerndoelen zelf. De gedachte hierachter is dat de kerndoelen een logisch geheel vormen doordat ze voortvloeien uit een duidelijke visie. In de paragrafen hieronder zijn de karakteristieken van alle leergebieden grotendeels overgenomen zoals de ontwikkelteams die hebben opgesteld.

2.2.1. Kerndoelen burgerschap en functionele kerndoelen burgerschap[28]

De kerndoelen burgerschap zijn onderdeel van de bredere wettelijke opdracht die scholen hebben om via hun onderwijs actief burgerschap en sociale cohesie onder leerlingen te bevorderen. Burgerschapsonderwijs leert leerlingen bijvoorbeeld om zich een beeld te vormen van de basiswaarden die ten grondslag liggen aan de democratische rechtsstaat. Het leert leerlingen begrijpen wat hun rechten zijn en wat het betekent om de rechten van anderen te respecteren, hoe de democratische rechtsstaat werkt, welke instituties voor hen het dagelijks leven bepalen en welke ruimte ze hebben om daar invloed op uit te oefenen.

De kerndoelen geven een nadere uitwerking aan het onderwijsinhoudelijke deel van de wettelijke burgerschapsopdracht, dat voorschrijft waarop het burgerschapsonderwijs zich in ieder geval moet richten. Zij bieden scholen een handvat bij het formuleren van schooleigen leerdoelen, het ontwikkelen van leerlijnen en het vormgeven van het onderwijsaanbod. Bij de formulering van de kerndoelen burgerschap is daarom aangesloten bij de formulering van de wettelijke burgerschapsopdracht. De kerndoelen moeten in samenhang met deze wettelijke opdracht worden gelezen en de bewoording kan daarom niet afwijken van de inhoud en reikwijdte daarvan.

[26] *Kamerstukken II* 2024/25, 31 293, nr. 766.
[27] *Kamerstukken I* 2024/2025, 31 293, nr. 766.
[28] Deze paragraaf is grotendeels overgenomen uit de paragraaf *Karakteristiek kerndoelen burgerschap*, uit Definitieve conceptkerndoelen voor burgerschap inclusief toelichtingsdocument (juli 2025), *p. 10-11* (Amersfoort: SLO). En *uit de paragraaf Karakteristiek functionele kerndoelen burgerschap, uit Functionele kerndoelen burgerschap (definitief concept) inclusief toelichtingsdocument (november 2025), p. 11-13* (Amersfoort: SLO).

De kerndoelen vervangen de wettelijke burgerschapsopdracht niet, maar concretiseren uitsluitend het onderwijsinhoudelijke deel ervan. De wettelijke burgerschapsopdracht stelt namelijk ook eisen aan de vorm van het burgerschapsonderwijs, dat doelgericht, samenhangend en herkenbaar moet zijn. Dit houdt in dat scholen de wettelijke burgerschapsopdracht en kerndoelen vertalen vanuit hun eigen visie op burgerschap, naar concrete leerdoelen die aansluiten bij hun leerlingen en de omgeving waarin zij opgroeien (doelgericht). De leerdoelen en leerstof die daarbij horen zijn logisch opgebouwd (samenhangend). Het onderwijs dat de school op deze manier heeft gepland, wordt ook in de praktijk gebracht (herkenbaar). Ook stelt de burgerschapsopdracht eisen aan de schoolcultuur, die in overeenstemming moet zijn met de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en waarin leerlingen moeten worden gestimuleerd om actief te oefenen met de omgang met, en het handelen naar deze waarden.

Het is belangrijk, zoals ook het SCP in haar notitie aangeeft, om het burgerschapsonderwijs, en in dit geval de burgerschapskerndoelen te kunnen monitoren en aandacht te hebben voor diversiteit en minderheden.[29] De burgerschapskerndoelen geven meer concrete, duidelijke handvatten aan leerkrachten om het burgerschapsonderwijs vorm te geven. Mede door zowel beheersings- als ervaringsdoelen leren leerlingen om te gaan met verschillende vormen van diversiteit, maar ook het herkennen en benoemen van discriminatie en uitsluiting. Er wordt breed ingezet op monitoring van de vernieuwde kerndoelen. Dit gebeurt middels het omvangrijke implementatieplan dat scholen, leerkrachten en schoolbesturen ondersteund bij de implementatie, de onderhoudskalender en het loket curriculumsignalen van SLO en als sluitstuk het brede toezicht van de inspectie.

Kenmerken van het leergebied[30] burgerschap
In een samenleving waarin vraagstukken over grote maatschappelijke onderwerpen, zoals globalisering en digitalisering een grote rol spelen, zijn kerndoelen burgerschap belangrijk. Die samenleving is in Nederland ingericht als een democratische rechtsstaat en kent in brede zin een diverse samenstelling, waarin ruimte is voor verschillende opvattingen, overtuigingen en achtergronden. Basiswaarden van de democratische rechtsstaat – zoals vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit – vormen belangrijke fundamenten voor het samenleven. Vrijheid houdt in dat alle mensen in Nederland vrij zijn om te denken en te doen wat ze willen, zolang ze daarbij de vrijheid en gelijkwaardigheid van anderen respecteren. Gelijkwaardigheid betekent dat iedereen in Nederland gelijkwaardig is aan elkaar en gelijk is voor de wet. Solidariteit ziet op waarden die betrekking hebben op de omgang tussen mensen zoals respect, verdraagzaamheid, integriteit en verantwoordelijkheidszin.[31] Democratische en maatschappelijke betrokkenheid van burgers is van belang voor het functioneren van de democratische rechtsstaat.

De kerndoelen burgerschap stimuleren de brede vorming van leerlingen. De kerndoelen burgerschap bieden kennis, vaardigheden en ervaringen waarmee leerlingen ontdekken hoe ze kunnen bijdragen aan de democratische en diverse samenleving en die mede vormgeven. De school is een oefenplaats waar leerlingen ervaringen opdoen, als individu en in relatie tot anderen. Leerlingen leren niet alleen de ander beter begrijpen, maar ook zichzelf. Tegelijkertijd doen leerlingen ook buiten de school ervaringen op die invloed hebben op hun waarden, standpunten en overtuigingen. De school biedt een veilige omgeving om hierover met elkaar in gesprek te gaan, naar elkaar te luisteren en hierop

[29] *Jongeren leren omgaan met diversiteit op school en in de samenleving: Kennisnotitie*. Sociaal en Cultureel Planbureau (2024).
[30] Met 'leergebied' wordt in deze paragraaf bedoeld de kerndoelen burgerschap en niet burgerschapsonderwijs.
[31] *Kamerstukken II* 2019/20, 35 352, nr. 3, p. 34; Advies van de commissie *Uitdragen kernwaarden van de rechtsstaat*, *Kamerstukken II* 2008/09, 29 279, nr. 83, p. 27–29.

te reflecteren. Basiswaarden van de democratische rechtsstaat, en ervaringen met maatschappelijke en democratische betrokkenheid vormen zo een fundament voor een bijdrage aan de samenleving, nu en in de toekomst.

Kernmerken van het leergebied burgerschap functionele kerndoelen
De brede vorming van leerlingen is belangrijk om hen de mogelijkheid te geven zich te kunnen ontwikkelen tot zo zelfstandig mogelijke burgers in een diverse en democratische samenleving. Leerlingen doen ervaringen op en ontwikkelen vaardigheden en kennis waarmee zij, passend bij hun mogelijkheden, democratisch en maatschappelijk betrokken kunnen zijn bij de samenleving. Hierbij staan binnen het leergebied drie domeinen centraal: *jezelf en de ander, samenleven in een democratische rechtsstaat en vormgeven aan democratische en maatschappelijke betrokkenheid*. Binnen deze domeinen wordt gewerkt aan de sociale identiteit van leerlingen waarin de school een respectvolle omgang van leerlingen in een diverse samenleving stimuleert. Juist voor leerlingen in het speciaal onderwijs die zeer moeilijk leren of met een meervoudige beperking en voortgezet speciaal onderwijs uitstroomprofielen dagbesteding en arbeidsmarkt is naar zichzelf en naar anderen kijken geen vanzelfsprekende vaardigheid. Het is belangrijk om, in verschillende praktijk- of werksituaties, te blijven oefenen met hun zelfbeeld en de rol van zichzelf in de samenleving. Om die reden zijn er functionele kerndoelen voor het leergebied burgerschap opgesteld.

De basiswaarden van de democratische rechtsstaat vormen het fundament onder het handelingsperspectief dat leerlingen ontwikkelen ten aanzien van samenleven in een democratische rechtsstaat. Deze vaardigheden gebruiken ze om hun democratische en maatschappelijke betrokkenheid vorm te kunnen geven. Leerlingen hebben kennis nodig om de betekenis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat in hun directe leefomgeving toe te passen. Over het algemeen geldt dat deze leerlingen het beste leren als kennis wordt verbonden met alledaagse situaties en ermee geoefend wordt in realistische contexten en praktijkvakken.

Samenhang binnen het leergebied
Burgerschapsonderwijs begint vanuit de overtuiging dat alle leerlingen, passend bij hun mogelijkheden, als burger actief kunnen deelnemen aan de samenleving. Daarom komen de inhouden van de kerndoelen grotendeels overeen voor het primair onderwijs/speciaal onderwijs en de onderbouw van het voorgezet onderwijs, respectievelijk het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs. De opbouw zit in het aanbod van kennis, vaardigheden en ervaringen en de ontwikkeling van het handelingsperspectief van de leerling. In het primair en speciaal onderwijs ligt de nadruk op verkennen, beschrijven en ervaren, wat past bij het ontdekkende leerproces van jongere leerlingen. In de onderbouw van het voorgezet onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs verschuift de focus naar inzicht tonen, herkennen en reflecteren, wat een dieper begrip en kritischer denkvermogen vraagt. Zo bouwen de kerndoelen in het voortgezet onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs voort op de kennis, vaardigheden en ervaringen die in het primair onderwijs en speciaal onderwijs zijn opgedaan, met als doel een breder handelingsperspectief van de leerling. In de bovenbouw van het voortgezet onderwijs wordt deze basis verder verbreed en verdiept in domeinen van maatschappijleer die gaan over basiswaarden van de democratische rechtsstaat en die gericht zijn op het handelingsperspectief van leerlingen. Ook in andere examenprogramma's zitten kennis en vaardigheden die aansluiten bij de doelen van burgerschapsonderwijs. De doorlopende leerlijn binnen het leergebied burgerschap wordt daarmee gevormd middels twee lijnen; de wettelijke burgerschapsopdracht en de kerndoelen die aansluiten van po naar vo, en op de examenprogramma's. Doordat de burgerschapsopdracht voor het gehele funderend onderwijs van kracht is, wordt daarmee een doorlopende leerlijn gewaarborgd. Daarnaast zorgen de kerndoelen voor

een aansluiting van po naar vo, en van de onderbouw vo naar de examenprogramma's in de bovenbouw.

Bij het leergebied burgerschap gaat het om een samenhangend geheel van kennis, vaardigheden en ervaringen die worden beschreven in de verschillende kerndoelen. De school als democratische oefenplaats vormt een belangrijke randvoorwaarde om de sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen te stimuleren. Basiswaarden van de democratische rechtsstaat vormen het fundament onder het handelingsperspectief dat leerlingen ontwikkelen ten aanzien van de diverse samenleving en gebruiken in de context van democratische en maatschappelijke betrokkenheid.

Ook voor de functionele kerndoelen is een doorlopende leerlijn gemaakt van het speciaal onderwijs naar het voortgezet speciaal onderwijs. Scholen stimuleren dat leerlingen ervaringen opdoen met burgerschap en zich vaardigheden en kennis eigen maken. Dit alles wordt toegepast in alledaagse situaties en praktische contexten die passen bij de mogelijkheden en leefwereld van een leerling. In het speciaal onderwijs wordt een basis gelegd voor het ontwikkelen van de burgerschapsvaardigheden gericht op sociale en maatschappelijke redzaamheid in de eigen omgeving. In het voortgezet speciaal onderwijs wordt op deze basis voortgebouwd, passend bij het uitstroomprofiel dagbesteding of arbeidsmarkt. Het belang van burgerschap groeit bij de voorbereiding op sociale en maatschappelijke redzaamheid in wonen, dagbesteding/werken en vrije tijd. Hierbij gaat het binnen het leergebied burgerschap over een samenhangend geheel van leren over en leren door te doen. De school is een oefenplaats waar leerlingen ervaringen opdoen, als individu en in relatie tot anderen. Leerlingen leren zichzelf en anderen beter begrijpen. Tegelijkertijd doen leerlingen ook buiten de school ervaringen op die invloed hebben op hun waarden, standpunten en overtuigingen. De school biedt een veilige omgeving om hierover met elkaar in gesprek te gaan, naar elkaar te luisteren en hierop te reflecteren. Gedeelde waarden, zoals basiswaarden van de democratische rechtsstaat, en ervaringen met democratische en maatschappelijke betrokkenheid, vormen zo een fundament voor hun bijdrage aan de samenleving, nu en in de toekomst.

Samenhang met andere leergebieden
Burgerschap krijgt betekenis binnen de context van andere leergebieden. Ook voor de functionele kerndoelen geldt dat burgerschap van belang is bij het leren in andere leergebieden en praktijkvakken, en bij het ontwikkelen van leervoorwaarden, die de mogelijkheid bieden om burgerschap betekenis te geven. Leerlingen verkennen onder andere hun mogelijke betrokkenheid ten aanzien van vraagstukken die binnen deze leergebieden spelen. Verwante leergebieden zoals mens en maatschappij, mens en natuur en kunst en cultuur bieden specifieke kennis over onderwerpen zoals diversiteit, de organisatie van de samenleving, bestuur en besluitvorming. Maatschappelijke vraagstukken worden in deze leergebieden vanuit verschillende perspectieven verkent. Daarnaast is er binnen het leergebied mens en maatschappij aandacht voor sociale en emotionele ontwikkeling van leerlingen, evenals voor relationele en seksuele ontwikkeling. Dit draagt bij aan het bevorderen van een respectvolle omgang met anderen. Leerlingen leren bij digitale geletterdheid over de invloed van digitale technologie en media op henzelf en de samenleving, en leren hoe zij zelf actief en verantwoord kunnen bijdragen aan de digitale samenleving. Bij Nederlands en moderne vreemde talen doen leerlingen ervaring op met respectvol communiceren. Rijke teksten kunnen worden ingezet om burgerschapsthema's te bespreken. Nederlandse taalvaardigheid hangt positief samen met de ontwikkeling van burgerschapscompetenties. Bij moderne vreemde talen komen overeenkomsten en verschillen tussen culturen en interculturele communicatie aan bod. Rekenen en wiskunde bieden vaardigheden die helpen om informatie te doorgronden, opvattingen te

onderbouwen en meningen van feiten te onderscheiden. Bij bewegen en sport worden burgerschapsvaardigheden toegepast in situaties rondom samenwerking, inspraak en omgaan met diversiteit.

2.2.2. Kerndoelen digitale geletterdheid en functionele kerndoelen digitale geletterdheid[32]

Kenmerken van het leergebied digitale geletterdheid
Digitale technologie en digitale media spelen een belangrijke rol in de samenleving. Ze zijn overal aanwezig, zichtbaar en onzichtbaar: van computers, tablets en mobiele telefoons tot huishoudelijke apparaten, auto's en speelgoed. In alle apps die we gebruiken en de algoritmen die erachter schuilgaan, maar ook officiële websites van de overheid draaien om digitale technologie en digitale media. Hiermee om kunnen gaan en daarbij zelfredzaam zijn, vraagt om digitale geletterdheid.

Digitale geletterdheid betekent kennis hebben van digitale technologie en digitale media en beschikken over vaardigheden om deze te gebruiken. Het heeft ook betrekking op de wisselwerking tussen digitale technologie, digitale media, de mens en de samenleving. En het gaat ook over het vermogen om je als individu aan te passen aan de gedigitaliseerde wereld en controle hierover te hebben. Binnen het leergebied verwerven leerlingen kennis van digitale technologie, digitale media en artificiële intelligentie. Ze ontwikkelen praktische ICT-vaardigheden, digitale informatievaardigheden en vaardigheden die hen mediawijs maken. Leerlingen leren bewuste keuzes maken in het gebruik van digitale technologie en digitale media. Ze leren hoe ze digitale technologie en digitale media kunnen benutten om producten te maken, te programmeren en problemen of taken aan te pakken, waarbij ze ook computationele denkstrategieën ontwikkelen. Leerlingen leren om kritisch te kijken naar digitale technologie en digitale media, deze te doorgronden en op basis daarvan hun handelen aan te passen. Ook leren ze dat het mogelijk is om invloed uit te oefenen op de ontwikkeling van digitale technologie en digitale media.

Het is belangrijk dat leerlingen zich ervan bewust worden dat digitale technologie en digitale media niet neutraal zijn en invloed hebben op de manier waarop we naar onszelf kijken, hoe we omgaan met anderen, wat we doen en wat we laten. Leerlingen leren hoe ze als actieve en kritische burgers kunnen bijdragen aan een democratische, gedigitaliseerde samenleving en daar invloed op kunnen uitoefenen. Hierin hebben ze op een verantwoorde en waardige manier contact met anderen. Leerlingen worden zich ervan bewust dat digitale technologie en digitale media kansen kunnen bieden, maar ook ongewenste gevolgen of gevaren kunnen opleveren.

Kenmerken van het leergebied digitale geletterdheid functionele kerndoelen[33]
Bij leerlingen die de functionele kerndoelen volgen, wordt er gefocust op drie domeinen, namelijk *praktische kennis en vaardigheden*, *ontwerpen en maken*, en *de gedigitaliseerde wereld*. Het domein praktische kennis en vaardigheden richt zich op de technische kant en omvat het begrijpen van hoe verschillende apparaten werken, het gebruiken van de mogelijkheden van software, en het verwerven en verwerken van digitale informatie. Ook wordt artificiële intelligentie (hierna: AI) verkend, waarbij leerlingen onder meer toepassingen van AI leren herkennen in de eigen omgeving. Het domein ontwerpen en maken is gericht op het verkennen van de mogelijkheden van digitale middelen om producten te creëren. Leerlingen leren experimenteren met digitale

[32] Deze paragraaf is grotendeels overgenomen uit de paragraaf *Karakteristiek kerndoelen digitale geletterdheid,* uit *Definitieve conceptkerndoelen voor digitale geletterdheid inclusief toelichtingsdocument* (juli 2025), p. 10-12 (Amersfoort: SLO).
[33] Deze paragraaf is grotendeels overgenomen uit de paragraaf *Karakteristiek functionele kerndoelen digitale geletterdheid*, uit *Functionele kerndoelen digitale geletterdheid (definitief concept) inclusief toelichtingsdocument* (november 2025), p. 11-13 (Amersfoort: SLO).

middelen om eigen gedachten, ideeën of gevoelens uit te drukken. Ook ontwerpen ze producten met een digitaal middel om informatie te delen. In het domein de gedigitaliseerde wereld leren leerlingen veilig omgaan met digitale systemen, data en privacy. Daarnaast leren ze passende keuzes te maken bij het gebruik van digitale technologie en digitale media, zowel voor henzelf als in relatie met anderen. Hiermee worden ze voorbereid op hun functioneren in de samenleving en de rol van digitale technologie en digitale media daarbij.

Samenhang binnen het leergebied
De inhouden en verschillende domeinen van digitale geletterdheid zijn sterk met elkaar verweven. Kennis van en vaardigheden in het omgaan met digitale technologie en digitale media zijn niet alleen van belang voor zelfredzaamheid, maar ook om deze technologie creatief in te zetten bij het ontwerpen en maken. Leerlingen verwerven of verdiepen hun praktische kennis en vaardigheden over digitale technologie. Deze kennis en vaardigheden zijn essentieel voor een kritische blik op digitale ontwikkelingen. Het beschouwen van de impact op je persoonlijke leven en de samenleving geeft betekenis aan deze kennis en vaardigheden. Digitale geletterdheid geeft inzicht in manieren waarop technologische toepassingen creatief benut kunnen worden. Door met behulp van technologische toepassingen te ontwerpen en te maken, kan mede vorm gegeven worden aan en invloed uitgeoefend worden op de samenleving.

Het leergebied digitale geletterdheid krijgt vorm in een doorlopende lijn van primair onderwijs en speciaal onderwijs naar voortgezet (speciaal) onderwijs. In het primair onderwijs maken leerlingen op verschillende manieren kennis met de inhoud van het leergebied. In de onderbouw van het voortgezet onderwijs wordt de basis onderhouden, verbreed en verdiept, is het abstractieniveau hoger en zijn de contexten complexer. Daarbij wordt van de leerlingen ook verwacht vanuit verschillende invalshoeken een mening te formuleren over digitale technologie en digitale media. In het voortgezet onderwijs is er in toenemende mate aandacht voor de rol van het leergebied bij de profiel- en studiekeuze en loopbaanoriëntatie. In het vmbo bereidt digitale geletterdheid leerlingen voor op de beroepsgerichte profielen waarin digitale technologie een rol speelt. Op de havo en het vwo bereidt digitale geletterdheid leerlingen voor op het kritisch gebruiken van digitale technologie en in verschillende vakken. In havo en vwo is er specifiek aandacht voor aspecten die aansluiten op het keuzevak informatica in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs.

Ook voor de functionele kerndoelen is er een doorlopende leerlijn van het speciaal naar het voortgezet speciaal onderwijs gemaakt. In het speciaal onderwijs sluit het onderwijs in eerste instantie aan bij de eigen belevingswereld van de leerlingen. Hier wordt een basis gelegd, waarbij ze kennis, vaardigheden en inzichten leren toepassen in voor hen relevante situaties. In het voortgezet speciaal onderwijs wordt hierop voortgebouwd, passend bij het uitstroomprofiel dagbesteding of arbeidsmarkt. Het belang van digitale geletterdheid groeit bij de voorbereiding op het zo zelfredzaam mogelijk leren functioneren binnen de domeinen wonen, dagbesteding/werken en vrije tijd.

Samenhang met andere leergebieden
Digitale technologie en digitale media hebben invloed op alle leergebieden van het onderwijs, niet alleen op de inhoud, maar ook op de wijze van werken. Zo speelt digitale technologie steeds vaker een rol bij de aanpak van vraagstukken en problemen in de meeste leergebieden. Dit vraagt om digitale geletterdheid van de leerlingen. Tegelijkertijd bieden de andere leergebieden diverse mogelijkheden om inhouden van digitale geletterdheid aan de orde te stellen en zo een context te bieden. Bij bijvoorbeeld Nederlands gaat het dan om het verkennen, verzamelen, structureren en kritisch beoordelen van informatie en bronnen en het inzetten van zoekstrategieën. Bij rekenen en wiskunde kan het gaan om het analyseren en (re)presenteren van data, maar ook om

het om het creëren en beoordelen van wiskundig gerepresenteerde informatie. Het ontwerpen van producten met behulp van digitale technologie kan een plek krijgen bij Nederlands, rekenen en wiskunde, mens en maatschappij, mens en natuur, burgerschap en in het bijzonder bij kunst en cultuur. Bij de leergebieden burgerschap, mens en maatschappij, bewegen en sport en mens en natuur kunnen leerlingen leren dat digitale technologie invloed heeft op henzelf, op de inhouden van die leergebieden en op de wereld.

Brede beleid digitale geletterdheid
De digitale ontwikkelingen binnen en buiten het onderwijs gaan snel en er komt veel op scholen af. De kerndoelen digitale geletterdheid bieden onderwijsinhoudelijke handvatten voor deze snelle ontwikkelingen om leerlingen op weg te helpen en wegwijs te maken in een steeds meer gedigitaliseerde wereld. De kerndoelen digitale geletterdheid zijn er om toekomstbestendig onderwijs vorm te geven en leerlingen uit te rusten met de vaardigheden die ze nodig hebben rondom digitale technologie, digitale media en AI.

2.2.3. Kerndoelen mens en maatschappij[34]

Kenmerken van het leergebied
Het leergebied mens en maatschappij richt zich op mensen en groepen mensen, in relatie tot elkaar en hun omgeving. Het richt zich ook op de dingen die mensen doen en laten om het samenleven met elkaar mogelijk te maken – hier en op andere plaatsen, vroeger, nu en in de toekomst. Mens en maatschappij begint bij de verschillende aspecten van samenleven waarmee de leerling in aanraking komt. Verwondering en fascinatie vormen een belangrijk startpunt voor de verkenning van de wereld. Om de wereld beter te begrijpen, is het van belang dat leerlingen, passend bij hun mogelijkheden, leren andere perspectieven te herkennen en hiermee om te gaan. Samenlevingen kunnen worden beschouwd als sociale systemen: ze zijn dynamisch en staan in verbinding in de geglobaliseerde wereld. Vaak zijn ze divers vanwege een grote verscheidenheid aan mensen.

De inhouden van mens en maatschappij in het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn gebaseerd op de vakken geschiedenis, aardrijkskunde en economie. Vanuit deze invalshoeken ontwikkelen leerlingen inzicht in de complexiteit van de samenleving, aan de hand van maatschappelijke vraagstukken. De vakken kennen verschillende stromingen, inzichten en theorieën, wat een diversiteit aan invalshoeken oplevert. Mens en maatschappij laat leerlingen kennismaken met geografische, historische en economische vakinhouden. Het leren van deze vakspecifieke kennis gaat hand in hand met het ontwikkelen van denkwijzen waarmee leerlingen maatschappelijke verschijnselen kunnen onderzoeken. Op school komen leerlingen in contact met beroepen, organisaties en maatschappelijke vraagstukken. Deze brede basis van kennis over de samenleving is van belang om de thema's en vraagstukken te begrijpen die behandeld worden in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs, in het vervolgonderwijs en in de context van de beroepen die leerlingen later uitoefenen.

Door mens en maatschappij raken leerlingen bekend en vertrouwd met hun eigen cultuur, tradities en praktijken en met andere culturen en samenlevingen. Het leergebied stimuleert leerlingen om hun eigen plek in te nemen te midden van andere mensen. Daarbij besteedt mens en maatschappij aandacht aan de erkenning van anderen en hun perspectieven. Mens en maatschappij vormt leerlingen door hen zelfstandig en kritisch te leren nadenken over zichzelf in relatie tot anderen en de wereld. In contact met

[34] Deze paragraaf is grotendeels overgenomen uit de paragraaf *Karakteristiek kerndoelen mens en maatschappij, uit Definitieve conceptkerndoelen voor mens en maatschappij inclusief toelichtingsdocument* (november 2025), p. 10-12 (Amersfoort: SLO).

anderen ontdekken leerlingen wie ze zijn als individu en als onderdeel van de samenleving. Andere mensen en de samenleving houden leerlingen continu een spiegel voor, waardoor ze zichzelf beter leren kennen. Ze bouwen een breed palet aan kennis en vaardigheden op, waardoor ze hun eigen voorkeuren kunnen ontdekken en ontwikkelen, van maatschappelijke betrokkenheid tot invulling van vrije tijd of beroep.

Samenhang binnen het leergebied
Mens en maatschappij is samengesteld uit verschillende vakken. Ieder vak heeft eigen invalshoeken en biedt specifieke kennis en vaardigheden. Overkoepelende denkwijzen maken zichtbaar hoe de verschillende vakken elkaar aanvullen in dit leergebied. De inhoudelijke samenhang van mens en maatschappij is zichtbaar in de ordening in vier domeinen in het primair onderwijs: vraagstukken en perspectieven, mens en ruimte, mens en tijd, mens en samenleving en vijf domeinen in het voortgezet onderwijs: vraagstukken en perspectieven, mens en ruimte, mens en tijd, mens en welvaart en mens en samenleving.

In het primair onderwijs kijken leerlingen vanuit verschillende perspectieven naar de sociale en natuurlijke wereld in voor hen herkenbare contexten. Ze verruimen de blik op hun leefomgeving en bouwen een beeld van de wereld op door vragen te stellen en door informatie te verzamelen, begrijpen en beoordelen. In het voortgezet onderwijs worden kennis en context inhoudelijk uitgebouwd en verdiept. Leerlingen leren een onderbouwde mening te vormen en kritisch te denken. Het abstractieniveau neemt toe, passend bij de ontwikkelfase van de leerling. Afsluiting van de onderbouw betekent voor een groot deel van de leerlingen eindonderwijs in aardrijkskunde, economie en geschiedenis. Samen met de verworven kennis en vaardigheden en het verplichte vak maatschappijleer in de bovenbouw, heeft de leerling een stevige basis om de wereld om zich heen te begrijpen en zich ertoe te verhouden. Leerlingen die een of meerdere mens- en maatschappijvakken kiezen in de bovenbouw, kunnen op deze basis voortbouwen. Het gaat dan om aardrijkskunde, bedrijfseconomie, economie, filosofie, geschiedenis, maatschappijkunde en maatschappijwetenschappen.

Samenhang met andere leergebieden
Mens en maatschappij en de andere leergebieden hangen op verschillende manieren met elkaar samen. Door rijke teksten over de inhouden uit het leergebied te lezen, over deze inhouden te spreken en te schrijven, vergroten de leerlingen hun begrip van de wereld en tegelijkertijd hun taalcompetentie in het Nederlands of in Nederlandse gebarentaal. Leerlingen passen rekenen en wiskunde toe binnen mens en maatschappij door cijfermatige informatie en gegevens in tabellen en grafieken weer te geven of te interpreteren. Burgerschap en mens en maatschappij vullen elkaar aan qua inhoud en benaderingswijzen. Terwijl burgerschap zich vooral richt op het Nederland van nu vanuit een handelingsgericht perspectief, bestudeert mens en maatschappij samenlevingen in tijd en ruimte vanuit diverse perspectieven en invalshoeken. Waar leerlingen bij mens en maatschappij leren over vraagstukken in de samenleving, leren ze bij burgerschap over de invloed die ze kunnen uitoefenen om deze thema’s onder de aandacht te brengen of aan te pakken. Digitale geletterdheid en mens en maatschappij delen het terrein van informatievaardigheden en de wisselwerking tussen digitale technologie, digitale media, en mens en samenleving. Mens en natuur en mens en maatschappij vullen elkaar aan en versterken elkaar. Beide leergebieden zijn samengesteld uit clusters van verwante vakken en onderzoeken de mens in diens sociale en natuurlijke omgeving. Leerinhouden uit aardrijkskunde hebben in beide leergebieden een plaats: vakinhouden uit de culturele en sociale geografie zijn opgenomen in mens en maatschappij en vakinhouden uit de fysische geografie en weer en klimaat hebben een plaats gekregen bij mens en natuur. Ook zijn er grote overeenkomsten tussen de denkwijzen van deze leergebieden. In beide leergebieden leren leerlingen essentiële kennis, vaardigheden en attitudes aan om met complexe vraagstukken om te gaan. Kunst en cultuur en mens en maatschappij raken

aan elkaar op het gebied van cultuur en erfgoed. Moderne vreemde talen en mens en maatschappij vinden elkaar in de kennis over andere landen en culturen, het bewustzijn van talige en culturele diversiteit, en het vermogen tot interculturele communicatie.

2.2.4. Kerndoelen mens en natuur[35]

Kenmerken van het leergebied
Het leergebied mens en natuur gaat over natuurwetenschappen en technologie, hun aard en de interacties tussen mens en de natuur. De natuur betreft het levende, waaronder de mens, en het niet-levende, op alle schalen, van het kleinste deeltje tot het universum. De natuurwetenschappen bestuderen de natuur om ons heen, om deze te begrijpen en te verklaren. Technologie levert producten en diensten voor het oplossen van problemen en het vervullen van behoeften. Natuurwetenschappen en technologie versterken elkaar voortdurend, wat nieuwe kennis en producten oplevert. Hierdoor ontstaan nieuwe manieren voor de mens om de leefomgeving te begrijpen en te beïnvloeden. Dit biedt kansen, maar ook uitdagingen voor onze huidige maatschappij en aarde.

In het mens-en-natuuronderwijs bestuderen leerlingen verschijnselen en systemen om ze te begrijpen en te verklaren. Leerlingen krijgen inzicht in bestaande kennis en gebruiken natuurwetenschappelijke en technologische denk- en werkwijzen. Ze ervaren hoe natuurwetenschappers en technologen werken en hoe zij tot kennis en producten komen. Ze verkennen hierbij principes van integer onderzoek: eerlijkheid, verantwoordelijkheid en zorgvuldigheid. Zo stelt het leergebied mens en natuur leerlingen in staat kritische denkers in en actieve deelnemers aan de samenleving te worden. Om de natuur te begrijpen en ermee om te leren gaan, is het van belang om er van jongs af aan ervaringen mee op te doen. Deze ervaringen en belevingen bieden informatie over de waarde, diversiteit, werking en schoonheid van natuur en leefomgeving. Leerlingen leren zichzelf en de natuur steeds beter te begrijpen, passend bij hun mogelijkheden. Ze leren over het menselijk lichaam en doen inzichten op over mentale en lichamelijke gezondheid en de invloed van leefstijl. Dit leren vindt plaats door spelen, ervaren, ontdekken en experimenteren. Leerlingen verkennen hun interesses en ontplooien hun talenten.

Door het ontwerpen, maken en gebruiken van voorwerpen en systemen, gaan leerlingen aan de slag met technologie. Die ervaring biedt leerlingen het inzicht om hun leefomgeving en de natuur met technologie te beïnvloeden en kritisch te kijken naar de relatie tussen mens en natuur. Het leergebied spreekt de nieuwsgierigheid van leerlingen aan en daagt hen uit vragen te stellen. Sommige vragen komen voort uit verwondering, andere uit een persoonlijke behoefte of een maatschappelijke urgentie. Vanuit vraagstukken ontdekken leerlingen hoe de mens door kennis, technologie en gedrag de wereld beïnvloedt. Mens en natuur richt zich daarom ook op het afwegen van argumenten en het maken en onderbouwen van gezonde en, toekomstbestendige keuzes. Leerlingen denken kritisch na over mogelijke consequenties van deze keuzes en over mogelijkheden om daar zelf aan bij te dragen.

Samenhang binnen het leergebied
Het onderwijs in mens en natuur omvat de disciplines: biologie, fysische geografie, geologie, gezondheidswetenschappen, milieukunde, natuurkunde, scheikunde, techniek en technologie. Iedere discipline heeft een eigen perspectief en biedt specifieke kennis, maar kent ook gezamenlijke denk- en werkwijzen. Dit helpt leerlingen om samenhang tussen de disciplines te herkennen. Binnen primair onderwijs/speciaal onderwijs sluit het

[35] Deze paragraaf is grotendeels overgenomen uit de paragraaf *Karakteristiek kerndoelen mens en natuur*), uit *Definitieve conceptkerndoelen voor mens en natuur inclusief toelichtingsdocument* (november 2025), p. 10-12 (Amersfoort: SLO).

onderwijs in eerste instantie aan bij de leefomgeving, de belevingswereld en de vragen en interesses van de leerlingen. In de loop van de schooltijd neemt de complexiteit van de vraagstukken toe. De denk- en werkwijzen worden in steeds complexere situaties toegepast, waarbij vakinhouden worden verbreed en verdiept. Bij de overgang van primair onderwijs/speciaal onderwijs naar voortgezet (speciaal) onderwijs komen steeds meer vraagstukken op nationale en mondiale schaal aan bod. Het werken aan vraagstukken draagt bij aan de ontwikkeling van een onderzoekende en probleemoplossende vaardigheden. In het voortgezet (speciaal) onderwijs wordt steeds meer aandacht besteed aan eigen interesses en mogelijkheden die relevant zijn voor profielkeuzes, vervolgopleidingen en toekomstige werkvelden en beroepen. De denk- en werkwijzen, in combinatie met vakinhouden, bereiden leerlingen voor op de beroepsgerichte-, profiel- en keuzevakken. Hiermee bereidt het onderwijs in het leergebied de leerlingen voor op de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en het vervolgonderwijs. Het werken aan vraagstukken ontwikkelt een kijk op de wereld waar de leerlingen in de bovenbouw profijt van hebben. De kennis over de aard van natuurwetenschappen en technologie wordt in de bovenbouw verdiept.

Samenhang met andere leergebieden
Bij het bestuderen van de natuur en het werken met technologie hebben leerlingen ook kennis en vaardigheden nodig uit andere leergebieden. Leerlingen werken bij het leergebied mens en natuur aan hun taalcompetentie door het redeneren met vaktaal en het verwoorden van waarnemingen, verwondering, waarderingen, verklaringen en standpunten. Andersom biedt het leergebied voor de talen rijke teksten. Rekenen en wiskunde en digitale geletterdheid spelen een onmisbare rol in de natuurwetenschappen en technologie, met name op het gebied van patroonherkenning, dataverwerking, het gebruiken van modellen en het toepassen van wiskundige vaardigheden.

Actuele, maatschappelijke en duurzaamheidsvraagstukken die spelen binnen het leergebied mens en natuur bieden contexten waarin burgerschap betekenis krijgt. De leergebieden mens en natuur en mens en maatschappij vullen elkaar aan en versterken elkaar. Beide leergebieden zijn samengesteld uit clusters van verwante vakken en onderzoeken de mens in diens sociale en natuurlijke omgeving. Er zijn veel overlappende thema's waarbij mens-natuurrelaties een rol spelen. Ook zijn er grote overeenkomsten tussen de denkwijzen van deze leergebieden. In beide leergebieden leren leerlingen essentiële kennis, vaardigheden en attitudes aan om met complexe vraagstukken om te gaan. Bij het werken aan dergelijke vraagstukken zijn kennis en denkwijzen van zowel de natuur- als maatschappijvakken nodig.

De leerinhouden uit aardrijkskunde hebben in beide leergebieden een plaats gekregen. De vakinhouden uit de fysische geografie en over weer en klimaat zijn bij het leergebied mens en natuur terug te vinden, de sociaal-geografische vakinhouden bij het leergebied mens en maatschappij. Deze onderdelen zijn over de leergebieden heen afgestemd. Met het leergebied kunst en cultuur deelt dit leergebied het iteratief proces. Er zijn raakvlakken met het ontwerpen, het creatieve proces en het gebruiken van materialen en gereedschappen. Het werken aan leefstijlthema's zoals gezond bewegen wordt gedeeld met bewegen en sport.

2.2.5. Kerndoelen moderne vreemde talen[36]

Kenmerken van het leergebied
Leerlingen komen in contact met mensen en informatie van over de hele wereld. Kennis van vreemde talen en culturen helpt hen om hiermee om te gaan. Zo bereiden ze zich

[36] Deze paragraaf is grotendeels overgenomen uit de paragraaf *Karakteristiek kerndoelen moderne vreemde talen,* uit *Definitieve conceptkerndoelen voor moderne vreemde talen inclusief toelichtingsdocument* (november 2025), p. 10-12 (Amersfoort: SLO).

voor op de bovenbouw van het voortgezet onderwijs, vervolgopleiding, beroep en deelname aan de samenleving. Het leergebied streeft ernaar het plezier in het communiceren en leren van vreemde talen te bevorderen. Binnen het leergebied moderne vreemde talen leren leerlingen hoe ze met zelfvertrouwen en vanuit hun eigen taalvaardigheid kunnen communiceren in vreemde talen. Communiceren betekent het ontvangen, interpreteren en overbrengen van mondelinge en schriftelijke, verbale en non-verbale informatie in de doeltaal, op een manier die past bij de mogelijkheden van de leerling. Hieronder vallen de taalvaardigheden lezen, luisteren, spreken, gesprekken voeren, schrijven en schriftelijke interactie.

In het domein taal- en cultuurbewustzijn maken leerlingen kennis met meertaligheid, taalleerstrategieën en de culturen van mensen die de doeltaal spreken. Taalbewustzijn houdt in dat leerlingen leren om talen te leren en te gebruiken. Ze ontdekken hun eigen meertaligheid en hoe ze deze in kunnen zetten om talen te leren. Door het leren van moderne vreemde talen op school, breiden alle leerlingen hun meertalige repertoire uit. Cultuurbewustzijn betekent dat leerlingen inzicht krijgen in hoe mensen uit diverse culturen leven, denken en handelen. Ze maken kennis met diversiteit binnen en tussen culturen. Zo leren leerlingen rekening houden met de achtergronden van hun gesprekspartners. Leerlingen maken kennis met het gebruik van talen als lingua franca, dat wil zeggen als gemeenschappelijk communicatiemiddel tussen mensen met verschillende thuistalen en taalvaardigheidsniveaus. Door kennis te maken met verschillende culturen, verruimen ze hun perspectief en krijgen ze inzicht in hun eigen cultuur, in zichzelf en in hun plaats in de mondiale context. Ze leren sociaal handelen en samenwerken met klasgenoten en mensen wereldwijd.

Samenhang binnen het leergebied
Leerlingen ontwikkelen hun productieve, receptieve en interactievaardigheden in samenhang. Dit betekent dat leerlingen aan meerdere vaardigheden tegelijkertijd werken. Talen worden immers in het dagelijks leven vaak ook op deze manier gebruikt. Het Europees Referentiekader voor de Talen (ERK) koppelt de taalvaardigheid in een vreemde taal aan zes beheersingsniveaus. Voor het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs zijn ERK-niveaus per vaardigheid benoemd. Dit om aan te sluiten bij de beheersingsniveaus in de eindtermen en om een doorlopende leerlijn te ondersteunen. De koppeling met het ERK is zichtbaar in de kerndoelen. Voor het bepalen van passende ERK-niveaus voor de taalvaardigheden per taal, schoolsoort en leerweg is het nodig om vanuit de beheersingsniveaus in de eindtermen terug te redeneren naar de kerndoelen. In het primair onderwijs zetten leerlingen hun eerste stappen als basisgebruiker van het Engels, zoals gedefinieerd in het ERK. Voor kijk- en luistervaardigheid, leesvaardigheid, mondelinge communicatie en schriftelijke communicatie werken ze doorgaans toe naar ERK-niveau A1. In de onderbouw van het voortgezet onderwijs ligt het niveau voor de verschillende taalvaardigheden Engels doorgaans tussen ERK-niveaus A1 en A2. Aanvullend hierop ontwikkelen leerlingen in de onderbouw van de havo en het vwo zich tot basisgebruikers van het Engels en maken ze een start met ERK-niveau B1 als onafhankelijke gebruiker.

Leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs volgen, afhankelijk van hun schoolsoort of leerweg, één of twee moderne vreemde talen naast Engels. Ze ontwikkelen zich als basisgebruiker van die talen. Voor Duits, Frans, Italiaans en Spaans ligt het niveau voor de verschillende taalvaardigheden in de onderbouw van het voortgezet onderwijs doorgaans tussen ERK-niveaus A1 en A2, ook voor de onderbouw van de havo en het vwo. Voor de talen Arabisch, Chinees, Russisch en Turks gelden de kerndoelen uit domein A van het primair onderwijs. Voor kijk- en luistervaardigheid, leesvaardigheid, mondelinge communicatie en schriftelijke communicatie werken leerlingen doorgaans toe naar ERK-niveau A1, ook voor de onderbouw van de havo en

het vwo. Daarnaast gelden voor deze talen de kerndoelen van de set moderne vreemde talen voor het domein taal- en cultuurbewustzijn.

De taalactiviteiten lopen per ERK-niveau op in talige en cognitieve complexiteit. De contexten zijn eerst vertrouwd en staan gaandeweg steeds verder van de leerling af. De taalactiviteiten doen een steeds groter beroep op kennis van de wereld en vragen om steeds complexer taalgebruik. De belevingswereld van leerlingen maakt dat er binnen hetzelfde ERK-niveau andere onderwerpen aan bod kunnen komen in het primair onderwijs dan in het voortgezet onderwijs. Het ERK biedt de ruimte aan alle leerlingen om hun taalvaardigheden op een hoger niveau te ontwikkelen.

De taalvaardigheden worden op een rijke en betekenisvolle manier gecombineerd. In het voortgezet onderwijs doen leerlingen ervaring op met een rijk aanbod aan fictie en non-fictiebronnen. Bij Engels en voor de havo en het vwo ook bij Duits, Frans, Italiaans en Spaans, verwerken leerlingen teksten in de doeltaal om doelgericht informatie te verwerven. Ook is er aandacht voor creatieve expressie. Leerlingen lezen en luisteren naar creatief taalgebruik in fictie en produceren zelf ook creatieve teksten. In de bovenbouw is er ook aandacht voor een rijk taalaanbod, het gebruiken van taal op een creatieve manier en bij de meeste talen ook voor doelgerichte informatieverwerving. Daarbij geldt voor alle talen dat er meer aandacht komt voor taalbewustzijn en cultuurbewustzijn. De mate waarin verschilt per taal, schoolsoort en leerweg.

Samenhang met andere leergebieden
Net zoals bij Nederlands, Friese taal en cultuur en Nederlandse Gebarentaal werken leerlingen bij moderne vreemde talen aan hun taalcompetentie. Hieronder vallen de taalvaardigheden lezen, luisteren, spreken, gesprekken voeren, schrijven en schriftelijke interactie. Andere overeenkomsten zijn aandacht voor effectieve communicatie, fictie, non-fictie, taalbewustzijn, cultuurbewustzijn en meertaligheid. Kennis en vaardigheden die leerlingen hebben opgedaan bij Nederlands zetten ze in bij het leren van vreemde talen. Een goede beheersing van de schooltaal (de taal die in de school gebruikt wordt) – en de thuistaal – draagt bij aan het leren van moderne vreemde talen.

De moderne vreemde talen bieden ruimte voor de ontwikkeling van burgerschap. Leerlingen leren communiceren en omgaan met mensen met diverse talige en culturele achtergronden. De samenhang met het leergebied digitale geletterdheid is bijvoorbeeld zichtbaar in online interactie en het kritisch omgaan met digitale middelen die het taalleren bevorderen.

Het leergebied moderne vreemde talen biedt ook mogelijkheden om de inhoudelijke samenhang met andere leergebieden vorm te geven, bijvoorbeeld in de vorm van inhoudelijke contexten en aanknopingspunten voor het bevorderen van communicatie. Bij het leergebied mens en maatschappij valt te denken aan het herkennen van stereotypering en het aandacht besteden aan de leefomgeving. Het leergebied mens en natuur biedt mogelijkheden voor bronnenonderzoek. Bij kunst en cultuur is de samenhang bijvoorbeeld zichtbaar in expressie en communicatie in creatieve vormen van taal

2.2.6. Kerndoelen kunst en cultuur[37]

Kenmerken van het leergebied
In dit leergebied leren leerlingen door en over kunst en cultuur. Cultuur is alles wat mensen denken, doen en maken. Kunst is een uiting van cultuur. Met kunst geven

[37] *Deze paragraaf is grotendeels overgenomen uit de paragraaf Karakteristiek kerndoelen kunst en cultuur, uit definitieve conceptkerndoelen voor kunst en cultuur inclusief toelichtingsdocument* (november 2025), p. 10-12 (Amersfoort: SLO).

mensen vorm en betekenis aan hun eigen ervaring en aan die van anderen. Ze doen dat door zelf werk te maken of door werk van anderen mee te maken. Door kunst leren leerlingen de ander en de wereld te begrijpen en hun eigen positie daarin te onderzoeken en te bepalen. Ook erfgoed is een vorm van cultuur. Het omvat die vormen van cultuur die een groep mensen op een bepaald moment de moeite waard vindt om te bewaren. Door erfgoed leren leerlingen betekenis te geven en waarde toe te kennen aan de omgeving. Cultuur, als geheel aan gebruiken en uitdrukkingsvormen, is veranderlijk.

Alle leerlingen maken kennis met kunst en cultuur door zelf kunst te maken, mee te maken en hieraan betekenis te geven. Dit gebeurt op een manier die past bij hun mogelijkheden, identiteit en achtergrond. Tegelijkertijd ontdekken leerlingen ook nieuwe en onbekende kunstvormen. Een rijk aanbod binnen en buiten de school ondersteunt hun artistieke en culturele ontwikkeling. Leerlingen leren creatief te denken en te handelen, ze leren omgaan met speelruimte, experimenteren en improviseren. Ze ervaren verschillende kunstvormen en maken kennis met hedendaagse kunstpraktijken. Leerlingen ontwikkelen hun zintuigen, ontdekken persoonlijke voorkeuren en onderzoeken hun eigen drijfveren en ambities. Bij bijvoorbeeld het realiseren van een eindproductie, ervaren leerlingen hoe gezamenlijke inspanningen kunnen leiden tot succes, voldoening en plezier. Daarbij stappen leerlingen ook uit hun comfortzone.

Het leergebied kunst en cultuur bestaat uit muziek, beeldende vormgeving en dans, theater of film. Scholen bieden minimaal de kunstdisciplines muziek en beeldende vormgeving aan en kiezen daarbij ten minste één discipline uit dans, theater of film. Het staat de scholen vrij om meer dan drie kunstdisciplines aan te bieden.

Samenhang binnen het leergebied
De kern van dit leergebied draait om de samenhang tussen maken, meemaken en betekenis geven. Het maken van kunst gaat verder dan het verbeelden van gevoelens en ervaringen alleen. Leerlingen leren met uitingen van kunst te reageren op wat er in de maatschappij gebeurt. Ze herinterpreteren bestaande uitingen van kunst, of richten zich meer op het ontwerpen van toegepaste kunst. Leerlingen worden aangemoedigd creatieve en onderzoekende vaardigheden te gebruiken in een iteratief proces. Ze verkennen mogelijkheden, gebruiken hun zintuigen, proberen ideeën uit, leven zich in en verwonderen zich. Experimenteren, kunst herinterpreteren en (re)produceren, samen kunst maken en meemaken, verbindt en bevordert interactie. Leerlingen ontwikkelen creatieve vermogens. Leerlingen zetten vaktechnieken en -vaardigheden in van beeldende vormgeving en muziek, alsmede van dans, of film, of theater. Hierdoor en door het gebruik van combinaties van de verschillende kunstdisciplines, leren ze op een andere manier communiceren. De artistieke ontwikkeling en hun eigen of gezamenlijke resultaat presenteren ze aan elkaar en aan publiek.

Het meemaken van kunst dient als inspiratie voor het maken en richt zich op het ontwikkelen van kennis over kunst en cultuur. Leerlingen leren kunst beschouwen vanuit verschillende perspectieven en betekenis toekennen aan kunst van toen, nu en in de toekomst. Samen kijken, luisteren, denken en praten ze over kunst en cultuur. Ze maken kennis met de geschiedenis van kunst en de context waarin kunst is ontstaan. Zo leren ze met, van en over elkaar en de maatschappij. Dit verruimt hun kijk op de wereld en geeft inzicht in zowel hun eigen perspectief als dat van anderen.

In het primair onderwijs ligt de nadruk op het maken, waarnemen en meemaken van kunst en cultuur. Leerlingen komen in contact met verschillende vormen van kunst en maken eigen werk. Ze praten en denken over kunst en leren over de context ervan. Deze lijn zet zich voort naar de onderbouw van het voortgezet onderwijs en verbreedt zich in het voortgezet onderwijs door vanuit kunsthistorisch perspectief (functie, tijd en plaats) kunst waar te nemen en te bevragen. Dit sluit aan bij de praktische en

theoretische verdieping in de keuze-examenvakken kunst in de bovenbouw van de gemengde en theoretische leerweg van het vmbo (vmbo-gl/tl) en havo en vwo. In de bovenbouw bestaat elk kunstvak, met uitzondering van culturele en kunstzinnige vorming, uit een deel kunstvakpraktijk en een deel kunstvaktheorie, waarin vaktheorie, kunstanalyse en kunsten in context opgenomen zijn. In de bovenbouw krijgen leerlingen die een kunstvak als examenvak kiezen in vmbo-gl/tl, havo of vwo, de mogelijkheid hun kennis en vaardigheden te verdiepen, te verfijnen en te koppelen aan hun persoonlijke toekomstwensen.

Samenhang met andere leergebieden
De samenhang met het leergebied Nederlands is op verschillende manieren zichtbaar. Leerlingen hebben taal nodig om kunstzinnige en culturele ervaringen te beschrijven, vergelijken, verklaren en hun eigen positie ten opzichte van cultuur te bepalen. Taal stimuleert het nadenken en redeneren over kunst en cultuur en verbetert de waarneming. Interactie, zoals het voeren van gesprekken, is daarnaast cruciaal bij het betekenis geven aan kunst. Vaktaal speelt hierin een rol.

Tijdens het maken en meemaken van kunstzinnige en culturele uitingen gebruiken leerlingen reken-, wiskundige en meetkundige kennis, vaardigheden en inzichten. In architectuur en bouwstijlen wordt gewerkt met verhoudingen, perspectief en schaal en wordt de samenhang met het leergebied rekenen en wiskunde zichtbaar. In het leergebied kunst en cultuur leren leerlingen betekenis te geven aan onderwerpen, thema's en de wereld om hen heen. Zo levert het leergebied een bijdrage aan de burgerschapsopdracht door lesactiviteiten te verbinden met actuele, maatschappelijke of politieke thema's.

De samenhang tussen kunst en cultuur en digitale geletterdheid komt tot uiting bij het ontwerpen en maken van artistieke uitingen met behulp van digitale technologie. Ook bij het begrijpen en interpreteren van (complexe) digitale beelden wordt de samenhang tussen de beide leergebieden duidelijk. Het leergebied kunst en cultuur legt de verbinding met mens en maatschappij op het gebied van erfgoed, cultuur en het historisch perspectief van kunst. Met het leergebied mens en natuur deelt dit leergebied het iteratieve proces. Deze vaardigheden zijn ook van belang bij alle andere leergebieden en in het vervolgonderwijs, in het beroepsleven en in de deelname aan de samenleving. Het artistiek creatief vermogen dat leerlingen in het leergebied kunst en cultuur ontwikkelen, leidt tot vaardigheden die ook essentieel zijn in andere leergebieden. Leerlingen die dit vermogen beheersen, kunnen verschillende mogelijkheden verkennen, verbanden leggen en alternatieven onderzoeken. Ze ontwikkelen vaardigheden om creatieve en innovatieve oplossingen te bedenken voor eigen werk en daarbij gebruik te maken van verbeeldingskracht en voorstellingsvermogen.

2.2.7. Kerndoelen bewegen en sport[38]

Kenmerken van het leergebied
In dit leergebied oriënteren leerlingen zich op uiteenlopende beweeg- en sportculturen en verwerven daartoe vaardigheden en kennis. Het leergebied draagt bij aan een blijvende, perspectiefrijke, zelfstandige en verantwoorde deelname van leerlingen aan bewegen en sport. Leerlingen worden beweegvaardig binnen een breed scala aan beweegactiviteiten en doen kennis op over bewegen en de uiteenlopende contexten waarin beweegactiviteiten plaatsvinden. Ze onderzoeken wat bewegen voor hen betekent. Ze regelen het bewegen, handelen respectvol en nemen verantwoordelijkheid

[38] *Deze paragraaf is grotendeels overgenomen uit de paragraaf Karakteristiek kerndoelen bewegen en sport, uit definitieve conceptkerndoelen voor bewegen en sport inclusief toelichtingsdocument* (november 2025), p. 10-12 (Amersfoort: SLO).

voor elkaar tijdens het samen bewegen. Leerlingen hebben uiteenlopende achtergronden en mogelijkheden op het gebied van bewegen en sport. Dit vraagt om onderwijs waarin ze succesvol en binnen hun eigen mogelijkheid deelnemen aan bewegen. Een rijke beweegomgeving stimuleert de beweegontwikkeling van leerlingen.

Het uitgangspunt van het onderwijs in bewegen en sport is dat leerlingen hun bewegingsrepertoire uitbreiden door activiteiten binnen uiteenlopende beweegthema's uit te voeren. Beter leren bewegen vraagt van leerlingen dat ze de beweeguitdaging aangaan tijdens het deelnemen aan bewegen. Ze doorlopen verschillende fasen en begrijpen de bedoeling van een beweegactiviteit. Ze stemmen beweegactiviteiten af op hun eigen mogelijkheden en ontwikkelen daarmee eigenaarschap in het leren bewegen.

Deelnemen aan beweegactiviteiten stelt leerlingen ook de vraag hoe je met elkaar omgaat en welke verantwoordelijkheid je daarin hebt. Leerlingen zijn tijdens het bewegen met elkaar in interactie, ontwikkelen sociale vaardigheden en werken samen. Daarnaast doen ze ervaring op met het gezamenlijk regelen van beweegactiviteiten met het oog op zelfstandige deelname aan bewegen en sport. Leerlingen worden bewuster van de waarden en normen rondom bewegen en sporten in verschillende contexten en hoe daarin te handelen. Leerlingen onderzoeken welke betekenis bewegen voor hen heeft en hoe ze zich verhouden tot anderen en tot uiteenlopende beweegcontexten. Ze ontwikkelen inzicht in verschillende contexten van beweegactiviteiten. Leerlingen verkennen de invloed van bewegen op hun gezondheid en welbevinden. Ze ontdekken wat bij hen past en de rol van anderen. Ze denken na over hoe ze willen bewegen.

Samenhang binnen het leergebied
Het leren deelnemen aan bewegen is een proces waarin uiteenlopende vaardigheden en kennis in samenhang aan bod komen. Zowel in het primair onderwijs/speciaal onderwijs als in het voortgezet (speciaal) onderwijs zijn betekenisvolle onderwijsleersituaties gericht op de samenhang tussen leren bewegen, samen bewegen en betrokken bewegen.

In het primair onderwijs/speciaal onderwijs staat vanaf de kleuterleeftijd de ontwikkeling van veelzijdige beweegvaardigheden centraal. Deze ontwikkeling gaat hand in hand met de motorische ontwikkeling. Binnen dezelfde beweegthema's kunnen leerlingen steeds complexere beweegactiviteiten uitvoeren. De kennis van achterliggende principes neemt toe en daarmee de mogelijkheid om aan steeds complexere activiteiten deel te nemen. Leerlingen worden zich steeds bewuster van hun omgeving en kunnen zichzelf daarin plaatsen. De aandacht neemt toe voor hoe je met elkaar omgaat tijdens het bewegen en hoe je beweegactiviteiten met elkaar regelt. In het voortgezet (speciaal) onderwijs worden leerlingen zich steeds meer bewust van hun sociale omgeving en wordt de relatie met leeftijdsgenoten belangrijker om hun eigen positie te bepalen. Dat geldt ook voor het deelnemen aan beweegactiviteiten. Verschillen in beweegvaardigheden, beweeginteresses en beweegachtergronden komen sterker naar voren en bepalen in toenemende mate de sociale dynamiek in de klas. Het wordt steeds belangrijker dat leerlingen omgaan met deze diversiteit, zodat elke leerling de ruimte heeft om deel te nemen en zich te ontwikkelen. De verhouding tot en de motivatie voor bewegen en sport verandert. Leerlingen geven een nieuwe invulling aan hoe ze bewegen en sporten waarderen.

In de bovenbouw van het voortgezet (speciaal) onderwijs zijn leerlingen zich meer bewust van wie ze zijn en waar hun kwaliteiten en voorkeuren liggen. Leerlingen oriënteren zich op en verdiepen zich verder in beweegactiviteiten die aansluiten bij hun eigen beweegmotieven en de pluriforme beweeg- en sportcultuur. In het keuzevak ontwikkelen leerlingen zich verder in het begeleiden, organiseren en ontwerpen van

beweegactiviteiten voor anderen. Ze vergroten hun kennis van gezond beweeggedrag en de maatschappelijke waarde en betekenis van bewegen en sport.

Samenhang tussen de leergebieden
Bewegen en sport heeft raakvlakken met andere leergebieden. In het samen bewegen wordt de samenhang met Nederlands zichtbaar: leerlingen dragen bij aan sociale interacties, geven elkaar feedback en maken afspraken. Ook in het betekenis geven speelt taal een rol in het verwoorden en bespreken van ervaringen en belevingen en in hun reflectie op hun eigen ontwikkeling als beweger. Rekenen en wiskunde komt naar voren in beweegthema's als hardlopen, wegspelen en springen, waarin leerlingen afstanden en tijden kunnen inschatten, meten en vergelijken.

Beweegsituaties waar leerlingen aan deelnemen zijn een oefenplaats voor de samenleving, waarin leerlingen burgerschapsvaardigheden toepassen rondom samenwerken, omgaan met diversiteit en inspraak en besluitvorming. Ze regelen het bewegen in de gymles zodanig dat alle leerlingen gelijke kansen hebben om deel te nemen en zich te ontwikkelen. Daarbij nemen ze verantwoordelijkheid voor zichzelf en de ander en handelen respectvol. Op de achtergrond spelen ervaringen van leerlingen met bewegen en sporten in andere contexten een rol. In al deze verschillende contexten is omgaan met diversiteit en besluitvorming belangrijk.

Leerlingen hebben de mogelijkheid om digitale technologie toe te passen voor de monitoring en stimulering van gezond beweeggedrag en het reflecteren op bewegen. De leergebieden mens en natuur en bewegen en sport vullen elkaar aan op het thema gezondheid. Bij mens en natuur doen leerlingen kennis op over de werking van het lichaam en de invloed van beweging op lichamelijke en mentale gezondheid. Bij bewegen en sport nemen leerlingen deel aan activiteiten met verschillende intensiteit en ervaren wat inspanning en ontspanning met het lichaam doet. Ze verkennen hoe bewegen en sporten het gevoel van welbevinden kan beïnvloeden.

2.2.8. Kerndoelen Nederlandse Gebarentaal[39]

Doelgroep kerndoelen Nederlandse gebarentaal
Binnen cluster 2 worden vier doelgroepen onderscheiden: onderwijs aan dove kinderen, slechthorende kinderen en kinderen met ernstige spraakmoeilijkheden dan wel meervoudig gehandicapte kinderen met een van deze handicaps.[40]

De verplichting tot het aanbieden van onderwijs in de Nederlandse Gebarentaal wordt beperkt tot leerlingen die doof of slechthorend zijn.[41] Voor deze leerlingen kan de Nederlandse Gebarentaal een essentieel communicatiemiddel vormen om onderwijs te volgen en om te participeren in onderwijs- en sociale situaties. Kennis en vaardigheden in de Nederlandse Gebarentaal stellen deze leerlingen daarnaast in staat om te participeren in gebarentalige sociale en maatschappelijke contexten en om, in een bimodale taalsituatie met Nederlands en Nederlandse Gebarentaal, een weloverwogen keuze te maken over de modaliteit die zij in verschillende situaties willen gebruiken in onderwijs, vervolgopleiding en werk.[42]

Voor leerlingen met een taalontwikkelingsstoornis (TOS) en leerlingen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden zonder auditieve beperking wordt geen verplichting opgenomen. Voor deze doelgroepen ligt de onderwijsbehoefte doorgaans in het

[39] *Deze paragraaf is grotendeels overgenomen uit de paragraaf Karakteristiek Nederlandse Gebarentaal, uit Kerndoelen Nederlandse Gebarentaal (definitief concept) inclusief toelichtingsdocument* (september 2025), p. 10-12 (Amersfoort: SLO).
[40] Artikel 2, vierde lid, onder b, van de Wet op de expertisecentra.
[41] Artikel 2, tweede lid, onder a en b, van de Wet op de expertisecentra.
[42] Voor dove leerlingen geldt dat de Nederlandse Gebarentaal in de regel als eerste taal fungeert en een belangrijke basis vormt voor de verwerving van het Nederlands als tweede taal. Voor andere leerlingen met een auditieve beperking kan de rol van de Nederlandse Gebarentaal verschillen, afhankelijk van hun communicatieve mogelijkheden en onderwijsbehoeften.

versterken van de gesproken en geschreven taalontwikkeling. Met deze afbakening wordt geborgd dat leerlingen voor wie de Nederlandse Gebarentaal noodzakelijk kan zijn daar toegang toe hebben, terwijl scholen die uitsluitend onderwijs verzorgen aan andere cluster 2-doelgroepen niet verplicht worden een structureel aanbod van Nederlandse Gebarentaal te organiseren.

Kenmerken van het leergebied
Het belangrijkste kenmerk van de Nederlandse Gebarentaal is dat het een taal is in de visueel-manuele modaliteit. Dat betekent dat voor het volgen van de Nederlandse Gebarentaal het visuele kanaal (de ogen) wordt gebruikt. Voor het produceren van de Nederlandse Gebarentaal gebruik je primair de handen, het manuele kanaal, als articulatieorgaan in combinatie met het gezicht (mimiek) en het bovenlichaam. Teksten in de Nederlandse Gebarentaal worden vastgelegd door middel van visuele multimedia. De visueel-manuele modaliteit is van invloed op zowel de inhoud als de vorm van de kerndoelen binnen het leergebied van de Nederlandse Gebarentaal.

Het leergebied Nederlandse Gebarentaal draagt bij aan de talige en communicatieve ontwikkeling van leerlingen. Leerlingen ontwikkelen vaardigheden in de Nederlandse Gebarentaal om te communiceren met andere gebarentaligen, om gevoelens te uiten, als instrument voor denken en leren en om grip te krijgen op de wereld om hen heen. Ze leren de taal functioneel te gebruiken in verschillende contexten, passend bij hun taalachtergrond en taalvermogen. Het gaat daarbij ook om het verkennen van de sociolinguïstische context, de geschiedenis van de Nederlandse Gebarentaal en culturele aspecten die verbonden zijn met de Nederlandse Gebarentaal. Het gebruik van de Nederlandse Gebarentaal in contact met gebarentaligen en dove en slechthorende rolmodellen heeft tevens invloed op de sociaal-emotionele ontwikkeling en identiteitsontwikkeling van dove, slechthorende en gebarentalige leerlingen. Het leergebied Nederlandse Gebarentaal biedt ruimte aan het dynamische proces van het vormen van een eigen talige identiteit, waarin de Nederlandse Gebarentaal een plek krijgt op basis van alle opgedane kennis, vaardigheden en ervaringen. Het ontwikkelen van de talige identiteit is een aspect van de totale identiteitsvorming.

Vaardigheden in en kennis van de Nederlandse Gebarentaal stellen leerlingen in staat om te participeren in gebarentalige maatschappelijke, culturele en sociale situaties en dragen bij aan het begrijpen en waarderen van de bimodale tweetalige situatie (Nederlands en Nederlandse Gebarentaal) en meertalige situaties in het algemeen. Tevens biedt het hun de mogelijkheid een onderbouwde keuze te maken op welke manier ze de Nederlandse Gebarentaal willen gebruiken binnen onderwijs, stages en toekomstige werksituaties.

Samenhang binnen het leergebied
Binnen het leergebied van de Nederlandse Gebarentaal wordt rekening gehouden met verschillen in het Nederlandse Gebarentaal-niveau dat leerlingen hebben op het moment dat ze voor het eerst naar school gaan. Vertrekkend vanuit hun eigen taalvaardigheid breiden de leerlingen hun receptieve en productieve Nederlandse Gebarentaal-vaardigheden uit.

Naast het aanbieden van een rijke gebarentaalomgeving in de school is er binnen het leergebied Nederlandse Gebarentaal specifieke aandacht voor de domeinen communicatie, taal en visueel-manuele literatuur. De leerlingen verwerven steeds meer kennis en vaardigheden en kunnen daarmee hun gevoelens, meningen en inzichten uitdrukken in de Nederlandse Gebarentaal. Binnen de verschillende domeinen gebruiken ze formele en informele communicatieve contexten, die steeds complexer worden. De leerlingen worden zich bewust van de vorm en structuur van de Nederlandse Gebarentaal en de creatieve mogelijkheden ervan. Een variëteit aan rijke Nederlandse

Gebarentaal-teksten komt terug bij alle domeinen. Deze teksten worden gedurende de schoolloopbaan steeds complexer qua inhoud, vorm en communicatieve doelen. Kennis van inhoud en vorm van de Nederlandse Gebarentaal is nodig om verschillende genres binnen het domein visueel-manuele literatuur te verkennen.

In het speciaal onderwijs ligt de nadruk op de verwerving van de eigen vaardigheid in het begrijpen en produceren van de Nederlandse Gebarentaal. In het voortgezet speciaal onderwijs ligt de nadruk op uitbreiding, verdieping en verfijning van de inhouden van de Nederlandse Gebarentaal. De kennis en vaardigheden die zijn opgedaan in het speciaal onderwijs maken dat leerlingen zich in het voortgezet speciaal onderwijs verder kunnen ontwikkelen tot taalbewuste en autonome burgers, die hun kennis en vaardigheden van en in de Nederlandse Gebarentaal kunnen inzetten in de maatschappij.

Samenhang met andere leergebieden
Bij alle leergebieden is de Nederlandse Gebarentaal een middel om kennis te verwerven en met elkaar in gesprek te gaan. De kerndoelen Nederlandse Gebarentaal bieden een kader voor het ontwikkelen van de Nederlandse Gebarentaal-vaardigheid die leerlingen hiervoor nodig hebben. Het aanleren van leergebied specifieke school- en vaktaal vindt plaats binnen de desbetreffende leergebieden. Zo kunnen leerlingen binnen het leergebied rekenen en wiskunde zich vakgerelateerde termen en concepten eigen maken met de Nederlandse Gebarentaal als taal. Kennis, vaardigheden en inzichten in het leergebied rekenen en wiskunde zorgen, door verbreding van de toepassingen van de taal, tevens voor een ontwikkeling in het leergebied Nederlandse Gebarentaal.

De leergebieden Nederlandse Gebarentaal, Nederlands en andere moderne vreemde talen besteden aandacht aan taaldiversiteit en dragen zo bij aan de ontwikkeling van identiteit en metalinguïstisch bewustzijn.[43] Leerlingen ontdekken dat taalkennis en vaardigheden die zijn opgedaan binnen de Nederlandse Gebarentaal bruikbaar zijn voor het leren van alle talen.

Het leergebied burgerschap biedt contexten voor het bespreken van maatschappelijke vraagstukken, waaronder maatschappelijke en culturele aspecten van de Nederlandse Gebarentaal en de dovengemeenschap. Andersom biedt de Nederlandse Gebarentaal een context voor het bespreken van maatschappelijke vraagstukken, waaronder inzet van de Nederlandse Gebarentaal in het publieke domein, de wettelijke erkenning van de Nederlandse Gebarentaal en de invloed daarvan op gelijkwaardigheid en volwaardige participatie in onze meertalige samenleving. Communiceren via beeld en het gebruiken van gebarentaalfilmpjes vragen naast Nederlandse Gebarentaal-vaardigheid ook om digitale vaardigheden voor het opzoeken, maken en delen van informatie. Het leergebied digitale geletterdheid helpt leerlingen eveneens met het kritisch kijken naar en omgaan met digitale middelen, waarin zij bijdragen in de Nederlandse Gebarentaal kunnen plaatsen.

3. Verhouding tot hoger recht

3.1 Verhouding tot artikel 23 van de Grondwet

De vrijheid van onderwijs zoals omschreven in artikel 23 van de Grondwet brengt met zich dat de regering bij het stellen van eisen aan het onderwijs de vrijheid van richting en inrichting van het onderwijs in acht dient te nemen. Tegelijkertijd heeft de overheid ook de grondwettelijke plicht om ervoor te zorgen dat het onderwijs van goede kwaliteit is. Deze beide aspecten van artikel 23 vormen het uitgangspunt bij de wettelijke

[43] Metalinguïstisch bewustzijn is het vermogen om over taal na te denken, te reflecteren op taalgebruik en taal te begrijpen als een set van afspraken.

grondslag om kerndoelen vast te kunnen stellen. Het vaststellen van kerndoelen raakt daarmee aan de vrijheid van onderwijs, omdat iedere inhoudelijke invulling van het curriculum een bepaalde mate van sturing vanuit de overheid met zich brengt. Dit betekent echter niet dat iedere inhoudelijke invulling van het curriculum een ontoelaatbare beperking van artikel 23 van de Grondwet vormt. Van belang is of de gestelde eisen noodzakelijk en proportioneel zijn en voldoende ruimte laten voor de vrijheid van richting en inrichting van het onderwijs. Hoewel de vernieuwde kerndoelen concreter zijn dan de oude kerndoelen en daarmee een verdergaande invulling geven aan de eisen die aan het onderwijs worden gesteld, leidt dit niet tot een ontoelaatbare beperking van artikel 23 van de Grondwet. De kerndoelen richten zich uitsluitend op de kennis, inzichten, vaardigheden en ervaringen die leerlingen in het kader van het onderwijs dienen te verwerven.[44] Zij schrijven niet voor op welke wijze scholen hieraan invulling moeten geven. Scholen behouden daarmee ruimte om vanuit hun eigen pedagogische, didactische en levensbeschouwelijke uitgangspunten het onderwijs vorm te geven. Daarmee blijft de vrijheid van richting en inrichting van het onderwijs gewaarborgd.

3.2 Verhouding tot de wettelijke burgerschapsopdracht

In haar advies over de Wet van 23 juni 2021 tot wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs, heeft de Afdeling advisering van de Raad van State geadviseerd om de burgerschapsopdracht uit te werken in kerndoelen en eindtermen.[45] Met onderhavig besluit geeft de regering hier gehoor aan. In dit besluit worden de kerndoelen burgerschap vastgesteld. Daarbij is, conform de wettelijke grondslag, de wettelijke burgerschapsopdracht in acht genomen.[46] De noodzaak van deze nadere uitwerking is gelegen in het belang dat alle leerlingen een gemeenschappelijke basis meekrijgen in kennis, inzicht, vaardigheden en ervaringen die nodig zijn om deel te nemen aan de democratische rechtsstaat. Daarmee wordt invulling gegeven aan de grondwettelijke opdracht van de overheid om de kwaliteit van het onderwijs te waarborgen.

Door kerndoelen burgerschap vast te stellen, krijgt het onderwijsinhoudelijke gedeelte van de burgerschapsopdracht nadere kleuring. Door heldere richtlijnen te geven over wat er in het kader van het burgerschapsonderwijs aan kennis, inzicht en vaardigheden in ieder geval moet worden meegegeven, wordt gewaarborgd dat alle leerlingen een gelijke basis aan burgerschapsvaardigheden meekrijgen. De kerndoelen burgerschap gaan niet verder dan de wettelijke burgerschapsopdracht. De regering heeft zich hier rekenschap van gegeven door bij het vaststellen van kerndoelen die raken aan het burgerschapsonderwijs te borgen dat deze in terminologie aansluiten bij de wettelijke burgerschapsopdracht en daarbij geen verdergaande eisen te stellen dan reeds uit de wettelijke burgerschapsopdracht volgen. Kerndoelen die gericht zijn tot leerlingen zien daarom enkel op de feitelijke kennis, inzichten of vaardigheden die leerlingen ten minste zouden moeten verwerven. Scholen behouden daarmee ruimte om vanuit hun eigen identiteit invulling te geven aan het burgerschapsonderwijs en om binnen de kaders van de wettelijke burgerschapsopdracht het gesprek over de democratische rechtsstaat vorm te geven. Het zogenaamde 'aanboddoel' dat gericht is tot de school, vraagt in lijn met de wettelijke burgerschapsopdracht om het vormgeven van een democratische oefenplaats, daarbinnen stimuleert de school de sociale en maatschappelijke competenties van leerlingen. De daaronder uitgewerkte competenties bij 'het gaat hierbij om' sluiten rechtstreeks aan bij de wettelijke burgerschapsopdracht.[47]

[44] Artikelen 9, tweede lid, van de WPO, 13, tweede lid, en 14f, derde lid, van de WEC, en 2.13, tweede lid, van de WVO 2020.
[45] *Kamerstukken II* 2019/20, 35 352, nr. 4, p. 6.
[46] Zie die artikelen 9, tweede lid, van de WPO, 13, tweede lid, en 14f, derde lid, van de WEC, en 2.13, tweede lid, van de WVO 2020.
[47] Zie kerndoel 19 voor het primair onderwijs en kerndoel 18 voor het voortgezet onderwijs.

De burgerschapsopdracht komt niet alleen terug in de kerndoelen burgerschap zelf. Naast de kerndoelen burgerschap, zijn er namelijk ook burgerschapskerndoelen opgenomen in andere leergebieden, met name in het leergebied mens en maatschappij, en voor het voortgezet onderwijs mens en natuur, die samenhangen met het burgerschapsonderwijs. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om kerndoel 28 in het leergebied mens en maatschappij voor primair en voortgezet onderwijs, waarin de leerling verkent of onderzoekt hoe mensen met elkaar samenleven, en kerndoel 32 in het leergebied mens en natuur voor het voortgezet onderwijs, waarin de leerling inzicht toont in organismen en hun gezondheid.

4. Gevolgen

Dit besluit heeft met name gevolgen voor scholen en bevoegd gezagen. Daarnaast heeft het besluit effect op aanbieders van leermiddelen en toetsen, op private en publieke instellingen voor onderwijsbegeleiding, -advies en -expertise. Ten slotte vereist het besluit inspanningen van de inspectie met betrekking tot het toezicht. In deze paragraaf wordt eerst uiteengezet wat de gevolgen zijn voor de genoemde doelgroepen. Vervolgens wordt ingegaan wat het effect van dit besluit is op hun doenvermogen. Ten slotte volgt een overzicht van de regeldrukkosten.

4.1 Gevolgen voor de uitvoering

Vernieuwde kerndoelen zijn een belangrijke voorwaarde, maar geen garantie voor goed onderwijs. De werkelijke kwaliteit van het onderwijs wordt bepaald in de school. Een goede vertaalslag in het onderwijs van doelen naar passende onderwijsactiviteiten, didactiek en toetsing is essentieel. De rol van leraren en schoolleiders hierin is cruciaal.

4.1.1. Gevolgen voor scholen

De invoering van de vernieuwde kerndoelen heeft gevolgen voor leraren in het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs. Zij zijn degenen die met de vernieuwde kerndoelen gaan werken. Leraren moeten zich op verschillende manieren vertrouwd maken met de inhoud en die weloverwogen vertalen naar hun lesprogramma. De conceptkerndoelen van de overige leergebieden, Nederlandse Gebarentaal en de functionele kerndoelen digitale geletterdheid en burgerschap zijn uitgebreid getoetst op uitvoerbaarheid voor het onderwijsveld in de fase van beproeven van SLO waaraan ruim 180 scholen en ruim 500 leraren en schoolleiders deelnamen. Deelnemers aan de fasen van beproeven geven aan de sets kerndoelen (sterk) te waarderen en positief te zijn over de haalbaarheid.[48]Algemene feedback op eerdere conceptversies van de kerndoelen ging vooral over duidelijkere formulering in de kerndoelen en er waren zorgen over de mate van abstractie. Naar aanleiding van deze feedback zijn de kerndoelen aangescherpt.

Voor alle leergebieden geldt dat de deelnemende scholen aangeven uitdagingen te zien in de implementatie. Dit geldt in het bijzonder voor de nieuwe leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap in het funderend onderwijs, en voor het voortgezet speciaal onderwijs Nederlandse Gebarentaal. Om de vernieuwde kerndoelen succesvol te kunnen implementeren, moeten scholen en leraren de kerndoelen eigen maken, zodat ze op een passende wijze het onderwijs hierop kunnen aanpassen. Daarvoor is het de verwachting dat zij onder andere deelnemen aan professionaliseringstrajecten, overleggen met het schoolteam en/of de vaksectie en het geleerde proberen in de

[48] SLO (2025). Definitieve conceptkerndoelen burgerschap, digitale geletterdheid, bewegen en sport, kunst en cultuur, mens en maatschappij, mens en natuur en Nederlandse gebarentaal inclusief toelichtingsdocument. SLO.

alledaagse lespraktijk. Ook kunnen scholen een keuze maken met welke leergebieden ze willen starten om te implementeren. Daarnaast gaan leraren werken met nieuwe leermiddelen of zelf nieuwe (aanvullende) leermiddelen en toetsen ontwikkelen. Om deze inhoudelijke omslag te begeleiden, is de rol van de schoolleider en het bevoegd gezag cruciaal. Aan hen is de taak om richting te geven aan de invoering van de vernieuwde kerndoelen en deze te verbinden aan de visie en de missie van de school. Ook zullen zij tijd en ruimte moeten creëren zodat de schoolteams hiermee aan de slag kunnen gaan, en de voortgang van de implementatie van de vernieuwde kerndoelen monitoren. Dit vereist dat ook schoolleiders en -bestuurders zich professionaliseren om curriculumbekwaam leiding te kunnen geven aan het veranderproces binnen de school of scholen.

Het ministerie van OCW zet zich samen met sociale partners actief in om de implementatie van de vernieuwde kerndoelen tot een succes te maken. Dit gebeurt door een sterke focus op curriculumbewustzijn en professionalisering, zodat leraren en schoolleiders toegerust zijn om de kerndoelen naar hun onderwijspraktijk te vertalen. Scholen krijgen hierbij ondersteuning via scholingsprogramma's, leernetwerken en ondersteuning van de vak- en beroepsverenigingen. Daarnaast wordt ingezet op het aanpassen van leermiddelen en passende toetsing. Door een cyclische implementatie in verschillende fases met monitoring en evaluatie wordt continu geleerd en bijgestuurd, zodat de vernieuwing duurzaam bijdraagt aan beter onderwijs.

4.1.2. Gevolgen voor leermiddelenmakers en toetsaanbieders

Een ander gevolg van de vernieuwde kerndoelen is dat leermiddelenmakers en toetsaanbieders hun aanbod actualiseren om het te laten aansluiten op de geactualiseerde kerndoelen. Met heldere en concrete vernieuwde kerndoelen wordt nagestreefd dat het aanbod goed aansluit op het beoogde curriculum. Leermiddelenmakers en toetsaanbieders zijn vanaf de start van het ontwikkelproces betrokken geweest om zo de overgang naar de vernieuwde kerndoelen ook voor hen te verkleinen en om ervoor te kunnen zorgen dat scholen zo snel mogelijk met geactualiseerde leermiddelen aan de slag kunnen. De leerlijnen en ondersteunende materialen die door SLO ontwikkeld worden, zijn niet alleen belangrijk voor leraren en schoolleiders, maar ook voor educatieve uitgeverijen en toetsontwikkelaars.

4.1.3. Gevolgen voor aanbieders van onderwijsadvies-, ondersteuning en expertise

Er is een breed veld aan publieke en private organisaties die scholen ondersteunen bij onderwijsverbeteringen met professionaliseringstrajecten, handvatten, advies en expertise. Als gevolg van dit besluit gaat een prikkel naar private organisaties uit om hun aanbod af te stemmen op de (implementatie van de) vernieuwde kerndoelen. Ook publieke organisaties als SLO, de vak- en beroepsverenigingen, het Nationaal Kennisinstituut Onderwijs (NKO) en de sectorraden gaan hun ondersteuningstrajecten en expertiseaanbod op de vernieuwde kerndoelen richten, al dan niet in opdracht van het ministerie van OCW.

4.2 Gevolgen voor het doenvermogen

Het curriculum is altijd onderhevig aan veranderingen, in aansluiting bij ontwikkelingen in de samenleving. Het vernieuwen is dus al standaard onderdeel van ieders werk in het onderwijs. Alhoewel het besluit aanbieders van leermiddelen en toetsen, en organisaties voor onderwijsadvies en -ondersteuning tot handelen aanzet, is daarom de verwachting dat het besluit niet leidt tot een belasting van hun doenvermogen. De werkzaamheden die zij gaan verzetten zijn niet anders dan die zij al uitvoeren. Bovendien zijn deze

doelgroepen tijdig geïnformeerd over de op handen zijnde curriculumherziening en hebben zij voldoende tijd om hun aanbod aan te passen.

De veranderingen die optreden als gevolg van dit besluit hebben naar inschatting ook geen effect op het doenvermogen van leerlingen. Leerlingen volgen al les in onder meer aardrijkskunde, sport en Engels. Daarnaast krijgen leerlingen al burgerschapsonderwijs en besteden scholen al aandacht aan digitale geletterdheid. De nieuwe (functionele) kerndoelen digitale geletterdheid en burgerschap maken wel concreter wat leerlingen moet kunnen, kennen en hebben ervaren.
Het besluit heeft naar verwachting wel gevolgen voor het doenvermogen van scholen en bevoegde gezagen. Zij moeten zicht krijgen op de nieuwe (functionele) kerndoelen digitale geletterdheid, burgerschap, Nederlandse Gebarentaal (voortgezet speciaal onderwijs), en de geactualiseerde kerndoelen van de andere leergebieden en deze vertalen naar de lespraktijk. Leraren moeten tijd, ruimte en ondersteuning krijgen om hun onderwijsprogramma te actualiseren op basis van vernieuwde kerndoelen. Schoolleiders zorgen voor goede aansturing, begeleiding en ondersteuning van leraren(teams) bij het implementeren van een doelgericht en samenhangend curriculum. Daarnaast ontwikkelen zij een visie op het aanbieden van de nieuwe leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap, en hoe dit te integreren in het schooleigen curriculum. Dit geldt ook voor Nederlandse Gebarentaal in cluster-2 onderwijs. Tijdens de fase van beproeven is gebleken dat een meerderheid van de scholen dit doenbaar acht maar dat professionalisering van leraren nodig is voor de implementatie. Dit geldt in het bijzonder voor de nieuwe leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap in het funderend onderwijs, en voor Nederlandse Gebarentaal in het voortgezet speciaal onderwijs. Om scholen te ondersteunen bij de implementatie van de vernieuwde kerndoelen biedt het ministerie van OCW scholen en bevoegde gezagen de mogelijkheid om professionaliseringstrajecten te volgen die onder andere gericht zijn op het vergroten van het curriculumbewustzijn. Scholen en bevoegde gezagen krijgen bovendien een aantal jaar de tijd om de vernieuwde kerndoelen onderdeel te maken van het schooleigen curriculum. Al met al is de verwachting dat het besluit doenbaar is.

4.3 Gevolgen voor de regeldruk

Regeldruk is het effect dat (nieuwe) regelgeving heeft op de personen of organisaties waarop die regelgeving van toepassing is. Het onderhavige besluit heeft gevolgen voor de regeldruk van het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs. Voor alle hieronder genoemde bedragen liggen de feitelijke regeldrukkosten lager dan de relatieve regeldrukkosten aangezien veel van de gevolgen van de maatregelen die met dit besluit verplicht worden gesteld al de dagelijkse praktijk zijn op scholen (met een curriculum werken, passende leermiddelen kiezen en/of ontwerpen, professionalisering volgen, et cetera). Daarbij zijn de gevolgen voor de regeldruk niet structureel van aard. Er kan van worden uitgegaan dat, zodra scholen gewend zijn aan de vernieuwde kerndoelen, het besluit geen gevolgen meer heeft voor de regeldruk. Naar inschatting duurt het drie jaar voordat scholen geheel gewend zijn.[49] Over het geheel is de inschatting dat gedurende die drie jaar minimaal 50 procent van de regeldrukkosten geen feitelijke toename vormt. Het gaat namelijk deels om staande praktijk: leraren houden hun vakgebied bij, overleggen met elkaar om onderwijs vorm te geven en stellen hun lessen bij, ook als er geen herziene kerndoelen worden vastgelegd. De kerndoelen vormen de inhoud van reeds bestaande overleg- en ontwikkelstructuren en daarmee is een deel van de regeldrukkosten naar verwachting geen feitelijke toename.

[49] Inschatting gebaseerd op het feit dat scholen 'van onderop' implementeren: eerst de onderbouw van het po, dan de middenbouw en vervolgens de bovenbouw. Ook het vo volgt drie tranches: leerjaar 1, 2 en 3.

Veel van de verplichtingen komen in de praktijk ten laste van scholen en bevoegde gezagen. Om die reden is de regeldruk per instelling berekend. De regeldrukkosten zijn berekend voor het bevoegd gezag, het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs. Binnen de sector primair onderwijs is ook speciaal basisonderwijs (hierna: sbao) meegenomen aangezien voor deze leerlingen ook de kerndoelen voor het primair onderwijs gelden. Het aantal personeelsleden en scholen is overgenomen van *OCW in cijfers* 2024 en 2025.[50] Voor het aantal leraren dat werkzaam is in de onderbouw van het voortgezet onderwijs is uitgegaan van 55 procent van de personeelssterkte vo in fte's. In de berekening van de regeldrukkosten is uitgegaan van de standaard uurtarieven die het ATR hanteert: voor onderwijsgevenden € 54,- en € 77,- voor leidinggevenden (bevoegd gezag).

In de onderstaande tabel is weergegeven wat de totale gevolgen zijn voor de regeldruk die dit besluit oplegt. De regeldrukkosten zijn berekend per doelgroep en uitgesplitst naar professionalisering, intern overleg en monitoring. Voor de regeldrukkosten die gemoeid zijn met de implementatie geldt dat minimaal 50 procent geen feitelijke toename vormt, aangezien het inspanningen betreft die scholen en bevoegde gezagen doorgaans al doen.

Tabel: overzicht totale regeldrukkosten per doelgroep

	Per po-school	**Per vo-school**	**Per (v)so-school**	**Per bestuur**
Regeldrukkosten professionalisering	€ 8.096,94	€ 23.733,89	€ 7.588,75	€ 1.848
Regeldrukkosten intern overleg	€ 3.588,82	€ 10.856	€ 5.979,50	€ 577,50
Regeldrukkosten monitoring				€ 2.079
Totaal	€ 11.685,76	€ 34.589,89	€ 13.568,25	€ 4.504,50

4.3.1 Aanschaf nieuwe leermiddelen

Scholen hebben geen regeldrukkosten om nieuwe leermiddelen aan te schaffen. Leermiddelen behoren tot de kosten die scholen jaarlijks al maken. Het overgangsrecht bepaalt dat scholen tot 1 augustus 2031 gebruik kunnen maken van 'oude' leermiddelen. De afschrijvingstermijn voor leermiddelen bedraagt circa vier jaar. Scholen hoeven hiervoor dus geen extra kosten te maken, de regeldrukkosten zijn nihil.

4.3.2 Aanpassing lerarenopleidingen

De lerarenopleidingen nemen de herziening van de kerndoelen mee in een breder pakket aan herzieningen van de landelijke kennisbases en opleidingscurricula, waarbij ook de wijziging van de bekwaamheidseisen en overige actualiseringen worden meegenomen. De implementatie daarvan start in het schooljaar 2026/2027. De kosten die hiervoor worden gemaakt behoren tot de kosten die lerarenopleidingen sowieso maken om de landelijke kennisbasis en opleidingscurricula van tijd tot tijd te herzien. Wel is er drie miljoen euro extra beschikbaar gesteld voor digitale geletterdheid omdat dit een nieuw leergebied is.

[50] 'Personeelssterkte primair onderwijs', ocwincijfers.nl.

4.3.3 Professionalisering

De implementatie van de vernieuwde kerndoelen is een complex proces en vergt een lange adem. SLO pleit er dan ook voor om bestuurders, schoolleiders en leraren de tijd en de ruimte te geven om de vernieuwde kerndoelen te implementeren.[51] Om hen hiervoor toe te rusten is het verstandig dat scholen zo snel mogelijk een beeld vormen wat de impact is van de vernieuwde kerndoelen op het onderwijs dat momenteel gegeven wordt en om in beeld te brengen wat de consequenties zijn voor de professionaliseringsactiviteiten. Temeer omdat het kerndoelen betreft voor nieuwe en meerdere leergebieden waarbij het bijdraagt aan de onderwijskwaliteit als deze in samenhang worden aanboden. Het is nadrukkelijk niet de bedoeling dat curriculumimplementatie enkel als een individuele opdracht wordt gezien, maar juist in teamverband plaatsvindt. De implementatie van vernieuwde kerndoelen maakt onderdeel uit van deze bredere professionaliseringsopgave. Omdat het gaat om een complexe opdracht voor scholen worden de regeldrukkosten voor professionalisering niet gehalveerd, zoals bij het intern overleg wel het geval is. Hoewel het implementeren van geactualiseerd onderwijs hoort bij de werkzaamheden van scholen en leraren gaat het hier om het actualiseren van meerdere leergebieden volgens een fasering die de school wenselijk, haalbaar en realistisch acht. Ook zal het per school sterk verschillen hoe groot de professionaliseringsbehoefte is en op welke leergebieden die ziet. De berekening hieronder gaat dan ook uit van een grove gemiddelde schatting.

De inschatting is dat er, als gevolg van dit besluit, voor een periode van drie jaar hogere regeldrukkosten voor professionalisering zijn. De tarieven en het aantal benodigde uren voor professionalisering voor leraren primair onderwijs, speciaal onderwijs en voortgezet (speciaal) onderwijs en bestuurders zijn overgenomen uit het *Handboek meting regeldrukkosten*.[52] Voor het volgen van een opleiding van een complexe moeilijkheidsgraad wordt in het Handboek 8 uur gehanteerd.

> Voor het primair onderwijs:
> 8 uur complexe opleiding per jaar x 3 jaar x 79.600 leraren po en sbao in fte's x 0,49 (het aandeel van de overige leergebieden in het totale curriculum)[53] x € 54 = € 50.549.184 regeldrukkosten voor het totaal aantal leraren.
> € 50.549.184 : 6243 po en sbao-scholen = **€ 8.096,94 per po/sbao-school.**
>
> Voor het voortgezet onderwijs:
> 8 uur complexe opleiding per jaar = 8 x 3 jaar x (60.600 leraren vo in fte's x 0,55 voor het aantal fte's in de onderbouw van het vo) x 0,8 (percentage leraren overige leergebieden) x € 54 = € 34.556.544 regeldrukkosten voor het totaal aantal leraren.
> € 34.556.544 : 1456 vo-scholen = **€ 23.733,89 per vo-school.**
>
> Voor het (voortgezet) speciaal onderwijs:
> 8 uur complexe opleiding per jaar = 8 x 3 jaar x 11.100 leraren (v)so in fte's x 0,14 (het aandeel van de leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap in het totale curriculum) x € 54 = € 1.995.840 regeldrukkosten voor het totaal aantal leraren.
> € 1.995.840 : 263 (v)so-scholen = **€ 7.588,75 per (v)so-school.**

[51] *Advies implementatie kerndoelen.* SLO, mei 2024, Amersfoort.
[52] Handboek meting regeldrukkosten, p. 15-19.
[53] Zie voor de berekening van het aandeel burgerschap, digitale geletterdheid, mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur, bewegen en sport binnen het totale curriculum: *Verdeling van ontwerptijd voor ontwikkeling van kerndoelen in po en onderbouw vo* SLO, 2022.

8 uur complexe opleiding per jaar x 3 jaar x 2490 leraren cluster 2-onderwijs[54] x 0,30 (het geschatte aandeel van het leergebied Nederlandse Gebarentaal in het totale curriculum)[55] x € 54 = € 968.112 regeldrukkosten voor het totaal aantal leraren. Dit kan niet worden teruggerekend per school omdat er te weinig gegevens bekend zijn om hiervan een inschatting te kunnen maken.

Voor besturen in het po:
8 uur complexe opleiding per jaar x 3 jaar x € 77 **= € 1.848 per bestuur**

Voor besturen in het vo:
8 uur complexe opleiding per jaar x 3 jaar x € 77 **= € 1.848 per bestuur**

Voor besturen in het (v)so:
8 uur complexe opleiding per jaar x 3 jaar x €77 = **€ 1.848 per bestuur**

4.3.4 Intern overleg

Naar verwachting neemt de regeldruk voor scholen en bevoegde gezagen toe als gevolg van extra intern overleg met het schoolteam en/of de vaksectie. In het Handboek wordt 5 uur gehanteerd voor complexe interne vergaderingen. We gaan ervan uit dat 50% daarvan inspanningen betreft die scholen en bevoegde gezagen al doen.

Voor het primair onderwijs:
5 uur complexe interne vergadering per jaar x 3 jaar x 112.900 personeelssterkte po in fte's x 0,49 (het aandeel van de overige leergebieden in het totale curriculum) x € 54 **=** € 44.810.010 voor het totaal aantal personeelsleden in het primair onderwijs.
€ 44.810.010 : 6243 po en sbao-scholen = € 7.177,64 x 0,5 = **€ 3.588,82 per po en sbao- school**.

Voor het voortgezet onderwijs:
5 uur complexe interne vergadering per jaar x 3 jaar x 88.700 personeelssterkte vo in fte's x 0,8 (het aandeel leraren van de overige leergebieden) x 0,55 voor het aantal fte's in de onderbouw van het vo x € 54 = € 31.612.680 voor het totaal aantal personeelsleden in het voortgezet onderwijs.
€ 31.612.680 : 1456 vo-scholen = € 21.712,01 x 0,5 = **€ 10.856 per vo-school**.

Voor het (voortgezet) speciaal onderwijs:
5 uur complexe interne vergadering per jaar x 3 jaar x 22.400 personeelssterkte (v)so in fte's x 0,14 (het aandeel van de leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap binnen het totale curriculum) + 2490 leraren cluster 2-onderwijs[56] x 0,30 (het geschatte aandeel van het leergebied Nederlandse Gebarentaal in het totale curriculum) x € 54 = € 3.145.230 voor het totaal aantal personeelsleden in het (voortgezet) speciaal onderwijs.
€ 3.145.230 : 263 (v)so-scholen = € 11.959,10 x 0,5 = **€ 5.979,50 per (v)so school**

Voor besturen in het po:

[54] Dit betreft het totaal aantal leraren in cluster 2-onderwijs. Er zijn geen cijfers beschikbaar hoeveel leraren lesgeven in Nederlandse Gebarentaal. Om deze reden wordt er gerekend met het totaal aantal leraren om tot een schatting te komen. Ook is niet bekend om hoeveel fte het gaat gemiddeld of per leraar. Daarom is gerekend met leraaraantallen.
[55] Dit betreft een schatting omdat voor het leergebied Nederlandse Gebarentaal geen ontwerpruimte is toegewezen en dit valt binnen de vrije ruimte van de school. Omdat de omvang van de kerndoelen Nederlandse Gebarentaal vergelijkbaar is met Nederlands wordt gerekend met 0,30 om tot een schatting te komen.
[56] Er wordt gerekend met het totaal aantal leraren in cluster 2-onderwijs omdat er geen cijfers bekend zijn van het aantal leraren dat inzetbaar is als leraar Nederlandse Gebarentaal. Dit betreft dus een ruime schatting.

5 uur complexe interne vergadering per jaar x 3 jaar x € 77 x 0,5 **= € 577,50 per po-bestuur**

Voor besturen in het vo:
5 uur complexe vergadering per jaar x 3 jaar x € 77 x 0,5 **= € 577,50 per vo-bestuur**

Voor besturen in het (v)so:
5 uur complexe vergadering per jaar x 3 jaar x € 77 x 0,5 **= € 577,50 per (v)so-bestuur**

4.3.5 Monitoring door het bevoegd gezag

Het bevoegd gezag is belast met de monitoring van de voortgang van de implementatie van de kerndoelen van de herziene overige leergebieden. Het Handboek hanteert standaard tijdsinvesteringen voor handelingen die gezamenlijk het onderdeel monitoring vormen (o.a. gegevens verkrijgen, gegevens verwerken, data versturen). In totaal bedraagt dit 9 uur aan complexe handelingen.

Voor besturen in het po:
9 uur complexe monitoring per jaar x 3 jaar x € 77 = **€ 2.079 per po-bestuur**

Voor besturen in het vo:
9 uur complexe monitoring per jaar x 3 jaar x € 77= **€ 2.079 per vo-bestuur**

Voor besturen in het (v)so:
9 uur complexe monitoring per jaar x 3 jaar x € 77= **€ 2.079 per (v)so-bestuur**

5. Toezicht en handhaving

Met dit besluit worden per 1 augustus 2027 de kerndoelen voor de leergebieden burgerschap, digitale geletterdheid, mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur en bewegen en sport vastgelegd voor het primair en voortgezet onderwijs evenals de functionele kerndoelen voor de leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap, en Nederlandse Gebarentaal voor leerlingen in het (voortgezet) speciaal onderwijs. Tot 1 augustus 2031 wordt er een overgangsperiode gehanteerd. Dit is belangrijk om ervoor te zorgen dat scholen voldoende tijd krijgen om hun curriculum aan te passen, waar nodig nieuwe leermiddelen aan te schaffen of te ontwikkelen, en leraren te kunnen professionaliseren en bijscholen op eventuele nieuwe onderwijsinhouden. Ook is het belangrijk dat de integraliteit en samenhang van het nieuwe curriculum vormgegeven kan worden: daarvoor is tijd nodig. De inspectie houdt toezicht op de kerndoelen afhankelijk van de keuze die het bevoegd gezag maakt voor de vormgeving van haar onderwijs of zij werken met de oude kerndoelen of de vernieuwde kerndoelen. Daarbij gaat de inspectie scholen stimuleren om zo veel mogelijk te werken met de vernieuwde kerndoelen. Op 1 augustus 2031 eindigt de overgangsfase van de curriculumherziening en werken alle scholen met de vernieuwde kerndoelen. Vanaf dit moment houdt de inspectie hier ook bij alle scholen toezicht op. Scholen krijgen dus voor de leergebieden burgerschap, digitale geletterdheid, mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur, bewegen en sport, Nederlandse Gebarentaal, en de functionele kerndoelen digitale geletterdheid en burgerschap, vier jaren de tijd tot handhavend toezicht plaatsvindt.

6. Financiële gevolgen

Er zijn geen directe kosten verbonden aan het vastleggen van vernieuwde kerndoelen voor de leergebieden digitale geletterdheid, burgerschap, mens en maatschappij, mens en natuur, moderne vreemde talen, kunst en cultuur, bewegen en sport, Nederlandse Gebarentaal en de functionele kerndoelen voor de leergebieden digitale geletterdheid en burgerschap. Wel zijn er kosten gemaakt voor de totstandkoming van de kerndoelen. Ook zijn er kosten verbonden aan de ondersteuning van scholen bij de implementatie van het nieuwe curriculum voor deze leergebieden. Voor de implementatie van het nieuwe curriculum (alle leergebieden in alle sectoren) is gedurende de implementatieperiode (2025-2031) €50 miljoen gereserveerd ter ondersteuning van schoolbestuurders, schoolleiders en schoolteams. Daarnaast gaan scholen zelf kosten maken voor de implementatie, die deels tot de reguliere taken van scholen behoren en die deels vallen onder de extra middelen die eerder met dit doel aan de bekostiging zijn toegevoegd. De inspectie geeft in haar uitvoeringstoets aan dat indien het vernieuwde curriculum in de volle breedte aandacht dient te krijgen dit iets vraagt van de inrichting van het toezicht en de kennis van de inspecteurs. Beide zou extra capaciteit van de inspectie betekenen. De regering acht het van belang dat er in de volle breedte toezicht wordt gehouden op het vernieuwde curriculum en vraagt dit dus extra capaciteit van de inspectie. Voorlopig worden de kosten geschat op (een) enkele fte(s). Deze kosten zijn gedekt op artikel 3 van de begroting van OCW.

7. Caribisch Nederland

In Caribisch Nederland geldt in de basis dezelfde wet- en regelgeving als in Europees Nederland, tenzij er een beargumenteerde noodzaak is om hiervan af te wijken (*comply or explain*).

Omdat de context op de eilanden verschilt met die van Europees Nederland is het in het belang van de leerlingen nodig om op onderdelen de kerndoelen anders vorm te geven. Daarom is ervoor gekozen om de onderhavige kerndoelen niet voor Caribisch Nederland te laten gelden. Momenteel wordt bezien welke aanpassingen, ten opzichte van de vernieuwde kerndoelen in Europees Nederland, nodig zijn voor het onderwijs in Caribisch Nederland. De vernieuwde kerndoelen voor Europees Nederland vormen daarbij het uitgangspunt. Eventuele aanpassingen dienen de herkenbaarheid, bruikbaarheid en toepasbaarheid voor het onderwijs op de BES-eilanden[57] ten goede te komen. Nadat de vernieuwde kerndoelen hierop zijn getoetst en eventueel aangepast, worden deze in een later besluit vastgesteld.

Een ander verschil met Europees Nederland is dat de kerndoelen op Sint Eustatius en Saba alleen gebruikt worden in het primair onderwijs omdat het voortgezet onderwijs wordt vormgegeven op grond van het Besluit Saba Comprehensive School en Gwendoline van Puttenschool BES. Het onderwijs is daar ingericht naar het curriculum van de Caribbean Examinations Council (hierna: CXC). Het is voor leerlingen van groot belang dat de kerndoelen voor het primair onderwijs op het CXC-curriculum aansluiten. Ook hiervoor is het mogelijk dat aanpassingen nodig zijn.

Daarnaast kent Caribisch Nederland formeel geen speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs of voortgezet speciaal onderwijs. Er worden dus geen functionele kerndoelen ontwikkeld voor Caribisch Nederland. Wel bestaat de mogelijkheid om, conform artikel 11, vijfde lid, en artikel 12, vijfde lid van de WPO BES, af te wijken van het reguliere onderwijsprogramma voor leerlingen met een specifieke onderwijsbehoefte. Het is dan aan de school om vervangende onderwijsdoelen te hanteren.

[57] Bonaire, Sint Eustatius en Saba.

De actualisatie van de kerndoelen op Caribisch Nederland volgt die van Europees Nederland omdat er kritisch naar de definitieve conceptkerndoelen voor Europees Nederland gekeken moet worden of er aanpassingen nodig zijn voor Caribisch Nederland. Dat gebeurt gefaseerd om de leraren en experts op de eilanden niet te overvragen. Sinds 2024 werkt SLO in samenwerking met de scholen op Caribisch Nederland aan de kerndoelen voor de talen (Nederlands, Papiaments en Engels). Deze zijn in het voorjaar van 2026 op bruikbaarheid en uitvoerbaarheid getoetst in de praktijk tijdens de fase van beproeven en indien nodig van aanpassingen voorzien. In het najaar van 2025 is een start gemaakt met de kerndoelen voor rekenen en wiskunde. Zowel de kerndoelen voor de talen als die voor rekenen en wiskunde worden naar verwachting eind 2026 definitief opgeleverd. De actualisatie van de kerndoelen voor de overige leergebieden is in 2027 gestart. Tot het moment dat de vernieuwde kerndoelen bij besluit worden vastgesteld, blijven voor het funderend onderwijs in Caribisch Nederland de huidige kerndoelen gelden.

8. Advies en consultatie

8.1 Internetconsultatie

Een eerdere versie van dit besluit is onderwerp geweest van internetconsultatie. De consultatie stond open van 28 april 2026 tot en met 9 juni 2026. In totaal zijn er 247 reacties binnengekomen, variërend van burgers tot organisaties. Over het algemeen is er steun voor de vernieuwde kerndoelen en wordt de brede samenwerking met het veld gewaardeerd om tot de totstandkoming van deze kerndoelen te komen. Het onderwijs wacht al lang op een vernieuwd curriculum. De urgentie voor het vastleggen van de vernieuwde kerndoelen is bij een groot aantal reacties uitgesproken. De kerndoelen bieden daarnaast volgens respondenten zowel richting als ruimte. Ten opzichte van de geconsulteerde versie heeft de regering in samenspraak met SLO enkele wijzigingen in de kerndoelen aangebracht, zoals hieronder in paragraaf 8.2 beschreven staat.

8.2 Wijzigingen kerndoelen

In samenspraak met SLO is één kerndoel aangepast om de formulering correcter te laten aansluiten bij de juridische inrichting van het Koninkrijk der Nederlanden. Het gaat hier om kerndoel po 26A, onder b, binnen het leergebied Mens en Maatschappij. Het kerndoel is aangepast van: "uitleggen dat Nederland en de Overzeese gebieden samen het Koninkrijk der Nederlanden vormen en deel uitmaken van de Europese Unie, naar "uitleggen dat Nederland deel uitmaakt van de Europese Unie en dat Nederland inclusief Caribisch Nederland, samen met Aruba, Curaçao en Sint- Maarten het Koninkrijk der Nederlanden vormt".

Mens en natuur en mens en samenleving
Een organisatie op het gebied van geografie en onderwijs heeft inhoudelijke aanpassingen voorgesteld voor de kerndoelen mens en samenleving en mens en natuur. Daarnaast zijn er suggesties gedaan voor het toevoegen van kerndoelen. Eveneens wordt gevraagd om natuurrampen expliciet op te nemen in de kerndoelen.
Voor een reactie op het toevoegen of wijzigen van kerndoelen wordt verwezen naar paragraaf 8.4 van deze nota van toelichting. Voor wat betreft het punt over natuurrampen, die worden reeds expliciet benoemd in vo kerndoel 29E, onder e. Een nadere toevoeging is dan ook niet vereist.

In reactie op de inhoudelijke suggesties zijn enkele kerndoelen aangepast. Voorgesteld wordt om vo kerndoel 33A, subdoel b aan te passen. De huidige formulering zou verschillende concepten combineren die inhoudelijk niet goed met elkaar verbonden kunnen worden. Er wordt voorgesteld om de begrippen exogeen en endogeen toe te

voegen aan subdoel c. De suggestie om subdoel c te veranderen is overgenomen. Daarnaast is subdoel b opgesplitst en is de volgorde van natuurrampen aangepast zodat die beter aansluiten bij de aardrijkskundige begrippen endogeen en exogeen.
Wat betreft de suggestie op vo kerndoel 33B, subdoel a, is het begrip geofactoren vervangen door klimaatfactoren. Echter is het verdwijnen van het begrip geofactoren niet wenselijk omdat de onderlinge samenhang van geofactoren een belangrijk onderdeel van de aardrijkskundige inhoud vormt. Daarom is het begrip toegevoegd aan vo kerndoel 33A. Daarnaast wordt aangegeven dat het onlogisch is om endogene en exogene processen te koppelen aan klimaatverandering in vo kerndoel 33B, subdoel b. Er wordt voorgesteld om het kerndoel aan te passen naar "analyseren van de oorzaken van klimaatverandering op geologische en menselijke tijdschaal". Wat betreft deze suggestie wordt de inhoudelijke feedback overgenomen door het woord 'analyseren' te vervangen door 'beschrijven'. De analytische kant van het vraagstuk klimaatverandering heeft in het leergebied een plaats in vo kerndoel 29A tot en met E. Om toch de bewijsvoering te verstevigen voor klimaatverandering en andere onderwerpen, wordt het woord bewijsvoering toegevoegd aan vo kerndoel 29D. De suggesties voor vo kerndoel 33B, subdoel c zijn deels overgenomen. Er wordt gesteld dat in het leergebied mens en maatschappij wordt gevraagd om "mitigatie- en adaptatiemaatregelen" voor klimaatverandering en watervraagstukken te "verkennen", maar de inhoudelijke kennis die hiervoor vanuit het leergebied mens en natuur zou moeten komen nu ontbreekt. Als reactie hierop is de inhoud duidelijker omschreven door dit subdoel op te splitsen. Tot slot wordt aanbevolen de koolstofkringloop als essentiële kennis op te nemen in vo kerndoel 33B om klimaatverandering te begrijpen. Het is begrijpelijk dat op het niveau van systeem aarde dit concept gemist wordt. De koolstofkringloop wordt gezien als essentiële kennis voor het begrijpen van klimaatverandering. Deze suggestie is daarom overgenomen.

Watereducatie
Een koepelorganisatie op het gebied van water stelt voor enkele thema's, zoals huishoudelijk watergebruik, expliciet op te nemen in de kerndoelen. Voor een reactie hierop wordt verwezen naar paragraaf 8.4 toevoegen en wijzigen van kerndoelen van de nota van toelichting.
Daarnaast wordt de opmerking geplaatst dat zaken zoals waterkringloop en watersystemen niet abstract of theoretisch worden uitgewerkt, waarbij watereducatie betekenisvoller zou worden wanneer leerlingen ook hun eigen omgeving onderzoeken. Wat dit punt betreft is het goed om op te merken dat scholen vrij zijn in de manier waarop ze invulling geven aan deze kerndoelen, en dus ook de eigen omgeving hierbij kunnen betrekken.
Ook wordt voorgesteld om niet in de kerndoelen van leerlingen te verwachten om relaties te leggen tussen klimaatverandering en waterkwaliteit. Dit vraagstuk is té complex voor leerlingen in de onderbouw van het vo. Deze suggestie is overgenomen, het vraagstuk heeft in de conceptexamenprogramma's aardrijkskunde wel een plek.
Wat betreft de opmerking over het watersysteem, lijkt een andere definitie gehanteerd te worden dan zoals die is gegeven in de begrippenlijst. Het watersysteem in de kerndoelen wordt breder gezien dan het (Nederlandse) watersysteem en niet alleen bepaald door mensen. Tot slot wordt bepleit om wateroverlast, overstromingen, watertekorten en waterkwaliteit expliciet te benoemen. Als reactie hierop wordt het begrip watertekorten nu expliciet benoemd in vo kerndoel 29E, subdoel e, waar de beschikbaarheid van water al reeds onderdeel was van de kerndoelen. Dit geldt ook voor het begrip overstromingen.

De overige reacties hebben geen aanleiding gegeven om de kerndoelen of het ontwerpbesluit aan te passen.

8.3 Diversen

Ook zijn er aandachtspunten meegegeven en zorgen geuit rondom diverse onderwerpen.

In onderstaande alinea's wordt hierop een nadere toelichting gegeven. Ten aanzien van verschillende leergebieden loopt de zorgen en kritiek uiteen van wettelijke verplichtingen tot het gebruik van bepaalde termen en een snel veranderende technologische samenleving.

Kunst en Cultuur
Een aanzienlijk deel van de respondenten, waaronder culturele instellingen, stichtingen, (vak)verenigingen, (hoge)scholen en burgers, heeft gereageerd op de kerndoelen kunst en cultuur, en verzoekt om alle vijf kunstdisciplines (muziek, beeldende vormgeving, dans, theater en film) te verplichten. Hierbij wordt de reactie van het Strategisch Beraad Kunstonderwijs herhaaldelijk door respondenten onderschreven. Als reactie hierop waarderen we de inbreng van deze respondenten. Naast de motie Soepboer c.s,, die de regering heeft opgeroepen om het aantal kerndoelen terug te brengen en daarbij de focus te houden op de basisvaardigheden, zou het verplichten van vijf kunstdisciplines overladenheid in de hand werken. [58] Dit is juist een van de redenen waarom het curriculum vernieuwd wordt. Daarnaast is het goed om op te merken dat een dergelijke verplichting echter niet in de kerndoelen kan worden opgenomen, omdat de wet reeds bepaalt dat scholen verplicht zijn onderwijs te verzorgen in muziek, beeldende vormgeving en daarnaast ten minste één van de disciplines dans, theater of film aan te bieden. Het is op dit moment dus verplicht om minimaal drie kunstdisciplines aan te bieden. Kerndoelen zijn een uitwerking van de wettelijke opdracht en kunnen bij lagere regelgeving niet afwijken van de wet.[59] Het staat scholen uiteraard wel vrij om meer dan drie kunstdisciplines aan te bieden.

Burgerschap
Een deel van de respondenten, waaronder burgers maakt zich zorgen over de ruimte die burgerschapskerndoelen zouden innemen en de rol die ouders hebben bij de thema's die raken aan burgerschap zoals het verkennen van de eigen identiteit of seksualiteit. Daarnaast zouden de kerndoelen in strijd zijn met religie en seculiere ideologieën opleggen. Ook zouden de nieuwe kerndoelen te concreet geformuleerd zijn waardoor de vrijheid van een eigen mening zou worden ontnomen en zouden ze de pedagogische en didactische vrijheid van scholen beperken. Wat deze reacties betreft, is het belangrijk om te benadrukken dat de kerndoelen burgerschap, net als de andere kerndoelen, concreet geformuleerd zijn om leraren meer houvast te bieden in wat ze wel of niet moeten aanbieden. De kerndoelen stimuleren leerlingen om bijvoorbeeld ervaringen op te doen met inspraak, waardoor leerlingen ook ervaringen opdoen met het uitdrukken van eigen standpunten, luisteren naar argumenten van anderen, compromissen sluiten en omgaan met de uitkomsten van besluitvormingsprocessen. De kerndoelen sluiten aan bij de wettelijke burgerschapsopdracht en vormen geen verregaandere limitering van de vrijheid van onderwijs dan reeds uit de wettelijke burgerschapsopdracht voortvloeit. Met het vaststellen van kerndoelen burgerschap wordt wel een nadere inkleuring gegeven aan wat onder het onderwijsinhoudelijk gedeelte van de burgerschapsopdracht verstaan moet worden. De regering acht dit noodzakelijk om de kwaliteit van het (burgerschaps)onderwijs te borgen. Dit wordt ook nader toegelicht in hoofdstuk 3: verhouding tot hoger recht.

Daarnaast is opgemerkt dat het onduidelijk zou zijn hoe de kerndoelen burgerschap zich verhouden tot de wettelijke burgerschapsopdracht. Om die verhouding te verduidelijken, is de toelichting in paragraaf 2.2.1 aangescherpt.

Verder is geadviseerd om de verwijzingen naar de drie basiswaarden van de democratische rechtsstaat (vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit) uit de kerndoelen

[58] *Kamerstukken II* 2024/25, 31 293, nr. 766
[59] Artikelen 9, vierde lid, onder m, van de WPO, 13, vierde lid, onder m, van de WEC en 2.13, vierde lid, onder n, van de WVO 2020.

te schrappen, omdat deze waarden daardoor een juridische status zouden krijgen die zij tot nu toe niet hadden en zij volgens de indiener vaak met seculiere ideologieën worden geassocieerd. De drie basiswaarden maken echter reeds onderdeel uit van de wettelijke burgerschapsopdracht en hebben daarmee al een juridische status. De opname van deze waarden in de kerndoelen creëert daarom geen nieuwe juridische status, maar sluit aan bij de bestaande wettelijke opdracht en werkt deze nader uit.

Het College voor de Rechten van de Mens heeft geadviseerd om in de kerndoelen de term 'gelijkwaardigheid' te vervangen door 'gelijkheid'. Het antwoord hierop is dat bij de formulering van de kerndoelen, conform de wettelijke opdracht, bij de terminologie van de wettelijke burgerschapsopdracht en de memorie van toelichting daarbij is aangesloten. De kerndoelen geven een nadere uitwerking aan deze wettelijke opdracht en moeten daarmee in samenhang worden gelezen. Wel zijn de begrippen vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit in de toelichting nader geduid, zodat duidelijker is hoe deze begrippen moeten worden begrepen. Bij deze duiding is aangesloten bij de toelichting van de wettelijke burgerschapsopdracht. Hetzelfde geldt ook voor het gebruik van de term 'geslacht' in plaats van 'gender' in de kerndoelen en wordt conform de wettelijke opdracht, aangesloten bij de tekst van de burgerschapsopdracht. Hoewel de burgerschapsopdracht expliciet spreekt over 'geslacht', is het bevorderen van het omgaan met en acceptatie van een ieder ongeacht geslachtskenmerken, genderidentiteit en genderexpressie een belangrijk onderdeel van de bredere opdracht om leerlingen kennis en respect bij te brengen voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat via de wettelijke burgerschapsopdracht. Ook diversiteit, waaronder genderdiversiteit, maakt onderdeel uit van de wettelijke burgerschapsopdracht. De burgerschapsopdracht is bewust algemeen geformuleerd en beschrijft de gemeenschappelijke kern van het burgerschapsonderwijs.[60] Het is daarom niet wenselijk om alle vormen van diversiteit expliciet in de kerndoelen te benoemen. De kerndoelen vormen een inhoudelijke uitwerking van deze wettelijke burgerschapsopdracht en concretiseren de kennis, inzicht, vaardigheden en ervaringen die leerlingen in dat kader verwerven. Dat een begrip, zoals genderidentiteit of genderdiversiteit, niet expliciet in een kerndoel wordt genoemd, betekent dan ook niet dat daarvoor binnen het burgerschapsonderwijs geen aandacht moet zijn.

Tot slot werpt een uitgever de vraag op welke ruimte uitgeverijen wordt geboden om burgerschap effectief vorm te geven, gegeven de wrijving tussen de voorgeschreven vakoverstijgende benadering en de praktijk waarin scholen dit veelal als afzonderlijk vak zouden inroosteren. Het antwoord hierop is dat het belangrijk is om op te merken dat er geen sprake is van een voorgeschreven vakoverstijgende benadering, maar slechts een advies om de kerndoelen burgerschap te integreren in het onderwijsaanbod. Het is uiteindelijk aan scholen zelf om te bepalen hoe zij de kerndoelen burgerschap willen aanbieden. Hierdoor wordt de mate waarin samenhang binnen het burgerschapsonderwijs gerealiseerd wordt, bepaald door de keuzes die scholen zelf maken. De kerndoelen bieden hiervoor ruimte en leggen niet vast of burgerschap geïntegreerd binnen andere leergebieden of als afzonderlijk vak moet worden aangeboden. De kerndoelen bepalen dus geen samenhang met inhouden van andere leergebieden, hoewel die voor een aantal inhouden wel voor de hand ligt.[61]

Nederlandse Gebarentaal
Twee respondenten, waaronder een stichting gericht op taalondersteuning en een burger, uiten kritiek op de verplichting van Nederlandse Gebarentaal binnen het gespecialiseerd onderwijs en pleiten voor keuzevrijheid en maatwerk. De reactie hierop is dat omdat de Nederlandse Gebarentaal een wettelijk erkende nationale taal is en het

[60] *Kamerstukken II* 2019/20, 35 352, nr. 3, p. 10, 25.
[61] Definitieve conceptkerndoelen voor burgerschap inclusief toelichtingsdocument (juli 2025) (Amersfoort: SLO).

vak zich ook richt op de culturele identiteit van de dovengemeenschap wordt voorgesteld om dit vak binnen het cluster 2-onderwijs te verplichten. Daarnaast wordt gesteld dat een bredere beheersing van NGT binnen Nederland zal bijdragen aan een inclusievere maatschappij en inclusiever onderwijs. Het past binnen de brede beweging naar inclusief onderwijs om nu de wettelijke opdracht te beleggen bij de onderwijssetting waarvoor de taalrijke Nederlandse Gebarentaalomgeving structureel organiseerbaar is. Daarbij wordt keuzevrijheid nog altijd geborgd, omdat NGT een keuzevak kan zijn binnen het regulier onderwijs waar de verplichting om dit vak aan te bieden niet geldt. Als een leerling regulier onderwijs volgt, met ambulante begeleiding vanuit cluster 2 zoals deze reacties beschrijven dan gelden de wettelijke kaders van het reguliere onderwijs.

Digitale geletterdheid
Enkele respondenten, waaronder burgers en een uitgever, hebben zorgen geuit rondom de kerndoelen digitale geletterdheid en kunstmatige intelligentie. De vraag wordt opgeworpen hoe deze kerndoelen actueel blijven in een snel veranderende technologische realiteit. Dit ook met oog op de uiterste invoeringsdatum van de kerndoelen per 2031.

De ontwikkelingen op het gebied van kunstmatige intelligentie gaan inderdaad snel. Dat hiervoor aandacht wordt gevraagd is daarom begrijpelijk. De urgentie voor dit thema wordt dan ook gedeeld. Het antwoord hierop is dat de kerndoelen digitale geletterdheid uit drie doeldomeinen bestaan waarmee een toekomstbestendig kader wordt geboden en waarin toekomstige ontwikkelingen geplaatst en geïnterpreteerd kunnen worden. Zo zijn de kerndoelen gericht op het verwerven van kennis en vaardigheden van digitale technologie, digitale media en kunstmatige intelligentie ("de leerling verkent mogelijkheden en beperkingen van AI", kerndoel 21D vo). Maar leren leerlingen ook om kritisch hiernaar te kijken en de impact hiervan ("De leerling maakt weloverwogen keuzes in het gebruik van digitale technologie en digitale media"). Daarnaast wordt het geactualiseerde curriculum na een aantal jaar geëvalueerd en worden de kerndoelen gemonitord zodat eventuele knelpunten kunnen worden opgelost en kunnen worden meegenomen in de onderhoudskalender van het curriculum. Op deze manier wordt gewaarborgd dat de inhoud van het onderwijs in de toekomst blijft aansluiten op veranderingen in de maatschappij. Tot slot worden scholen gestimuleerd om direct met de vernieuwde kerndoelen aan de slag te gaan en om niet te wachten tot 2031.

Moderne vreemde talen
Er zijn door verschillende taalinstanties gezamenlijk zorgen geuit over de gevolgen van de vernieuwde kerndoelen moderne vreemde talen voor leerlingen met lees- en spellingproblemen en dyslexie. In de huidige situatie bestaat voor leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs met een ondersteuningsbehoefte voor moderne vreemde talen (niet zijnde Engels), ruimte om een aangepast programma aan te bieden. Voorheen volgden de moderne vreemde talen, niet zijnde Engels, de kerndoelen Engels. Met de komst van afzonderlijke kerndoelen voor moderne vreemde talen is het beeld ontstaan dat hierdoor voor deze groep leerlingen geen ruimte meer bestaat om noodzakelijke aanpassingen te doen. Het antwoord hierop is dat met de invoering van vernieuwde kerndoelen moderne vreemde talen er niets verandert aan de mogelijkheid om voor individuele leerlingen maatwerk te bieden. Op grond van de artikelen 2.14 en 2.18, tweede lid, van de Wet voortgezet onderwijs 2020 bestaat de mogelijkheid om voor leerlingen die daarvoor in aanmerking komen af te wijken van onderdelen van het onderwijsprogramma in de eerste twee leerjaren van het voortgezet onderwijs. Artikel 2.2 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 geeft hieraan nadere invulling. Deze mogelijkheid blijft ook na de invoering van de vernieuwde kerndoelen moderne vreemde talen bestaan.

De vernieuwde kerndoelen veranderen dus niet de ruimte die scholen hebben om een passend onderwijsprogramma vorm te geven voor leerlingen die vanwege een ondersteuningsbehoefte niet alle onderdelen van het reguliere onderwijsprogramma kunnen volgen.

Levensbeschouwing
Het Expertisecentrum Levensbeschouwing en Religie in het Voortgezet Onderwijs (LERVO) wijst er op dat in de kerndoelen voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs, anders dan in de kerndoelen voor het primair onderwijs, niet expliciet wordt ingegaan op het onderwerp 'geestelijke stromingen'.

De reactie hierop is dat hoewel deze term niet als afzonderlijk onderwerp in de kerndoelen voor het voortgezet onderwijs is opgenomen, de inhoud hiervan wel op verschillende plaatsen terug komt. Zo besteden de kerndoelen aandacht aan godsdienst en levensovertuiging als aspecten van diversiteit (vo kerndoel 19B, onder a) en onderzoeken leerlingen hoe mensen omgaan met diversiteit in de samenleving, waaronder diversiteit op het gebied van godsdienst en levensovertuiging (kerndoel 28C, onder a). Daarnaast maken leerlingen in kerndoel 26A, onder b, kennis met het ontstaan van de monotheïstische godsdiensten, het jodendom, christendom en de islam, in hun historische context.

Daarmee is aandacht voor geestelijke stromingen in de kerndoelen voor het voortgezet onderwijs gewaarborgd. Waar in het primair onderwijs de basis wordt gelegd, is dit onderwerp in het voortgezet onderwijs geïntegreerd in de bredere kerndoelen over diversiteit, burgerschap en geschiedenis, in plaats van het als afzonderlijk thema te benoemen. Daarmee sluiten de kerndoelen aan bij de opbouw van het curriculum tussen primair en voortgezet onderwijs.

8.4 Toevoegen/wijzigen van kerndoelen

Tot slot bevatten veel reacties het verzoek om kerndoelen over verschillende thema's en leergebieden toe te voegen aan het curriculum zoals watereducatie, natuuronderwijs of identiteitsvorming. Gezien de motie Soepboer c.s.[62], die de regering heeft opgeroepen om het aantal kerndoelen terug te brengen en daarbij de focus te houden op de basisvaardigheden, is dat niet wenselijk. Daarnaast zou het toevoegen van kerndoelen betekenen dat daarvoor andere kerndoelen moeten verdwijnen. Immers, het alleen toevoegen van kerndoelen werkt overladenheid in de hand. Ook vragen verschillende respondenten om bepaalde kerndoelen te herzien of te wijzigen. Zoals beschreven in paragraaf 8.2 zijn er enkele kerndoelen uitsluitend inhoudelijk gewijzigd. De overige reacties hebben geen aanleiding gegeven tot het wijzigen van de kerndoelen. De totstandkoming en herziening van de kerndoelen is een gedegen proces geweest. De kerndoelen zijn beproefd op ruim 180 scholen. Na deze fase is SLO een analyseproces gestart waarbij alle feedback zorgvuldig is gewogen, gedeeld en besproken met het kerndoelenteam (bestaande uit leraren en vakexperts) en met de advieskring. Het toevoegen of wijzigen van kerndoelen is daarmee onwenselijk. Het proces geeft vertrouwen in de bruikbaarheid voor alle doelgroepen in het funderend onderwijs omdat eventuele problemen ook in de fase van beproeven naar voren zouden zijn gekomen. Het vernieuwde curriculum gaat gemonitord worden, zodat eventuele knelpunten kunnen worden opgelost en kunnen worden meegenomen in een onderhoudskalender van het curriculum. Hieronder wordt nader toegelicht om welke toevoegingen en wijzigingen het voor een groot deel gaat of die door meerdere respondenten wordt onderschreven.

Bewegen en sport

[62] *Kamerstukken II* 2024/25, 31 293, nr. 766.

Een deel van de respondenten, waaronder organisaties, stichtingen, schoolbesturen, en burgers pleit voor het terugbrengen van een aanbodsdoel dat tijdens de ontwikkelfase onderdeel was van de kerndoelenset voor het leergebied bewegen en sport. Dit onder meer om bewegingsarmoede tegen te gaan, de effecten hiervan op de gezondheid van kinderen en ten behoeve van kansengelijkheid. Ten aanzien hiervan had daarom het aanbodsdoel als opdracht voor de school om leerlingen dagelijks te stimuleren om te bewegen met het oog op hun welbevinden. Het antwoord hierop is dat dit kerndoel destijds is voorgelegd aan de advieskring en de klankbordgroep specifieke onderwijsbehoeften, en is meegenomen in de feedbackrondes van het monitorteam en de expertpoule. In de redactieronden werd geconstateerd dit doel echter geen betrekking heeft op onderwijsinhouden van het leergebied bewegen en sport maar enkel op de wijze waarop deze onderwijsinhouden moeten worden aangeboden en dus buiten de juridische kaders van de werkopdracht en de wet valt. Dit aanbodsdoel is daarom uiteindelijk niet opgenomen in de kerndoelenset voor het leergebied bewegen en sport. Het staat scholen uiteraard wel vrij om, met inzichten uit wetenschap en praktijk, aan de slag te gaan met bewegen. Tot slot is het goed om te benoemen dat als enige in het curriculum in het funderend onderwijs er een wettelijke verplichting is opgenomen van 2 lesuren per week bewegingsonderwijs in het primair onderwijs.

Duurzaamheid
Een deel van de respondenten waaronder schoolbesturen, burgers en voornamelijk maatschappelijke organisaties uit de klimaat- en duurzaamheidsector, zijn van mening dat het thema duurzaamheid onvoldoende is uitgewerkt in het curriculum. Hoewel bovengenoemde organisaties over het algemeen blij zijn dat duurzaamheid een expliciete plek heeft gekregen in de kerndoelen van verschillende leergebieden, betogen zij dat de huidige uitwerking onvoldoende richting geeft aan scholen, lerarenopleidingen en methodemakers om leerlingen toe te rusten op het analyseren van duurzaamheidsvraagstukken, het vormen van een mening hierover en het verkennen van handelingsperspectieven. Er worden daarom suggesties gedaan voor het wijzigen of het toevoegen van kerndoelen om het thema steviger en consistenter te verankeren. Zoals het explicieter aandacht geven aan gevolgen, duurzaamheidsvraagstukken of toekomstdenken.

Het antwoord hierop is dat wordt begrepen dat het belangrijk is dat leerlingen in den brede leren over het thema duurzaamheid Het thema duurzaamheid komt echter explicieter terug in de kerndoelen burgerschap, mens en maatschappij, en mens en natuur, wat een solide basis biedt om het thema duurzaamheid in samenhang aan te bieden. Daarnaast zijn de kerndoelen ontwikkeld en beproefd samen met het onderwijsveld en maatschappelijke organisaties. Uit de fase van beproeven is gebleken dat scholen hier voldoende houvast aan hebben. Scholen die meer houvast willen, kunnen in de toekomst gebruik maken van leerlijnen en voorbeeldmatige materialen die momenteel worden ontwikkeld door SLO.

Diversiteit en inclusie
Er worden enkele aandachtspunten meegegeven door een maatschappelijke organisatie ten aanzien van het thema diversiteit. Er wordt geadviseerd om (seksuele-, gender- en sekse-) diversiteit op te nemen in andere domeinen opdat het op school een vanzelfsprekend thema wordt in plaats van een losstaand onderdeel. Ook wordt geadviseerd om de tekst van de kerndoelen over (seksuele) diversiteit normerender op te stellen en zo te formuleren dat afwijzing door de school niet is toegestaan. Als derde punt wordt verzocht om de diversiteitsgronden geslachtskenmerken, genderidentiteit en genderexpressie in de kerndoelen te verankeren.

Ten aanzien van het eerste punt is het thema diversiteit steviger verankerd in het vernieuwde curriculum dan voorheen en is het opgenomen in de volgende leergebieden:

burgerschap, mens en maatschappij en mens en natuur. Het feit dat dit thema in drie leergebieden vertegenwoordigd is onderschrijft en faciliteert de mogelijkheid om dit thema in samenhang aan te bieden. Tegelijkertijd richt het tweede voorstel zich niet op wat leerlingen moeten kennen, kunnen en ervaren, maar op de ruimte die scholen hebben om invulling te geven aan het onderwijs. Daarmee raakt dat voorstel aan de vrijheid van richting en inrichting zoals volgt uit artikel 23 van de Grondwet. Het is dan ook niet mogelijk om een dergelijk voorstel op te nemen in de kerndoelen, omdat de kerndoelen expliciet geen houdingen voorschrijven. Dit wordt bovendien al gereguleerd door de wettelijke burgerschapsopdracht, die voorschrijft dat scholen hun onderwijs zodanig inricht dat het zich herkenbaar richt op niet alleen het bijbrengen van enkel kennis over maar ook respect voor verschillen ten aanzien van onder andere seksuele diversiteit. Met betrekking tot het derde punt wordt hier nader op ingegaan onder het kopje 'Burgerschap' hier boven bij paragraaf 8.3 Diversen.

Seksueel geweld
Een aantal landelijke kennis-, advies- en toezichtspartijen op het gebied van seksueel geweld, seksueel grensoverschrijdend gedrag, seksuele gezondheid en online veiligheid, hebben zorgen geuit over de vermeende beperkte aandacht voor online vormen van seksueel grensoverschrijdend gedrag in het vernieuwde curriculum.

Het antwoord hierop is dat aandacht voor deze maatschappelijke thema's wordt onderschreven. In het vernieuwde curriculum wordt onder andere aandacht besteed aan online vormen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zie hiervoor bijvoorbeeld kerndoel 32D (vo) binnen het leergebied mens en natuur, waarin de leerling reflecteert hoe bij te dragen aan een veilige en respectvolle online en offline omgeving, voor zichzelf en anderen, op het gebied van seksualiteit. Daarnaast vragen de partijen de term 'geslacht' te vervangen voor de term 'gender'. Voor toelichting over het gebruik van deze term wordt verwezen naar het kopje 'Burgerschap' hierboven bij paragraaf 8.3. Ook vragen bovengenoemde partijen om leerkrachten goed toe te rusten om het gesprek over seksualiteit en relaties met jongeren te kunnen voeren. Zoals benoemd in paragraaf 4.3.2 zullen de lerarenopleidingen de herziening van de kerndoelen meenemen in een breder pakket aan herzieningen van de landelijke kennisbases en opleidingscurricula, waarbij ook de wijziging van de bekwaamheidseisen en overige actualiseringen worden meegenomen.

Daarnaast wordt aandacht gevraagd voor de implementatie van de Richtlijn bestrijding geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld.[63] Lidstaten zijn verplicht om de richtlijn op de meest passende wijze te implementeren. In Nederland gebeurt dit onder andere via de kerndoelen en de wettelijke burgerschapsopdracht. Scholen hebben ruimte om te bepalen hoe zij deze onderwerpen binnen de wettelijke kaders pedagogisch en didactisch vormgeven. In de wettelijk verplichte kerndoelen is onder meer binnen de leergebieden Burgerschap, Mens en Maatschappij en Mens en Natuur aandacht voor thema's vastgelegd die bijdragen aan bewustwording en preventie van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld. Zo leren leerlingen in het leergebied Burgerschap over respectvolle omgang met elkaar en over onderlinge verschillen, ook in relatie tot geslacht, en over het herkennen van en reflecteren op stereotyperend denken en gedrag. Bij het leergebied Mens en Maatschappij moeten scholen aandacht besteden aan het stimuleren van veilige omgang, het respectvol leren omgaan met seksualiteit en het bespreekbaar maken van wensen en grenzen. Ook bij het leergebied Mens en Natuur wordt geacht dat leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs inzicht tonen in relationele en seksuele gezondheid en dat zij bijdragen aan een veilige en respectvolle omgeving rondom gedrag, diversiteit en seksualiteit. Met de invoering van de vernieuwde kerndoelen wordt dus aan deze onderwerpen uitgebreider aandacht besteed dan

[63] Richtlijn (EU) 2024/1385 van het Europees Parlement en de Raad van 14 mei 2024 ter bestrijding van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld.

voorheen. Naast de kerndoelen stelt ook de wettelijke burgerschapsopdracht dat scholen in het funderend onderwijs kennis van en respect voor diversiteit stimuleren.

Ondanks de samenhang van het curriculum en de basis die de vernieuwde kerndoelen legt om deze thema's te behandelen, vraagt de borging dat op alle scholen door leerkrachten aandacht wordt besteed aan thema's die bijdragen aan bewustwording en preventie van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld (het tegengaan van de ontwikkeling van schadelijke opvattingen over stereotype rollen van mannen en vrouwen). Er liggen hiervoor mogelijkheden in het ondersteuningsaanbod voor scholen en leraren via het implementatietraject van het nieuwe curriculum en het Expertisepunt Burgerschap.

Tot slot hebben twee maatschappelijke organisaties opgemerkt dat de kerndoelen duidelijke aanknopingspunten bieden voor het onderwijs over gelijkwaardigheid, diversiteit, respect, digitale veiligheid, relationele gezondheid en consent. Ze roepen op om meer expliciet aandacht te besteden aan geweld tegen vrouwen, machtsmisbruik, dwingende controle en vroege signalering. Het belang van maatschappelijke aandacht voor deze onderwerpen wordt erkend. Zoals hierboven is toegelicht vormt het vernieuwde curriculum, de wettelijke burgerschapsopdracht en het genoemde ondersteuningsaanbod aanknopingspunten voor scholen en leerkrachten om ook aan deze onderwerpen op gepaste wijze aandacht te besteden. Het curriculum wordt door SLO periodiek herzien, waardoor eventuele hiaten meegenomen kunnen worden in toekomstige wijzigingen.

8.5 Uitvoeringstoets

Dit besluit is voorgelegd aan de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) en de inspectie voor een uitvoeringstoets. Ook is het besluit voorgelegd aan de Auditdienst Rijk (ADR). De ADR heeft geen reactie geleverd.

Het besluit heeft voor DUO geen directe uitvoeringsconsequenties. Wel is het mogelijk dat sancties of financiële consequenties kunnen optreden indien scholen niet voldoen aan de gestelde eisen in het besluit. Indien dit zou leiden tot een substantiële toename van sancties die DUO uitvoert in opdracht van de inspectie alsmede het afhandelen van bezwaar en beroep, dan maken het ministerie van OCW en DUO hier afspraken over. DUO heeft één tekstsuggestie gedaan. Die tekstsuggestie is overgenomen.

In zijn algemeenheid merkt de inspectie op dat sprake is van een relatief lange overgangs-/implementatietermijn, dit zou extra capaciteit voor de inspectie kunnen kosten, omdat de inrichting van het toezicht en de kennis van inspecteurs daarop ingericht moeten worden. Meer specifiek heeft de inspectie per leergebied haar opmerkingen. De reactie van de inspectie op de leergebieden Nederlands en rekenen en wiskunde is reeds in de toelichting bij het Besluit vernieuwde kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde toegelicht, om die reden wordt daar in deze nota van toelichting niet nader op ingegaan.

Burgerschap
De inspectie merkt op dat de verhouding tussen kerndoelen aan de ene kant en de wettelijke burgerschapsopdracht aan de andere kant nog onvoldoende uit de nota van toelichting volgt en dat het, gezien het feit dat de inspectie op allebei toezicht houdt, gunstig zou zijn om die verhouding nader toe te lichten. Zij verlangt hierbij onder andere dat nauwer wordt aangesloten bij de infographic die het ministerie van OCW in samenwerking met de inspectie, SLO en het Expertisepunt Burgerschap heeft gemaakt.[64] Ook voor het overgangsrecht is het gunstig om de verhouding nader toe te

[64] *Burgerschapsonderwijs: Wat zijn de huidige verplichtingen en welke veranderingen komen eraan?* (september 2025), Inspectie van het Onderwijs, SLO en het expertisepunt Burgerschap.

lichten; het feit dat scholen tot 1 augustus 2031 de tijd hebben om de kerndoelen burgerschap op te nemen in het onderwijsprogramma, betekent niet dat scholen daarmee tot die tijd ontslagen zijn van de wettelijke burgerschapsopdracht. Die blijft onverminderd gelden. De opmerkingen van de inspectie zijn overgenomen, de toelichting is aangescherpt waar nodig.

Tot slot merkt de inspectie op dat wat betreft de doorlopende leerlijn de koppeling mist met de wettelijke burgerschapsopdracht. De nota van toelichting is in paragraaf 2.2.1 hierop aangescherpt.

Ervaringsdoelen
De inspectie merkt verder op dat toezicht houden op ervaringsdoelen, in dit geval specifiek voor het leergebied burgerschap, lastig is gezien de open norm die ervaringsdoelen met zich mee brengen. De inspectie zou graag in de toelichting zien dat de werkwoorden verkennen, beschrijven, ervaren, inzicht tonen, herkennen en reflecteren nader geconcretiseerd en geoperationaliseerd worden.

Bij de ontwikkeling van de nieuwe kerndoelen is bewust gekozen voor een rijk en ambitieus curriculum dat scholen helpt om onderwijs vorm te geven waarin leerlingen werken aan kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Ervaringsdoelen zijn daarin van essentieel belang: ze stellen leerlingen in staat om ervaringen op te doen zonder dat daar een gewenste norm aan verbonden is. Deze ervaringsdoelen komen terug in alle leergebieden, en dus ook in burgerschap. Ervaringsdoelen zijn bewust open geformuleerd. Op het moment dat deze werkwoorden verder geoperationaliseerd worden, ontneemt dit scholen de kans om op een eigen wijze invulling te geven aan het karakter van deze kerndoelen. Ervaringen zijn individueel, zoals het opdoen van ervaringen met het omgaan met verschillende perspectieven. Een ervaringsdoel biedt leerlingen iets, of lokt iets bij hen uit wat hun horizon kan verbreden of hun kennis kan verdiepen, hen tot persoonlijke inzichten kan brengen en kan bijdragen aan hun waardenoriëntatie.[65] Juist omdat ervaringen persoonlijk en contextafhankelijk zijn, is het niet passend om voor deze doelen een uniforme norm, een gedetailleerd kader vast te stellen of om de werkwoorden nader te concretiseren. Dit betekent ook dat ervaringsdoelen niet op dezelfde wijze kunnen worden gemonitord als beheersingsdoelen. Dat deze doelen daardoor minder eenvoudig meetbaar zijn, wordt als aanvaardbaar beschouwd. Het alternatief (het vastleggen van concrete normen voor ervaringen die niet objectief en valide meetbaar zijn) zou geen recht doen aan het karakter van deze doelen.

Dit neemt niet weg dat scholen verantwoordelijk blijven voor de wijze waarop zij de ervaringsdoelen in hun onderwijs vormgeven en dat de inspectie hierop toezicht kan houden. Scholen en leraren krijgen daarbij ruimte om, vanuit hun eigen onderwijsvisie en de context van hun leerlingen, invulling te geven aan deze doelen. Juist deze ruimte is van belang om leerlingen betekenisvolle ervaringen te laten opdoen en leraren de mogelijkheid te geven om het onderwijs op een inspirerende manier vorm te geven. Scholen moeten kunnen uitleggen wat de achtergrond is van de gekozen invulling en hoe de gekozen invulling bijdraagt aan de kerndoelen en aan de wettelijke burgerschapsopdracht in bredere zin. Hierbij is het goed voor scholen om niet alleen meetbare resultaten inzichtelijk te maken, maar ook merkbare resultaten.[66] Bij het vormgeven van deze ervaringsdoelen wordt vertrouwd op de expertise en professionaliteit van leraren, scholen en schoolbesturen. Scholen die het lastig vinden om deze nieuwe kerndoelen te vertalen naar onderwijs kunnen ondersteuning krijgen middels verschillende implementatiehulp bij de sociale partners. Ook de vakverenigingen

[65] SLO (2025). Definitieve conceptkerndoelen burgerschap, digitale geletterdheid, bewegen en sport, kunst en cultuur, mens en maatschappij, mens en natuur en Nederlandse gebarentaal inclusief toelichtingsdocument. SLO.
[66] SLO (2025). Definitieve conceptkerndoelen burgerschap inclusief toelichtingsdocument, p. 28.

kunnen hierin een rol spelen. Zij ontvangen subsidie om ondersteuningsactiviteiten te ontwikkelen.

De inspectie zal per geval moeten beoordelen of de wijze waarop de ervaringsdoelen op scholen worden vormgegeven volstaat.

Nederlandse Gebarentaal
De inspectie merkt op dat Nederlandse Gebarentaal slechts verplicht wordt voor dove en slechthorende leerlingen in cluster 2-onderwijs, terwijl in de andere clusters van het speciaal onderwijs en in het reguliere onderwijs, ook dove en slechthorende leerlingen onderwijs volgen.

Het is volgens de inspectie nu onduidelijk of dove en slechthorende leerlingen in het regulier onderwijs, en in andere clusters, ook recht hebben op het aanbod Nederlandse Gebarentaal. Het staat scholen in het regulier onderwijs of andere clusters in het speciaal onderwijs vrij om Nederlandse Gebarentaal aan te bieden en hierbij gebruik te maken van de kerndoelen Nederlandse Gebarentaal. Het is alleen niet wettelijk verplicht. De keuze om de kerndoelen Nederlandse Gebarentaal wettelijk te verbinden aan dove en slechthorende leerlingen in het cluster 2-onderwijs is vooral ingegeven door de plek waar het onderwijsaanbod, de specifieke expertise en de taalrijke Nederlandse Gebarentaalomgeving nu structureel organiseerbaar zijn. Daarmee wordt niet gezegd dat NGT voor dove en slechthorende leerlingen in het regulier onderwijs minder relevant is. De kerndoelen kunnen daar ook goed richting geven aan een passend aanbod, bijvoorbeeld in afstemming met ambulante cluster 2-expertise. Echter, een wettelijke verplichting voor reguliere scholen zou verder gaan dan binnen de huidige inrichting van het stelsel mogelijk is: reguliere scholen hebben niet zomaar die specialistische expertise en personele randvoorwaarden op orde om deze kerndoelen als wettelijke opdracht uit te voeren.

Ten aanzien van het toezicht stelt de inspectie de vraag of ook toezicht gehouden moet worden op Nederlandse Gebarentaal voor dove en slechthorende leerlingen in het overige speciaal onderwijs en in het regulier onderwijs. Het antwoord daarop is als volgt: de inspectie houdt handhavend toezicht op hetgeen bij wet verplicht is. Vanwege het vrijwillige karakter van het aanbieden van Nederlandse Gebarentaal bij andere onderwijsvormen dan cluster 2-onderwijs, houdt de inspectie daar dan ook geen handhavend toezicht op.

Digitale Geletterdheid
Evenals bij de kerndoelen burgerschap, merkt de inspectie bij de kerndoelen Digitale Geletterdheid op dat de beheersingsdoelen en ervaringsdoelen niet altijd eenvoudig meetbaar zijn. Hiervoor wordt verwezen naar de toelichting over ervaringsdoelen burgerschap zoals die gegeven is onder het kopje ‘Burgerschap’. De vernieuwde kerndoelen vragen daarnaast om een nieuwe manier van toezicht houden waarbij moet worden voorkomen dat de nadruk ligt op het enkel afvinken van de kerndoelen. Dit betekent dat moet worden gekeken naar andere instrumenten of een nieuwe benadering van toezicht op de kerndoelen.

Daarnaast stelt de inspectie dat de kerndoelen Digitale Geletterdheid onvoldoende concrete eindtermen bevatten om toezicht op te houden, waarbij de veranderende context binnen de digitale wereld een complicerende factor is. De kerndoelen digitale geletterdheid zijn echter bewust op de toekomst geschreven. Ze bestaan uit drie doeldomeinen waarmee een toekomstbestendig, breed kader wordt geboden en waarin toekomstige ontwikkelingen geplaatst en geïnterpreteerd kunnen worden. Daarnaast vragen ook deze kerndoelen om een nieuwe benadering van toezicht net zoals bij de kerndoelen burgerschap. De kerndoelen digitale geletterdheid beperken zich namelijk

niet alleen tot het leren van bepaalde vaardigheden zoals programmeren of ontwerpen, maar leren leerlingen ook om onder meer kritisch te kijken naar digitale technologie en digitale media, en het gebruik hiervan. In dat licht moeten deze kerndoelen dan ook worden bezien: deze ontwikkeling van leerlingen is niet altijd uit te drukken in meetbare componenten of een bepaald eindniveau. Daarnaast is het onwenselijk om de kerndoelen digitale geletterdheid uit te drukken in concretere eindtermen vanwege de snel veranderende digitale wereld en zijn ze op deze manier juist toekomstbestendig. Ook hier wordt vertrouwd op de deskundigheid van leraren om deze kerndoelen zelf vorm te geven en om op verschillende manieren inzichtelijk te maken hoe deze kerndoelen kunnen worden gemonitord bij leerlingen. Tot slot merkt de inspectie merkt op dat voor toezicht op Digitale Geletterdheid meer inhoudelijke kennis en expertise nodig is van inspecteurs op dit terrein. Dat vraagt volgens de inspectie om een investering met betrekking tot deskundigheidsbevordering.

Mens & Maatschappij, Kunst & Cultuur
De inspectie acht de kerndoelen mens & maatschappij en kunst & cultuur naleefbaar. De inspectie besteedt bijzondere aandacht aan de vertaling naar samenhangend en betekenisvol onderwijs. De vernieuwde kerndoelen voor deze leergebieden verwachten van docenten en lerarenteams dat ze kritisch naar het curriculum kijken. Dit geldt in het bijzonder bij mens & maatschappij, waar bij sommige kerndoelen een meningsverschil kan bestaan tussen leerlingen en docenten. Daarnaast geldt dit ook in het bijzonder voor de aanvullende kerndoelen voor havo-vwo vanwege de afwijkende insteek ten opzichte van de rest van de kerndoelen.

Ook kan het voorkomen dat binnen bepaalde afdelingen de druk om bepaalde kerndoelen niet op te pakken of minimaal op te pakken aanwezig kunnen zijn – redenen kunnen ook zijn tijdsdruk, het niet beschikken over gediplomeerde docenten of een gebrek aan uren in de lessentabel. De kerndoelen zijn op veel scholen beproefd en uitgebreid geëvalueerd en geanalyseerd. Mochten scholen hierbij problemen ervaren, is er een omvangrijk implementatieplan opgesteld, zoals beschreven in paragraaf 4.1.1. om scholen hierbij te ondersteunen. Het is aan de inspectie om toe te zien op het naleven van het curriculum op scholen.

Ten aanzien van de handhaving van de kerndoelen mens & maatschappij en kunst & cultuur is handhaving mogelijk, maar is er wel meer kennis bij inspecteurs nodig over deze vakgebieden.

Bewegen & Sport
De inspectie acht de nieuwe kerndoelen bewegen & sport naleefbaar. Ze zijn concreet geformuleerd. Het handhaven ervan is realiseerbaar. De inspectie ziet een verschuiving van aanbodsdoelen naar ervaringsdoelen. Ook hier brengt de inspectie naar voren dat nagedacht moet worden op welke manier toezicht gehouden kan worden op die type kerndoelen. Daarnaast vragen kerndoelen die gericht zijn op het eigenaarschap van de leerling mogelijk om een aanvulling van de gespreksonderwerpen met leerlingen om informatie te verzamelen over de herkenbaarheid van deze doelen in het aanbod van de school.

Ook ten aanzien van bewegen en sport is voor de inspectie extra capaciteit nodig om te professionaliseren. Daarnaast moet de inspectie nog bedenken of ze alle leergebieden wil mee nemen in haar onderzoeken, in dat geval zou er extra capaciteit nodig zijn op een onderzoeksdag of zou de inspectie een uitbreiding nodig hebben van het aantal onderzoeksdagen. Wat betreft extra capaciteit voor het toezicht gaat de inspectie kijken of dit kan worden opgevangen binnen bestaande middelen.

Moderne Vreemde Talen

Het handhaven van de kerndoelen voor de moderne vreemde talen is naleefbaar. Ook voor deze kerndoelen geldt dat scholing nodig is voor inspecteurs en dat er afspraken gemaakt dienen te worden voor het toezien op de kerndoelen. Wel ziet de inspectie mogelijkheden om hierin een verbinding te leggen met de kerndoelen burgerschap, Nederlandse taal en mens & maatschappij.

Titel besluit
Tot slot heeft de inspectie opgemerkt dat de kerndoelen voor het primair onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs terecht komen in het Besluit vernieuwde kerndoelen primair en speciaal onderwijs 2026. Voorgesteld wordt om de titel van het besluit aan te passen naar het Besluit vernieuwde kerndoelen primair en (voortgezet) speciaal onderwijs. Dit voorstel is overgenomen.

9. Overgangsrecht en inwerkingtreding

De datum van inwerkingtreding van deze vernieuwde kerndoelen is 1 augustus 2027. Vanaf dat moment is de verwachting dat scholen aan de slag gaan met het werken met de kerndoelen voor deze leergebieden. Om aan scholen ruimte te bieden voor een zorgvuldige en succesvolle implementatie, wordt aan scholen tot 2031 de ruimte geboden om ook de kerndoelen zoals deze golden voorafgaand aan de inwerkingtreding van dit besluit, te gebruiken. Hiermee wordt een goede overgang van het huidige naar het nieuwe curriculum gewaarborgd.

De overgang naar het nieuwe curriculum doet niet af aan de verplichting van scholen om zich aan alle overige reeds geldende regelgeving te (blijven) houden. Dat geldt ook voor de wettelijke burgerschapsopdracht. Ook wanneer scholen nog niet werken met de nieuwe kerndoelen burgerschap, moeten zij zich aan de wettelijke burgerschapsopdracht en de oude kerndoelen die raken aan het thema burgerschap houden.

10. Evaluatie en monitoring

Werken aan een systeem voor periodiek curriculumonderhoud
De inhoud van het onderwijs moet in de toekomst blijven aansluiten op veranderingen in de maatschappij. De vernieuwde kerndoelen voor het funderend onderwijs worden na een aantal jaar geëvalueerd, met continue monitoring in alle fasen: van actualisatie tot implementatie en voorbereiding op herijking van kerndoelen en examenprogramma's. Met een systeem voor periodiek curriculumonderhoud wordt het curriculum om de zoveel tijd geactualiseerd volgens een vaste werkwijze. Het doel hiervan is dat het actualiseren van het curriculum voorspelbaarder en beter afgestemd op de onderwijspraktijk verloopt.[67] Dit systeem moet voorkomen dat het curriculum pas na twintig jaar weer wordt herzien. Het systeem voor periodiek curriculumonderhoud bestaat uit drie onderdelen:

1. *Onderhoudskalender*

In april 2026 heeft SLO de onderhoudskalender voor periodiek curriculumonderhoud gepubliceerd.[68] Dit is een langjarige planning. Met de onderhoudskalender wordt gewerkt aan een transparant en voorspelbaar systeem van periodiek curriculumonderhoud. De kalender maakt onder andere inzichtelijk welk leergebied wanneer aan curriculumonderhoud toe is, en biedt zo helderheid en voorspelbaarheid voor scholen, leraren, ontwikkelteams en andere betrokkenen. In de kalender staat wanneer de vernieuwde kerndoelen worden geactualiseerd: de helft van de kerndoelen (tranche 1) gaat in 2033 in onderhoud en de andere helft (tranche 2) in 2034. De

[67] *Kamerstukken II* 2024/25, 31 293, nr. 833.
[68] SLO, onderhoudskalender curriculum po en vo 2026.

onderhoudskalender vormt de ruggengraat van het systeem voor permanente curriculumontwikkeling, waarin nieuwe inzichten en praktijkervaringen hun weg vinden naar structureel onderhoud.

Zoals is opgenomen in de wet herziening wettelijke grondslagen kerndoelen, brengt de Onderwijsraad in ieder geval elke tien jaar advies uit over het landelijke curriculum. In de onderhoudskalender valt af te lezen dat het eerste advies van de Onderwijsraad in 2031-2032 gedaan wordt. In de wet is ook een evaluatiebepaling opgenomen waarin een evaluatie binnen vijf jaar, en vervolgens binnen vijf jaar na de inwerkingtreding van de Wet herziening wettelijke grondslagen kerndoelen wordt geregeld. Binnen deze evaluatie is er aandacht voor de doeltreffendheid en de effecten van die wet in de praktijk.

2. Loket curriculumsignalen

In het verleden kwamen signalen over de inhoud van het curriculum verspreid binnen bij verschillende partijen. SLO heeft nu één plek waar iedereen terecht kan met suggesties met betrekking tot het curriculum. Het loket curriculumsignalen biedt een centrale plek waar signalen over het curriculum systematisch kunnen worden verzameld, gewogen en gebundeld. Het loket draagt hiermee bij aan transparantie en samenhang in de signalering van wat goed gaat en waar aanpassing wenselijk is.

3. Onderzoeksagenda curriculum funderend onderwijs

SLO is een landelijke onderzoeks- en monitoringsagenda voor het gehele curriculum (beoogd, uitgevoerd, gerealiseerd) aan het opstellen. Deze onderzoeksagenda wordt eind 2026 opgeleverd.[69] Voor een cyclisch systeem van curriculumonderhoud is blijvend zicht op het curriculum van scholen in het funderend onderwijs erg belangrijk, met continue monitoring in alle fasen: van actualisatie tot implementatie en voorbereiding op herijking van kerndoelen en examenprogramma's. Het zou kunnen dat komende jaren uit onderzoek naar voren komt dat bepaalde leergebieden eerder herijking behoeven dan nu in de onderhoudskalender staat. Er blijft daarom ruimte voor inhoudelijke aanpassingen van de onderhoudskalender. Op deze manier wordt ervoor gezorgd dat informatie over geplande bijstelling van het curriculum actueel blijft.

[69] PM onderzoeksagenda.

II. ARTIKELSGEWIJZE TOELICHTING

Artikel I. Besluit kerndoelen primair en speciaal onderwijs 2026

A. Artikel 1

In artikel 1 vervalt het onderdeel dat gaat over Nederlandse taal en rekenen en wiskunde, omdat met het Besluit vernieuwde kerndoelen overige leergebieden de kerndoelen voor de overige leergebieden worden vastgesteld. Voor het primair onderwijs zijn daarmee alle kerndoelen vastgesteld. Deze kerndoelen gelden ook voor het speciaal onderwijs, voor zover zij geen gebruik maken van de functionele kerndoelen. Een specificatie van de specifieke leergebieden is daarmee niet meer nodig.

B. Artikel 2, 3, en 4

Naast de reeds bestaande functionele kerndoelen Nederlandse taal en rekenen en wiskunde, worden met het Besluit vernieuwde kerndoelen overige leergebieden functionele kerndoelen voor de leergebieden burgerschap en digitale geletterdheid vastgesteld. Om die reden worden deze leergebieden toegevoegd aan de opsomming.

C. Artikel 5 (nieuw)

Er wordt een artikel ingevoegd, die de basis vormt voor het vaststellen van een bijlage waarin de kerndoelen Nederlandse Gebarentaal voor het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs worden opgenomen.

D. Artikel 6, tweede lid, onderdeel a (nieuw)

De onderdelen Nederlandse taal, Friese taal, rekenen/wiskunde en Nederlandse Gebarentaal komen te vervallen in bijlage 1 van het Besluit kerndoelen WEC, omdat in het Besluit kerndoelen primair en speciaal onderwijs 2026 functionele kerndoelen worden vastgelegd voor deze leergebieden.

E. Artikel 7 (nieuw)

In artikel 7 is overgangsrecht opgenomen om te zorgen voor een overgang van het huidige naar het vernieuwde curriculum op het moment van inwerkingtreding van de vernieuwde kerndoelen. Het overgangsrecht geldt met dit besluit voor alle kerndoelen als vastgelegd in het Besluit kerndoelen primair en speciaal onderwijs 2026.

F. Artikel 8 (nieuw)

In artikel 8 is de citeertitel van het besluit waarin de kerndoelen voor het primair onderwijs en het (voortgezet) speciaal onderwijs worden vastgelegd opgenomen. Omdat niet enkel functionele kerndoelen voor het speciaal onderwijs, maar ook kerndoelen voor het (voortgezet) speciaal onderwijs worden opgenomen in dit besluit, wordt in de citeertitel '(voortgezet)' ingevoegd, zodat de citeertitel beter aansluit bij de inhoud van het besluit.

G. Bijlage 1

Aan bijlage 1 worden de vernieuwde kerndoelen toegevoegd voor de overige leergebieden.

H, I, J. Bijlage 2, 3 en 4

Aan bijlage 2, 3 en 4 worden de functionele kerndoelen toegevoegd voor de leergebieden burgerschap en digitale geletterdheid.

K. Bijlage 5

Er wordt een nieuwe bijlage vastgesteld, bijlage 5, waarin de kerndoelen voor Nederlandse Gebarentaal voor het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs zijn opgenomen.

Artikel II. Uitvoeringsbesluit WVO 2020

A

In dit besluit vervalt bijlage 1a. Om die reden vervalt in artikel 2.1 dan ook de verwijzing naar bijlage 1a.

B

In artikel 10.6 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 is het overgangsrecht opgenomen dat nodig is voor de inwerkingtreding van de vernieuwde kerndoelen. Daarin wordt geregeld dat het bevoegd gezag alle kerndoelen zoals opgenomen in de bijlage bij dit besluit, zoals deze luidden voor inwerkingtreding van artikel II, onderdelen C en D, van het Besluit vernieuwde kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde kan hanteren tot 1 augustus 2031.

C

Aan bijlage 1 worden de vernieuwde kerndoelen toegevoegd voor de overige leergebieden.

D

De huidige kerndoelen staan in bijlage 1a. Omdat met het Besluit vernieuwde kerndoelen overige leergebieden de overige leergebieden worden vastgesteld, komen die kerndoelen te vervallen.

ARTIKEL III. WIJZIGING ONDERWIJSKUNDIG BESLUIT WEC

Met het Besluit vernieuwde kerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde is per abuis het woord ‘in’ ingevoegd in artikel 14, tweede lid, van het Onderwijskundig besluit WEC. In dit besluit wordt dat hersteld.

ARTIKEL IV. WIJZIGING TOETSBESLUIT PO

A

Met de Vereenvoudigingswet OCW 20## wordt het afnamemoment van de doorstroomtoets op Bonaire aangepast. De doorstroomtoets op Bonaire zal afgenomen worden in april, om meer recht te doen aan de lokale context op het eiland. Dit betekent

dat het moment waarop de toetsaanbieder de toetsuitslag bekendmaakt ook gewijzigd moet worden. Gelet op het feit dat de doorstroomtoets afgenomen kan worden in een tijdsbestek van vier weken wordt geen specifieke datum meer genoemd in het Toetsbesluit PO. In plaats daarvan wordt geregeld dat de toetsaanbieder vier weken na de afname de uitslag bekendmaakt aan het bevoegd gezag.

B

Vanwege de wijziging in het afnamemoment van de doorstroomtoets in de Vereenvoudigingswet OCW 20## wordt, met het oog op de uitvoering, op Bonaire ook het moment van erkenning van de doorstroomtoets door het CvTE aangepast. Een later moment van erkenning van de doorstroomtoets geeft namelijk de toetsaanbieder de tijd om eventuele analyses van de afgenomen doorstroomtoets mee te nemen voor de doorstroomtoets in het jaar erna.

ARTIKEL V. INTREKKING BESLUIT VERNIEUWDE KERNDOELEN WPO

Doordat met dit besluit alle kerndoelen voor het primair onderwijs zijn vastgesteld, kan het Besluit vernieuwde kerndoelen WPO worden ingetrokken.

De Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

Judith Zs.C.M. Tielen